

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України  
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини  
Кафедра теорії та методики навчання технологій

# **НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ**

Навчальний посібник

Умань  
ПП Жовтий О.О.  
2013

УДК 371.1  
ББК 74.204.21н  
Н 34

Рецензенти: Коберник О. М. – доктор педагогічних наук, професор (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)  
Цина Ю. А. – доктор педагогічних наук, професор (Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка)  
Ткачук С. І. – доктор педагогічних наук, професор (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

Рекомендовано до друку вченою радою  
Інституту природничо-математичної та технологічної освіти  
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини  
(протокол №7 від 28 лютого 2013 року)

Наукова організація праці вчителя технологій : навчальний посібник / уклад.  
Віталій Васильович Бербец. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. – 163 с.

## **Наукова організація праці вчителя технологій**

Навчальний посібник

Укладач Віталій Васильович Бербец

У посібнику розкрито загальнотеоретичні та практичні питання наукової організації праці вчителя технологій. Розглянуто сутність наукової організації педагогічної праці, проаналізовано принципи та методи впровадження наукової організації праці в педагогічну діяльність, охарактеризовано комплексний підхід у навчальній діяльності школярів. Розкрито сутність передового педагогічного досвіду та процесу розвитку педагогічної творчості вчителів з точки зору наукової організації праці.

Також у посібнику розкрито особливості наукової організації діяльності вчителя та учнів у шкільних майстернях та організаційні вимоги до занять з урахуванням фізіологічних особливостей школярів.

Посібник призначений студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності «Технологічна освіта», вчителів трудового навчання та технологій.

## ПЕРЕДМОВА

Проблема організації праці вчителя у світлі найважливіших ідей і принципів наукової організації педагогічної праці (НОПП) є актуальною для сучасної педагогічної теорії та практики.

Ще в 20 – 30-ті роки робилися спроби впровадити в практику шкіл країни загальні ідеї НОПП, однак безуспішно. В 60-ті роки знову постало питання про необхідність творчого перетворення загальних ідей НОПП з урахуванням специфіки різних видів педагогічної діяльності. Це завдання вдалося вирішити лише спільними зусиллями вчених (Боголепова В. П., Золотарь К. І., Колесникова Н. Ф., Турченка В. Н., Урсу А. П., Черпинского Л. В. і інших), педагогів-ентузіастів (Абасова А. А., Врубеля В. В., Гоерца В. А., Горбатова Д.О., Іванова І. А., Каменевої Г. І., Лаврентьєвої В. З., Русаківа Б. А., Савинова І.В., Сербинова С. М. та інші), а також учителів і керівників шкіл, що стали згодом ученими-педагогами (Асадовою Р., Косаревим А. З., Морщагіним В. Ф., Шалаєвим І. К. та інші). Успішному розв'язанню завдань НОПП усіляко сприяли дослідження вчених педагогів і психологів (Бабанського Ю. К., Давидова В. В., Занкова Л. В., Кузьміної Н. В., Кабанової-Міллер Е. Н., Ломова Б. Ф., Скаткина М. Н., Тализіної Н. Ф., Щукиної Г. І. і ін.).

Конкретний досвід роботи з НОПП повинен, на наш погляд, узагальнюватися за фахом учителів, видам педагогічної діяльності й у підсумку стати складовою частиною окремих методик викладання, навчання та виховання, висвітлюватися на сторінках методичних журналів. Однак для цього необхідно дослідити в загальнопедагогічному аспекті НОПП. Потрібно ще й додаткові дослідження з окремих проблем НОПП вчителя.

Вирішення завдань НОПП, з одного боку, пов'язане з регламентацією, тому що без цього немислимо керування навчально-виховним процесом, а з іншого – вимагає творчого підходу. Це протиріччя діалектичне. Воно дозволяється успішно за умови, якщо педагогічна творчість є провідною стороною діяльності вчителів, якщо педагог володіє науковими методами праці.

Врахування анатомо-фізіологічних, психологічних особливостей впливає на підвищення працездатності суб'єктів педагогічної взаємодії, якісні показники навчально-виховної діяльності у загальноосвітніх. З метою активізації пізнавальної самостійності, збереження фізичного й психічного здоров'я учнів важливо забезпечувати відповідність умов режиму навчання їхнім психофізіологічним особливостям, а також здійснювати науково обґрунтований вплив на формування і розвиток особистості, підвищення працездатності та функціональних можливостей організму, розширення його адаптаційних можливостей.

Результативність заходів з наукової організації праці можна забезпечити за умови творчої реалізації прогресивних ідей зарубіжних і вітчизняних концепцій, в яких враховано результати педагогічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних, психофізіологічних та інших досліджень, що істотним чином впливають на ефективність навчально-виховного, навчально-

виробничого процесів. Розв'язання завдань наукової організації праці у закладах освіти можливе на основі міждисциплінарних досліджень, зокрема з технічних, економічних, медичних, біологічних, філософських, психологічних, педагогічних та інших наук. Викладене вище дозволяє стверджувати, що створення оптимальних умов для праці вихованців загальноосвітньої і професійної школи залежить від творчої співпраці педагогів, психологів, лікарів, психотерапевтів, економістів, менеджерів освіти, спеціалістів з дитячої демографії, архітекторів, ергономістів та інших фахівців.

Системне дослідження проблеми НОПП потребує обґрунтування цілісного концептуального підходу до визначення її сутності та специфіки, розробки і реалізації цілеспрямованої системи заходів, запровадження відповідних курсів і спецкурсів у навчальний процес вищих педагогічних навчальних закладів, а також загальноосвітньої і професійної школи.

Таким чином, наукова організація педагогічної праці покликана звільнити вчителя від рутинних операцій, від шаблону, навчити працювати творчо. А творчий стиль далекий суб'єктивізму, опирається на науковий підхід до всіх суспільних процесів. Він припускає високу вимогливість до себе й іншим, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму й формалізму. Творчий стиль у роботі вчителя – застава того, що школа успішно впорається із завданням навчити кожного школяра вчитися, жити й працювати.

## Розділ 1

# ОСНОВИ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукова організація педагогічної праці (НОПП) викликана до життя, з одного боку, потребами подальшого розвитку системи освіти в умовах реформування системи освіти, науково-технічного прогресу та, з іншого, – об'єктивними можливостями її формування та виділення у відносно самостійну галузь наукових знань. Становлення кібернетики – загальних основ управління, подальший розвиток комплексу наук про працю, її організацію та успіхи педагогічної теорії й практики стали серйозною підтримкою в розробці та дослідженні проблем НОПП.

К.Д. Ушинський зазначав, що «мистецтво виховання опирається на науку. Як мистецтво складне та велике, воно опирається на безліч важливих та складних наук. Якщо не можна вимагати від вихователя, щоб він був фахівцем у всіх тих науках, з яких можуть бути взяті педагогічні правила, то можна і треба вимагати, щоб жодна із цих наук не була йому зовсім чужою...». З тих часів кількість наук, на які опирається педагогіка, набагато зросла, однак ці слова не втратили свого значення.

Становище сучасного вчителя полегшується тим, що на межі різних наук, що вивчають педагогічну працю і її організацію, з'явилася нова галузь наукових знань, з яких «можуть бути взяті витоки педагогічних правил».

### 1.1. Сутність наукової організації педагогічної праці

Прилучення вчителя до НОПП вимагає насамперед усвідомлення ним основних понять та категорій цієї галузі наукових знань. Щоб розкрити сутність поняття «НОПП», з'ясуємо зміст не тільки кожного з термінів – «праця», «організація», «наука», «педагогічний», але й у словосполученні вцілому.

**Праця** в широкому розумінні являє собою доцільну діяльність людини. Процес праці містить у собі три елементи: доцільну діяльність; предмет праці; засобу та умови праці.

Праця в більш вузькому розумінні – це лише одна з форм людської діяльності, пов'язана з виробництвом матеріальних або духовних цінностей. За різними ознаками людську діяльність поділяють на фізичну і розумову, матеріальну і духовну, на гру, навчання, працю, спілкування тощо.

**Педагогічна праця** – це одна з видів праці в її широкому розумінні, де активно взаємодіють учитель і учні (останні виступають не тільки як об'єкти, але і як суб'єкти діяльності), матеріальні та духовні засоби, умови праці. На відміну від НОП у сфері матеріального виробництва НОПП вимагає двохсторонньої організації праці: з одного боку, учителя, а з іншого – учнів. НОП учителя не виключає, а, навпаки, передбачає відносно самостійну розробку проблеми НОП учня. В силу цього структура НОПП відрізняється від НОП своєю специфікою.

Впливаючи на предмет праці, у даному випадку на учнів, учитель змінює як сам предмет праці, так і самого себе. Цей процес у педагогіці досить специфічний. Він своєрідно організується у часі і в просторі. Характер праці педагога, його ефективність більш, ніж в інших фахівців, розподілені в часі та складно піддаються точному обліку. Ми говоримо: робочий час учителя регламентується розкладом занять. Але ж учитель працює не тільки на уроці, екскурсії, у поході, але й і вдома. Однією з особливостей педагогічної діяльності є й те, що її результати, як правило, відстрочені в часі.

Досить специфічний і об'єкт педагогічної діяльності – учень, який, як ми вже відзначали, одночасно є і її суб'єктом. Активність учня у навчальному процесі залежить від багатьох факторів. Серед них особливого значення набувають організованість і вміння вчитися, самостійно здобувати знання, що у свою чергу є результатом навчання і виховання.

Тепер розглянемо поняття **організація**. У самому загальному змісті її слід розуміти, з одного боку, як внутрішню впорядкованість, погодженість взаємодії частин цілого, а з іншого – як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення та удосконалювання взаємозв'язків між частинами цілого.

Розрізняють два аспекти організації: упорядкованість і спрямованість. Упорядкованість визначається кількісно як величина організованості системи, тобто її певний стан. Спрямованість характеризує відповідність або невідповідність організації умовам навколишнього середовища.

Термін **«педагогічний»** в організації праці вказує на те, що загальні ідеї НОП у даному випадку трансформовані, перетворені з урахуванням специфіки педагогічної праці. В організації будь-якої праці більше загального, подібного, чим відмінного, специфічного. Разом з тим неприпустимо ігнорувати це специфічне, що є показником перетворення праці з абстрактного поняття в конкретну категорію.

Що розуміємо під поняттям «організованість»? Це комплексна, інтегративна властивість особистості вчителя, яке характеризується наявністю організаторських здібностей і виражається в уміннях організувати свою та чужу діяльність чи поведінку. Разом з тим це якісний стан особистості, її можливостей здійснення впорядкованих дій і поведінки. Організованість визначено як комплексну властивість особистості тому, що дана якість являє собою сукупність різних особливостей, характерних рис особистості в їх органічній єдності. Вона виступає інтегративно у зв'язку з тим, що у процесі взаємодії організаторські здатності взаємозбагачуються один одним, перетворюючись тим самим у нову якість, яка і називається організованістю. Висока організованість учителя – це такий рівень розвитку організаторських здібностей, який відповідає сучасним вимогам.

Необхідно зупинитися й на ряді інших термінів, якими оперує НОПП. Термін **«структура»** у НОПП не проста побудова чого-небудь. Поняття «структура» у НОПП включає наступні питання: з яких елементів, частин складається цілісна діяльність; у якому порядку чи послідовності ці частини розташовані; як вони між собою взаємозалежні. Цей, свого роду алгоритм полегшує процес формування структури, а також перевірку її наявності.

Термін «*система*» у НОПП також не проста сукупність елементів, не звичайне підсумовування їх властивостей. Це насамперед їх зв'язки та відносини (певна організованість). Саме зв'язки та відносини поєднують елементи в систему, породжують взаємодія між ними. Уже при наявності двох елементів може бути створена проста система, за умови, що один з елементів системи здатний впливати, а іншої – сприймати цей вплив.

Чи можна прийняти за основу системи навчальних занять усім відому традиційну структуру уроку? За останні десятиліття її неодноразово критикували. У дійсності ця структура не має потреби в захисті. Історично склалося, що вона відображає не тільки багатовіковий досвід учителів, але й найважливіші організаційно-педагогічні та психологічні закономірності навчально-виховного процесу. У ній важливий кожний елемент: опитування, що дозволяє вчителю одержати інформацію про засвоєння учнями минулого уроку, готовності до вивчення нового; вивчення нового, закріплення, покликане перевести найважливіше, істотне з короткострокової пам'яті в довгострокову; домашнє завдання, що переслідує ціль завершити певний цикл діяльності.

Таким чином, дана схема уроку була, є і буде певною основою організації навчальної діяльності. «А чи не буде це формалізмом?» – виникає запитання. Формалізм, шаблон, породжує не схема сама по собі, а невміння окремих учителів творчо працювати.

Ця схема уроку є, звичайно, недостатньою для формування системи педагогічної праці взагалі та навчальної зокрема. По-перше, вона передбачає лише однібічні дії вчителя (опитування, виклад, закріплення, домашнє завдання) і лише припускає певні дії учня. По-друге, система повинна розглядати зміст і організацію діяльності в їхній єдності. І по-третє, будь-яка цілісна діяльність повинна містити в собі засоби та умови праці. Педагогічна праця не може бути вивченою і оціненою як система, – якщо при його аналізі абстрагуватися від взаємодії з середовищем і умовами праці. Відсутність, наприклад, під час практичних занять інструкційного матеріалу або відповідних умов може звести нанівець усі зусилля вчителя і учнів.

Що ж необхідно для створення системи діяльності? Насамперед треба знайти потрібну сукупність елементів. Їх у системі повинно бути тільки необхідна для функціонування кількість. Відбираються лише ті, без яких не можна обійтися для досягнення поставленої мети. Усе зайве усувається. Другий етап формування системи полягає в тому, щоб розкрити функціональні властивості кожного елемента та установити, які функції той або інший елемент виконує в системі. Потрібно пам'ятати, що кожен елемент у системі повинен виконувати відносно самостійну функцію. Якщо в системі є зайві елементи чи деякі функції будуть дублюватися або, навпаки, необхідних функцій не вистачає, треба повернутися до першого кроку у формуванні системи.

Третій етап у розробці системи пов'язаний з відшукуванням обґрунтованих форм і методів взаємозв'язків та взаємодії елементів. Кожен елемент у системі розглядається не тільки з урахуванням його функцій, але й місця усередині цілого. Як же встановлюється місце елемента в системі?

Визначається воно функцією, а точніше, її спрямованістю на інші елементи, а також «міцністю» зв'язків між окремими елементами.

Заключний крок у формуванні системи полягає в тому, щоб за допомогою конкретних форм праці розвинути кожний елемент системи до рівня його взаємодії з іншими. Нерідко підбираються всі елементи, але рівень їх розвитку настільки низький, що взаємодії не наступає, а отже, немає й системи. Приведемо загальний приклад моделі системи педагогічної праці вчителя, яка в якості основних параметрів містить у собі:

- ціль і завдання, що визначають діяльність системи;
- зміст діяльності;
- організацію та керування;
- педагога, покликаного практично здійснити поставлені цілі і завдання діяльності, визначити її зміст і організацію;
- учнів, навчання та виховання яких є метою даної системи;
- матеріально-технічне забезпечення;
- умови праці.

Усвідомивши цю абстрактну модель процесу педагогічної праці, учитель уже на стадії підготовки та планування прагне звіряти плановані дії з моделлю, коректувати їх. При цьому слід мати на увазі, що деякі види педагогічної діяльності можуть, наприклад, не вимагати ні матеріальних витрат, ні технічних засобів. З перших кроків «відпрацьовування, шліфування та доведення» системний підхід буде озброювати вчителів загальним баченням процесу та результатів праці.

У практиці окремих учителів, захоплених використанням НОПП у своїй практичній діяльності, нерідко можна виявити набір випадкових, органічно не зв'язаних елементів. Позбавлена доцільної та міцної внутрішньої організації, така «система» не тільки малоефективна, але й не в змозі взаємодіяти з іншими системами. Випадковий набір елементів – це в найкращому разі лише вихідний матеріал для формування системи. Утворювати її можуть тільки ті елементи, які мають відповідну цілеспрямованість.

Слід встановити головне: категоріям «елемент» і «система» притаманні конкретні значення. Між ними є певна субординація, разом з тим вони переходять один в одного. Так, наприклад, урок як система роботи не тільки може, але й повинен розглядатися як елемент навчальної теми. Тема, у свою чергу, елемент навчально-виховного процесу. Іншими словами, при переході від нижчого до вищого, від простого до складного більш проста система, входячи в складні утворення, може виконувати роль елемента більш складної системи. При зворотному русі елемент системи, розглянутий окремо, сам стає системою. Знання такого роду закономірностей озброює педагога не тільки загальною теорією, але й методикою системного підходу. Виявити весь комплекс шляхів і засобів підвищення ефективності навчання і виховання, установити раціональні взаємини між ними – головне призначення системного підходу.

Часто зустрічається неправомірна підміна терміна «наукова» словами



«правильна», «нормальна», «раціональна» організація праці. Поняття «наукова» глибше і ширше всіх інших наведених понять. НОПП – це еталон, зразок, виходячи з якого, проводиться раціоналізація і оптимізація педагогічної праці.

Науково організована праця може називатися лише за умови, коли вона заснована на сучасних досягненнях науки і практики, на всебічному методологічному аналізі процесів праці, комплексному використанні факторів, що дозволяють досягти максимальних результатів.

НОПП досягається головним чином за рахунок систематичного вивчення процесів і результатів праці вчителів, проведення ретельно продуманих і підготовлених експериментів, наукового узагальнення і освоєння прогресивного досвіду, безперервного вдосконалювання організації, методології та умов трудової і навчальної діяльності.

Вплив науково-технічної революції на педагогічну працю намагаються представити як панування електроніки, механізації та автоматизації, де вчителів залишається лише натискати кнопки та перемикати важелі. Немає сумнівів, що НТР дійсно припускає широке застосування технічних засобів та інформаційно-комунікаційних технологій, що відповідає вимогам НОПП. Однак вчитель не просто «натискає» кнопки. Іде процес подальшого росту його організуючої ролі. Поєднання техніки та учителя в єдиному процесі ускладнює систему, і, щоб це поєднання давало не просте додавання, а множення їх сил, головною ланкою в ньому повинен бути педагог.

Забезпечити максимальну ефективність навчання і виховання при найкращому використанні часу, сил і засобів усіх учасників навчального процесу – от головне завдання НОПП. А це можливо тільки за умови діалектичної комбінації інтенсифікації і гуманізації їх праці. НОПП – це максимальна ефективність, що забезпечує таку інтенсивність праці, при якій розумові і фізичні сили вчителя та учнів розбудовуються оптимально. В умовах модернізації змісту освіти інтенсифікація праці спрямована на розвиток особистості, що пов'язана з гуманізацією праці.

Гуманізація праці передбачає створення творчих відносин між членами колективу, установлення здоровішого, морально-психологічного клімату, розробку науково обґрунтованих планів розвитку колективу, впровадження стимулів до праці, створення сприятливих умов праці, що максимально задовольняють потреби і інтереси всіх учасників навчального процесу, забезпечуючи тим самим найбільш високий потенціал їх творчої активності.

Таким чином, НОПП – це діалектична єдність інтенсифікації і гуманізації праці. Без науково обґрунтованої інтенсифікації, без подолання труднощів немає розвитку та удосконалювання процесу праці. Посильні труднощі – суть розвитку. Без гуманізації, створення певного «виробничого комфорту» педагогічна та навчальна праця будуть малоефективними.

Наукова організація праці вчителя органічно пов'язана і невід'ємна від організації відпочинку, який будується з урахуванням характеру та особливостей діяльності вчителів в неробочий час, забезпечує відновлення та нагромадження знань, творчих сил, духовної енергії для наступного трудового циклу.

Всебічний розвиток особистості педагога безпосередньо пов'язаний з проблемою вільного часу, тому що виховати потребу в різноплановості фізичної і розумової діяльності та на цій основі розвинути свої нахили і здатності відповідно до природних задатків можливо лише при наявності добре організованого відпочинку та дозвілля. У свою чергу проблема вільного часу органічно пов'язана з робочим часом, з умінням ефективно вчитися та вчити інших, забезпечуючи при цьому збільшення бюджету вільного часу. Чим більше вільного часу, тим більше можливостей для всебічного розвитку особистості вчителі. Адже відпочинок для нього головним чином – це зміна виду діяльності.

НОПП умовно можна розглядати у двох самостійних, але взаємозалежних аспектах. Як форма наукового пізнання вона являє собою багатofакторну, міжгалузеву, «стикувальну» галузь наукових знань про організацію педагогічної праці. З погляду суспільного процесу розвитку НОПП являє собою масовий рух за організацію педагогічної праці на науковій основі. У першому випадку предметом дослідження є процес організації праці вчителя, у другому – досліджуються форми масового руху, спрямовані на вдосконалювання організації педагогічної праці науковими методами.

Теоретичні основи НОПП складаються і розбудовуються на стику і у процесі взаємодії суспільних, природничих та технічних наук, у тому числі педагогічних, соціально-економічних, психолого-фізіологічних, техніко-технологічних, санітарії, гігієни та естетики праці. Практичну сторону НОПП становить безупинно прогресуючий, накопичений вчителями досвід організації педагогічної праці та наукове осмислення практики.

У поняття НОП входить не вся наука, а лише та її частина, яка необхідна для організації процесу праці. Сюди ставиться не організація взагалі, а тільки організація конкретної діяльності, не праця взагалі, а лише її організація. Специфіку НОПП, яка вивчає структури та системи організації педагогічної праці, методи їх формування й функціонування, визначає педагогіка. НОП учителя є галуззю педагогіки. Це теорія і практика організації педагогічної праці в їхній органічній взаємодії, наука про те, як найбільш доцільно і ефективно організовувати вчительську діяльність.

Отже, наукова організація педагогічної праці (НОПП) — це система здійснення науково обгрунтованих заходів, спрямованих на систематичне удосконалення педагогічної праці та її умов, тобто на забезпечення максимальної ефективності навчання і виховання учнів при раціональному використанні часу, сил, засобів як педагога, так і учнів.

## **1.2. Закони та принципи наукової організації праці педагога**

У НОП виділено три фундаментальних закони, які проявляються в будь-якій діяльності, у тому числі і у педагогічній. Перший з них говорить: **максимальна економія і ефективне використання часу.**

Час – як основна міра процесу праці – категорія не тільки філософська, соціальна, економічна, але й педагогічна. Учитель повинен знати, що час по-

різному сприймається учнями. Це залежить насамперед від їх вікових та індивідуальних особливостей, фізичного і психологічного стану, умов праці та інших факторів. Важливо не тільки прагнути, але й уміти з максимальною користю використовувати невеликий проміжок часу, хоча, як ми знаємо, у навчанні і вихованні не можна ні поспішати, ні баритися. У кожному конкретному випадку успіх забезпечується вмінням учителя знайти такий оптимальний темп, такі сили і засоби, при яких планований результат досягається в певний час.

Разом з тим зводити НОП лише до економії часу або раціонального його використання було б невірно. Важливі не тільки час, але й сили, засоби, при яких заданий результат був досягнутий. Тобто, ціною яких зусиль і засобів виконана та або інша робота.

**Створення і ефективне використання сприятливих умов праці та відпочинку** – другий фундаментальний закон НОП. Цей закон також не дає нам підстав зводити до нього всі проблеми НОПП. Зовсім недавно серед учителів була поширена думка, що НОП учителя повинна бути обмежена умовами праці і організацією робочого місця. Що ж стосується всього іншого, то, воно повинно вирішуватися виключно педагогічними і навіть дидактичними засобами.

Умови праці – це зовнішнє середовище, тобто комплекс факторів – соціальних, психофізіологічних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, без яких праця людини немислима. Гарні умови – це свого роду простір для розквіту особистості. З позицій НОП умови праці розглядаються як органічна частина загальної системи педагогічного процесу. Вони безпосереднім чином впливають на працездатність учителя. При сприятливих умовах момент «вироблення» настає швидше, питома вага фази стійкої працездатності збільшується, втома наприкінці робочого дня не призводить до різкого падіння працездатності.

**Усіляка турбота про здоров'я й всебічному розвитку всіх учасників трудового процесу** – третій фундаментальний закон НОПП. Саме він характеризує природу гуманістичної організації праці. Здоров'я, у широкому розумінні слова, це не тільки нормальне функціонування всіх органів і систем людини, але і можливість повноцінної і ефективної праці, всебічного розвитку. Це – енергія, бадьорість, оптимізм, правильне, сприйняття життя, відчуття гармонії, творчого настрою, людського щастя. Це – можливість використовувати весь свій творчий потенціал на благо суспільства.

У століття інформатизації та інформаційного вибуху зросли нервові навантаження, «помолоділо» багато хвороб, почастишали нервово-психічні та серцево-судинні захворювання, у тому числі і серед учителів. Це настійно вимагає від педагога навчитися насамперед контролювати своє здоров'я.

Учителеві важливо самому навчитися і навчити учнів відпочивати, знімати напругу шляхом психологічного тренування – цього спрощеного варіанта аутотренінгу. У потрібні моменти використовувати фізичні вправи, що дозволяють тренувати м'язи і психіку, запобігати кисневому голодуванню, зміцнювати нервово-психічну сферу. Є, очевидно, сенс розрахувати і по

можливості враховувати у своєму режимі не тільки добові, але й сезонні та річні коливання працездатності.

Розглянуті нами фундаментальні закони НОП тісно взаємозалежні і тільки у своїй сукупності можуть забезпечити максимальний ефект.

Як ми вже відзначали, ці закони є загальними, тобто вони проявляються в тому числі і в організації педагогічної праці. На основі цих законів і з урахуванням особливостей педагогічної діяльності були виявлені, розроблені та приведені у певну систему принципи наукової організації педагогічної праці.

Принципи НОПП – це вихідні положення теорії організації педагогічної праці. Вони відображають її специфічні закономірності. Оволодіння ними дозволяє надалі виробити певні установки. Не випадково перший директор Центрального інституту праці А. К. Гастев писав: «Колись організаторами були слова. Тепер організаторами повинні бути установки».

Принципи організації педагогічної праці опираються на практику вчителів, які у своїй діяльності, хоча й найчастіше інтуїтивно, стихійно та безсистемно, користувалися цими принципами. Завдання полягає в тому, щоб з урахуванням фундаментальних законів НОП з маси діючих, різнорідних вихідних положень відібрати найбільш важливі, істотні, дійсно необхідні. На нашу думку, до них ставляться три групи взаємозалежних положень: принципи організації дії; принципи організації виміру та загальноорганізаційні принципи.

Розглянемо насамперед групу **принципів організації дії**. На їхній основі будується діяльність учителя і учнів. Учитель повинен точно сформулювати, а потім допомогти учням усвідомити мету і завдання конкретної діяльності, відповідно до них оцінити обстановку, вибрати доцільні методи та засоби. Він зобов'язаний чітко встановити орієнтовну основу праці, науково обґрунтовано спланувати працю і раціонально виконати її. Це найважливіші вихідні положення організації педагогічної діяльності.

До групи принципів організації дії належать такі:

- 1) вміння правильно і обґрунтовано формулювати мету і завдання своєї діяльності;
- 2) вибір форм, методів і прийомів праці;
- 3) вибір і раціональне використання техніки;
- 4) планування.

Без принципу правильного формулювання мети і завдання своєї діяльності неможливо успішно реалізувати зміст, вибрати методи, засоби діяльності. Мета – це передбачуваний результат праці педагога чи педагогічного колективу. Виділяють загальну і часткову мету, ближню і дальню (розраховану на багато років, на місяці, тижні, дні, години; мета навчального предмета, теми, уроку; мета виховання взагалі і конкретні педагогічні заходи). Наприклад, метою освіти в нашій країні є “всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства працівниками, спеціалістами”.

Це загальна мета діяльності педагогічних працівників. Виходячи із загальної мети, формують окремі часткові цілі діяльності.

Правильне визначення мети – це лише перший крок в організації педагогічної діяльності. За ним іде точне визначення завдань наступної роботи, які повинні розкривати і конкретизувати мету педагогічної діяльності. Проте не потрібно плутати завдання роботи із шляхами її здійснення.

Вибір форм, методів і прийомів праці. Педагог повинен володіти достатнім арсеналом форм, методів і прийомів навчально-виховної роботи, знати їх класифікацію, особливості використання, результати, до яких призводить цей чи інший метод, прийом діяльності. Виходячи із конкретних цілей і завдань навчально-виховного процесу, він повинен вибрати найбільш раціональні форми, методи і прийоми навчально-виховної роботи.

Вибір і правильне використання техніки. В поняття техніки входить як безпосередня педагогічна техніка (вміння вчителя спілкуватися з учнями, тон і стиль роботи, вміння організовувати і управляти своєю увагою і увагою учнів, вміння спостерігати, експериментувати, творчо розв'язувати педагогічні завдання, вміння володіти мовою, мімікою, жестами поставою і ін.), так і технічні засоби навчання і виховання. Ефективність педагогічної праці значною мірою залежить від уміння педагога використати в єдиній системі педагогічну техніку і технічні засоби.

Планування. Щоб скласти науково обгрунтований план навчально-виховної діяльності, педагог повинен добре знати закономірності педагогічного процесу.

План – це конкретна, точно розрахована система роботи педагога з чітко визначеною метою, завданнями, формами, методами, прийомами роботи, з використанням педагогічної техніки і ТЗН.

Педагог використовує у своїй роботі поурочні плани, тематичне і календарне планування. Наявність таких планів дає змогу вчителю раціонально використовувати час. Проте створення таких науково обгрунтованих планів не виключає корекції і творчого використання їх з боку педагога з врахуванням його практичного досвіду, досягнень науки, конкретних умов праці і інших факторів.

Суть **принципів організації виміру** полягає у нормуванні, обліку, контролі та оптимальності трудових процесів і результатів праці. Звідси загальна назва цих принципів, яку вони одержали виходячи із свого призначення – вимір процесів і результатів праці. Уміле застосування цих вихідних положень допоможе педагогові в кожному конкретному випадку знайти найкращий розв'язок завдань виміру і оцінки своєї діяльності.

Що означає виміряти педагогічне явище? Це означає одержати про нього такі дані, які дають уявлення про кількість і якість педагогічної праці. Для цього слід вивчити не тільки результати, але і процес діяльності. Зробити це нелегко через складність і багатогранність педагогічної праці. У кожному конкретному випадку необхідно враховувати безліч взаємодіючих факторів. Полегшує розв'язок даного завдання НОП, підхід з його позицій, що диктують обмеження необхідним для нормального функціонування мінімумом

компонентів, що підлягають виміру. Наприклад, визначаючи лише основні, параметри організації уроку, ми можемо одержати висновок про його ефективність, за умови, що зміст уроку відповідає вимогам навчальної програми.

У групу принципів організації виміру входять нормування, облік, контроль, оптимальність.

Під нормуванням розуміють визначення необхідних затрат робочого часу педагога для виконання тієї чи іншої роботи. Основна частина праці педагога унормована. Ці норми визначені в навчальних програмах (обсяг і зміст навчального матеріалу, кількість годин, що відводиться на його вивчення). Учителеві потрібно вміти корегувати їх з урахуванням конкретних умов, визначити характер та обсяг домашніх завдань, зміст виховної роботи з класом, окремим учнем, роботу з батьками.

Норми для учнів повинні бути посильними, тому що легкі норми розхолоджують їх, знижують інтерес до роботи, а надто напружені призводять до перевтоми, до втрати віри у свої можливості.

Облік – це одержання даних (кількісних і якісних) про результати праці, їх опрацювання, аналіз і систематизацію. Для того, щоб правильно виконати облік роботи, потрібно, щоб вона була спланована, унормована, розділена між її учасниками.

Облік педагогічної праці поділяють на облік праці педагога і самооблік учня. Облік педагогічної праці дає можливість знати про розвиток інтересів учнів у процесі виконання певної роботи, про набуті знання, вміння та навички, про збагачення їх досвіду тощо.

Здійснюючи облік педагогічної праці, ми одночасно і контролюємо її. Педагогічний контроль передбачає, перш за все, одержання інформації про якісний стан роботи, про відповідність педагогічної праці прийнятим правилам, нормам тощо.

Контроль повинен бути побудований таким чином, щоб одержати зворотний зв'язок – інформацію про хід і результати навчально-виховної роботи з учнями. Знання фактичного стану справ дозволяє педагогу свідомо управляти навчально-виховним процесом. Контролювати потрібно систематично, глибоко, детально, охоплюючи всі ланки роботи.

Принцип оптимальності передбачає досягнення високих результатів праці при мінімальних затратах часу, зусиль і засобів. Педагог у даних конкретних умовах повинен вибрати оптимальні способи подачі інформації, контролю за її сприйманням і засвоєнням, темп роботи тощо.

Нарешті, **принципи загальноорганізаційного призначення.** Назва цієї групи пов'язана з тим, що вони є найбільш загальними, що обслуговують попередні принципи, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. До них відносяться: перспективність, стимулювання, комплексність і науковість. «Обслуговуючи» усі інші принципи, зміцнюючи їх, вони одночасно зміцнюють себе. Адже в кожному з попередніх цій групі принципів повинні міститися і перспектива, і стимули, і комплексність, і науковість. Необхідність їх виділення в спеціальну групу продиктовано тим, що кожен з них уже сформувався і має

специфічне призначення в організації праці вчителя.

До принципів загальноорганізаційного призначення ми відносимо перспективність, стимулювання, комплексність, науковість.

Перспективність – це загальна спрямованість педагогічної діяльності педагога і навчально-пізнавальна діяльність учнів. Навчально-виховна робота вчителя, вихователя орієнтована на формування світогляду, озброєння учнів знаннями, вміннями і навичками, які їм будуть потрібні завтра.

Педагог повинен вміти визначати і забезпечувати реалізацію перспектив у вихованні і навчанні учнів. Загальні перспективи визначені в постановах уряду про школу, в навчальних програмах, а конкретні визначає сам педагог. Розвиток навчально-виховного процесу здійснюється в результаті переходу від близьких до далеких перспектив.

Успіх у досягненні перспектив залежить від стимулювання праці педагога, учнів. Суть принципу стимулювання полягає у формуванні в учнів інтересу до роботи. Виділяють систему як моральних, так і матеріальних стимулів, які повинні сприяти підвищенню якості знань, умінь і навичок учнів, їх вихованості.

Будь-яку педагогічну проблему, завдання потрібно вирішувати в комплексі і іншими питаннями. Принцип комплексності передбачає встановлення зв'язків даної педагогічної діяльності з іншими видами діяльності. Наприклад, вивчаючи конкретний матеріал навчальної дисципліни, педагог повинен розглядати його у зв'язку з іншими питаннями даної теми, розділу, курсу, використовувати міжпредметні зв'язки.

Будь-яка праця, в тому числі і педагогічна, повинна бути науково організована. Принцип науковості означає, що організація педагогічної праці повинна ґрунтуватися на достовірних знаннях, на сучасних досягненнях науки і практики, передового педагогічного досвіду.

Наукова організація праці педагога передбачає відповідно до конкретного змісту роботи підбір раціональної системи форм, методів і засобів її організації.

Ретельний аналіз усієї системи принципів дозволив виявити наступні закономірності. По-перше, вони розташовуються в певному порядку підпорядкування і переходу від нижчого до вищого. По-друге, кожен з наступних принципів ґрунтується на попередньому, а попередній, у свою чергу, містить у собі елементи наступних. Саме цей зв'язок між принципами дозволив класифікувати їх у три відносно самостійних групи, виділити в кожній з них провідний. Таким у першій групі є планування, у другий – оптимальність, а в третій – науковість.

Кожна із трьох груп принципів являє собою не тільки відносно самостійну групу, але й у своїй послідовності більш високий щабель організації педагогічної праці. Практика підтверджує, що вчителі, що розробляють свою діяльність, наприклад, на основі принципів організації дій, помітно підвищують загальний рівень організації педагогічної праці. Однак вищий рівень організації з'являється лише за умови оволодіння вчителем усією системою. Учитель, що опанував принципами НОПП, змінює стиль своєї діяльності, надає їй системний характер, а це у свою чергу дає можливість мислити масштабно,

перспективно, бачити глибше, далі, ширше.

### **1.3. Управління як функція наукової організації праці**

Проблема керування в педагогіці – предмет особливого розгляду. Зупинимося на принципах і функціях, процесі і умовах керування в плані наукової організації праці вчителя. Насамперед з'ясуємо співвідношення між поняттями «організація» і «керування». Деякі вчені, що розробляють теорію організації праці, у тому числі і педагогічної, включають у неї керування, а інші – що досліджують проблеми наукового керування, розглядають організацію як функцію керування.

Організація може розглядатися як функція керування, якщо мова йде, наприклад, про керування системою освіти і навіть – школою. Якщо ж мова йде про науково обґрунтоване формулювання мети і завдань діяльності вибору доцільних форм та методів праці організації педагогічної праці, праці вчителя, то тут керування є функцією організації.

У будь-якій діяльності присутня і організація, і керування, однак реальне співвідношення між ними по-різному. Воно залежить від масштабів, цілей і завдань керування, відносини педагога до нижчих або вищих систем тощо. Приміром, у системі керування освітою організація виступає як функція, покликана створити і сформувати систему керування. У системі педагогічної праці вчителя самоврядування і керування починають діяти лише після того, як на основі принципів НОПП створена система педагогічної праці, тобто досягається такий рівень організації, при якому можливо наукове керування.

Інший приклад. Керівник у системі освіти, незалежно від рівня, з боку підлеглої системи виступає як керуючий, а з боку вищої як організатор. Керівник школи – з боку вчителів і учнів – керуючий школою, а з боку відділу освіти – головний організатор її діяльності. Ці приклади розкривають далеко не всю діалектику складних відносин між організацією і керуванням. Не слід забувати, що в конкретній діяльності керування є інструментом організації, що забезпечують її становлення, нормальне функціонування і подальший розвиток. «Керування, – за визначенням багатьох вчених – елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримка режиму діяльності, реалізацію програми, мети діяльності». Таке найбільш загальне визначення поняття «керування», з якого випливає, що воно – це функція організованих систем. В організації праці керування виступає як частина організаційного фактора, тому що наукова організація праці не мислиться без нього

Отже, наукова організація праці охоплює і керування, і відношення людей до засобів та умов праці. Стосовно педагогічної праці, то вона виглядає як система «учитель – учні – засоби і умови праці». Наукова організація управлінської праці поширюється лише на сферу людських відносин, іншими словами, обмежується системою «учитель – учні». Звідси випливає висновок: керування в педагогічній діяльності вчителя - функція НОПП.



#### 1.4. Теорія і практика управління процесом педагогічної діяльності

Відомий ряд визначень поняття «керування». Ми вже посилалися на найбільш загальне визначення керування як «функції організованих систем». Керування іноді розглядають також як цілеспрямований, планомірний вплив ззовні на організований об'єкт або процес переходу системи з одного стану в інший.

Нерідко науковому розумінню керування протиставляється поняття «керівництво», що опирається на інтуїцію, здоровий глузд, емпірично складений досвід тощо. Таке протиставлення не завжди правомірне, тому що рівень інтуїції, здорового глузду, та й емпіричний досвід талановитих керівників нерідко важко досяжний тим, хто слабо орієнтується в науці керування.

Кожен сучасний керівник прагне досягнути науки керування, опанувати його науковими методами, досконало вивчити об'єкт керування і, звичайно ж, мати можливості застосувати свої знання на практиці. Ці можливості надає накопичена практика та певний досвід.

Що стримує вирішення проблеми наукового керування школою чи навчально-виховним процесом? Яка природа тих типових недоліків, які необхідно усунути? Де та головна ланка, ухопившись за яку можна успішно вирішити весь комплекс питань наукового керування в школі?

Аналізуючи досвід ряду шкіл нашої держави, слід зазначити, що в кожному конкретному випадкові недоліки і причини, що їх породжують, були різні. Наведемо найбільш типові з них.

Часта причина – низький рівень знання основ керування в школах. Учителі, що закінчили педагогічні вузи, комплексно не вивчали організацію і управління навчально-виховним процесом. Деякі керівники, проявляючи здатність управляти невеликими колективами, не завжди справляються з тим же завданням, потрапляючи в більшу школу. Їм заважають традиційний стиль мислення і дій, стереотип, сила звички. На жаль, цей недолік не завжди враховується при підготовці і перепідготовці педагогічних кадрів, виданні літератури з питань керування школою та навчально-виховним процесом; позначається й відрив керування від наукової організації праці, дефіцит узагальнення досвіду наукового керування школою тощо.

Цьому сприяє також поки не зжитий забобон: ніби то керування необхідне лише на рівні відділів освіти і вище. Дотепер відсутні чіткі вимоги із цих питань до вчителів, немає методичних вказівок керівникам шкіл, рекомендацій органам освіти, які не тільки прилучали б до вдосконалювання організації керування на базі НОП у школі, але й визначали б основну перспективу і шлях розв'язання конкретних управлінських завдань.

Якщо спробувати виявити головну ланку в ланцюзі проблем організації керування школою, то, на наш погляд, ним є організація педагогічної діяльності вчителів і НОП учня.

Розв'язання завдань наукової організації праці вчителів та учнів має не тільки тактичне, але і стратегічне значення. У першому випадку НОП дозволяє

створити більш досконалі системи роботи вчителя і учнів. У другому випадку НОП забезпечує на рівні сучасних вимог виховання високої організованості учнів, підготовку їх до життя, до праці.

При розгляді принципів і методів НОПП ми не акцентували увагу на питаннях керування, тому що в конкретній педагогічній діяльності вони як би злиті з її організацією. Організація в педагогічній праці вчителя полягає в основному в створенні системи.

Якби педагогічна діяльність не являла собою складну динамічну систему з її внутрішніми і зовнішніми «перешкодами», що постійно вимагають коректування, регулювання і координації праці вчителі в ході навчально-виховної роботи школи, тоді керування виявилось б зайвим. Керування необхідне для забезпечення нормального функціонування і подальшого прогресивного розвитку педагогічної праці як системи в цілому і як окремих щодо самостійних підсистем зокрема.

Для вчителя практичний інтерес представляє, по-перше, питання про те, де саме в НОПП «закладені» елементи керування педагогічною діяльністю і, по-друге, коли в процесі праці виникає потреба у відносно самостійному розв'язанні управлінських завдань.

Давайте простежимо, як у тій або іншій конкретній педагогічній діяльності – у процесі її організації – реалізується функція керування. Оберемо як приклад урок – найпоширенішу спільну діяльність учителі і учнів.

Дзвінок. Учні входять у клас, сідають на свої місця, готуються до заняття. Тут у наявності самоорганізація. У кожному конкретному випадку – краще або гірше – «спрацьовує» усталений стереотип колективної діяльності учнів. Про керування можна говорити лише після того, як у класі з'являється вчитель.

Урок, як і будь-яка інша конкретна діяльність, починається з постановки мети. Мета є загальною для організації та керування і не диференціюється. Щоб досягти поставленої мети відповідно до змісту роботи, вимогами до навчання і виховання учнів, умовами, у яких діяльність здійснюється, учитель формулює комплекс завдань, відповідно до поставленої мети. Відповідно до цих завдань обираються доцільні методи (принцип вибору методів), засоби (принцип вибору техніки), складається організаційний план (принцип планування).

Реалізуючи план, учитель не просто прагне розв'язати те чи інше організаційне завдання, а дотримується певного регламенту, установленого в його плані на основі особистого досвіду (принцип нормування). Одночасно він веде спостереження за процесом праці, реєструє в пам'яті все, що піддається звичайному спостереженню (принцип обліку). Для одержання більш об'єктивної та достовірної інформації і здійснення зворотнього зв'язку вчитель здійснює контроль (принцип контролю), нерідко використовуючи для цього технічні засоби. На всіх етапах уроку педагог прагне до досягнення найкращого результату (принцип оптимальності).

Аналіз розглянутих принципів НОПП показує, що в них дійсно закладена не тільки організація, але і керування «зсередини», або самоврядування. Розв'язанню завдань самоврядування всіляко сприяють принципи перспективності, стимулювання, комплексності та науковості. Однак

самоврядування, як відомо, має свою межу. Воно діє до тих пір, поки немає «перешкод», тобто причин, які порушують задану організацію діяльності.

Припустимо, що на уроці, під час розв'язання вже першого організаційного завдання – з'ясування, наскільки глибоко і міцно засвоїли знання учні, на які треба опертися при вивченні нового матеріалу, – учитель встановлює, що учні ґрунтовно засвоїли раніше вивчений матеріал, добре закріпили його шляхом вправ. Перехід до вивчення нового матеріалу буде настільки природним і логічним, що він відбудеться як би автоматично. У педагога-майстра такий перехід майже не помітний, тому що вивчення нового матеріалу починається з повторення старого, а в процесі цього повторення він відкриває його нові сторони і грані, іде вперед. Тут у керуванні немає потреби, тому що спрацьовує самоврядування.

Якщо ж у процесі розглянутого нами завдання вчитель з'ясовує, що учні не впоралися з домашнім завданням, оскільки не засвоїли заданого, мимоволі виникає «перешкода» на шляху тієї організації уроку, яка була підготовлена і спланована. Відповідно до мети уроку і з урахуванням обставин що склалися перед учителем постає якісно нове завдання. Воно носить не організаційний, а управлінський характер.

Загально визнано, що основу і сутність керування становить розв'язання управлінських завдань. Однак сам процес керування різними авторами розуміється по-різному. Не будемо розглядати різні точки зору, тому що вони можуть повести нас в сторону від суті справи, а викладемо нашу позицію, що стосується процесу і функцій керування педагогічною працею. Схематично її можна представити так:

<b>Стадії керування</b>	<b>Функції керування</b>
Пошуки й вибір розв'язання	Цілепокладання
Ухвалення рішення	Планування
Реалізація розв'язання	Контроль, регулювання
Оцінка процесу і результатів реалізації розв'язання	Педагогічний аналіз і облік результатів досягнення мети

Вважаємо, що не слід ні ототожнювати, не протиставляти стадії керування його функціям. Напроти, потрібно бачити зв'язок між ними, хоча і не скрізь прямий, а тим більше – стабільний. Якщо вчитель при розв'язанні першого організаційного завдання уроку виявляє, що учні не виконали домашнього завдання, тому що не засвоїли змісту минулого уроку, то перед ним виникає управлінське завдання. Тут і починається пошук та вибір нового розв'язку.

Припустимо, що в процесі цього пошуку виявилось, що існує кілька вирішень і має бути зроблений вибір найкращого з них. Досягти цього можна шляхом оцінки переваг та недоліків кожного з можливих вирішень, враховуючи конкретну ситуацію, умови і обставини. Це вже наступна стадія керування – ухвалення рішення. При наявності критеріїв ефективності подібні завдання вирішувати було б порівняно легко, але поки таких критеріїв немає і навряд їх

взагалі можна передбачити заздалегідь для кожної педагогічної ситуації. Вихід один: педагогові потрібно навчитися самому, користуючись «відпрацьованими» ситуаціями, досвідом, що передує, знаходити і вибирати найбільш доцільні вирішення. Ретельно розробляючи той чи інший варіант вирішення, слід переконатися в його адекватності, заздалегідь передбачити, як краще використовувати його переваги. Отут у справу вступає функція планування. При великому обсязі практичної роботи складається детальний план, який фіксується на папері, у більшості ж випадків такий план тримають у пам'яті.

Реалізація вирішення завдання являє собою відносно самостійний елемент процесу праці. Однак, як було вже відзначене, саме тут найчастіше і необхідне керування. Адже в процесі розумно організованої діяльності розбудовується і формується особистість школяра – він вчиться самої діяльності, осягає не тільки основи наук, але й те, як ефективно і якісно це робити.

Основні функції цієї стадії керування – контроль, корекція, регулювання, а нерідко і координація. У результаті корекції вносяться виправлення в процес навчальної діяльності. Регулювання дозволяє приводити у відповідність частини цілого, нормалізувати стан роботи.

У педагогічній праці кожне відносно самостійне завдання повинно бути вирішено, і оцінено з погляду процесів та результатів праці. Розуміння процесу навчальної діяльності необхідно не тільки для об'єктивної оцінки результатів, але й для подальшого вдосконалювання. Основними функціями тут є педагогічний аналіз і облік.

Керуючий вплив учителя можливий при наявності необхідної інформації про стан діяльності учнів. Разом з тим він залежить і від іншої інформації: від впливу на учнів інших учителів, керівників школи, зовнішнього середовища. Уся ця інформація – розумна основа для вибору і прийняття управлінських рішень, спрямованих на впорядкування або перевід керуючого впливу вчителя в новий якісний стан.

Системи керуючого впливу діляться на замкнені, що мають зворотний зв'язок, і розімкнуті, де замість зворотного зв'язку від об'єктів керування (учнів) надходять впливи, що лише обурюють. У замкненій системі керування функціонує в такий спосіб. До учнів надходить керуючий вплив учителя, зовнішнього середовища, які задають характер діяльності. По каналу зворотного зв'язку до вчителя повертається інформація про стан процесу діяльності учнів, яка дає можливість порівняти отриманий результат із заданим. Метод керування, заснований на зворотному зв'язку, знаходить усе більш широке застосування в практиці роботи вчителів.

У розімкнутій системі використовується метод керування по чіткій програмі, тобто по заздалегідь відомому шаблону, зразку, алгоритму, а також метод, заснований на усуненні впливу збурювань на керований об'єкт або компенсації їх дії. При керуванні по твердій програмі керуючий вплив на керований об'єкт визначений заздалегідь. У навчальній діяльності впливи, що обурюють, нерідко такі великі, що чітка програма, якщо і можлива, то малоефективна. Це накладає певні обмеження на методи керування. Тут дуже

важливо вміти враховувати всю необхідну інформацію.

Підтвердимо це конкретним фактом. У процесі перевірки домашнього завдання учитель переконався, що учні VI класу слабо впоралися із завданнями. Виявив причини такої ситуації: виявилось, вони не володіють методами самостійної роботи. Це перешкода не тільки у період самостійної роботи, але й у процесі засвоєння нового навчального матеріалу, оскільки весь процес пізнання пов'язаний із самостійною розумовою діяльністю учня. Як правило, невміння учнів самостійно працювати позначається на ході уроку: опитування затягується, пояснення нового матеріалу скорочується, а для роз'яснення домашнього завдання взагалі не залишається часу. Утворюється замкнене коло і виникає проблемна ситуація керування.

Подібні ситуації вирішуються методами, заснованими на компенсації тих дій, відсутність яких породила дану ситуацію. У нашому випадку компенсувати – означає навчити учнів навичкам і вмінням раціонально і ефективно вчитися. Чи досить того, що вчитель починає вирішувати цю проблему сам? Мабуть, тільки на рівні початкової школи. Керівництво школи може суттєво допомогти вчителю початкових класів ліквідувати прогалину у своїй роботі (якщо це дійсно його провина). А як бути в нашій ситуації, коли з учнями шостих класів працює не один, а декілька вчителів? Тут аналогічну проблему доводиться вирішувати не на рівні одного вчителя, а на рівні школи, вищих організацій і при самій активній участі школярів. «Багатоступінчатість» цієї проблеми нерідко є приводом до того, що вчителі чекають, поки це питання почнуть вирішувати «зверху». Практика показує, що для успішного вирішення будь-якого управлінського завдання, а значить, і тієї, у якій зайнята група вчителів, увесь колектив, необхідна активна участь кожного на своєму рівні.

Методи зворотного зв'язку і компенсації дій, які допомагають ліквідувати проблемну ситуацію керування, є загальними. Одні з них потрібні для пошуку, вибору і ухвалення рішення, інші – для його реалізації, треті – для аналізу і оцінки результатів праці. Вирішити виниклу проблему – означає знайти доцільну дію, визначити найкращі шляхи і засоби її здійснення. У школі, де вчать, виховують і формують особистість члена нового суспільства, необхідно все це робити на наукових основах. Опановувати ними означає, опираючись на використання передового досвіду, звертаючись до рішень, які ухвалювалися в аналогічних ситуаціях раніше і давали позитивні результати. Одержавши певні знання, нагромадивши відомий досвід, учитель поступово здобуває як би внутрішнє чуття і «бачення», що допомагають правильному прийняттю управлінських рішень.

### **1.5. Основні фактори та найважливіші проблеми організації педагогічної праці**

Мабуть, немає жодного вчителя, ні однієї школи, який не схвалював би участі в педагогічній діяльності наукової організації праці. Рух за впровадження НОПП вони пов'язують в першу чергу з подальшим поліпшенням навчально-виховного процесу. На шляху цієї ініціативи є

фактори, що сприяють або гальмують її розвиток. Визначимо основні з них.

### **Рівень розвитку педагогічної творчості вчителів.**

Це межа, якої досяг педагогічний колектив і окремі його члени чи групи в організованих пошуках по вдосконалюванню змісту і форм навчально-виховного процесу. Порівняно рідко в педагогічному середовищі можна почути розмову про **поділ і кооперацію праці** в педагогічному колективі. Уявимо, що така бесіда відбулася. Про що вона? Звичайно ж, про результати, яких досягли вчителі та учні у вирішенні завдань і кооперації праці. Отже, дається оцінка розвитку колективу, усієї системи взаємин між його членами, ведеться мова про морально-психологічний клімат, згуртованість колективу в процесі доцільно організованої діяльності.

Оцінюючи роботу вчителя і колективу, ми тим самим даємо оцінку роботи із **планування, нормування, обліку та контролю**. Це той критерій, який визначає стан роботи керівників школи в розв'язанні найважливіших принципів НОПП, які, поряд з організацією, усіляко сприяють і вирішенню завдань наукового керування.

Учитель – центральна фігура в школі, – що постійно опікується **рівнем удосконалювання педагогічної майстерності**. Педагогічна майстерність, як відомо, – система навчально-виховної роботи, доведена до рівня мистецтва. При цьому за основні параметри визначення рівня майстерності ухвалюються успіхи вчителя в самоосвіті і самовихованні, постійному пошуку шляхів удосконалювання навчально-виховного процесу і, звичайно ж, ураховується глибина і міцність знань, вмінь та навичок учнів, їхня вихованість.

Проблеми НОПП стосуються не тільки педагогів. Не випадково, коли визначається **рівень розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів**, дається оцінка і організаторам цієї справи. Їхній внесок визначається за наступними параметрами: чи є підготовка вчителя до занять органічною частиною системи підвищення кваліфікації, чи спрямовані пошуки вчителя на підвищення його кваліфікації і удосконалювання педагогічної майстерності, чи відповідає педагогічна самоосвіта цілям творчого пошуку вчителя. Працюючи в плані НОПП, завжди слід цікавитися, чи сприяє робота із учителями в школі, у тому числі і методична, підвищенню кваліфікації, чи є заходи, проведені із учителями в районі чи області частиною системи підвищення кваліфікації вчителів.

До першого дзвінка в школи надходить нове обладнання або технічні засоби навчання. Усе це свідчить про відповідний **рівень організації робочих місць, матеріально-технічного забезпечення навчально-виховного процесу**. Але чи завжди ми в стані оцінити це багатство? Практика говорить, що ні, хоча визначається воно розрахунковим методом у відповідності з нормативами і вимогами. Основними показниками тут є: наявність робочих місць і їх відповідність нормативам; наявність технічних засобів, навчально-наочних посібників, роздаткового матеріалу для виконання учнями обов'язкового мінімуму лабораторних та практичних робіт. Зараз школам пропонують мати паспорта матеріально-технічної забезпеченості. НОПП допомагає керівникам точно визначитися в цьому питанні.

**Рівень стимулювання педагогічної праці і наявність здорового морального клімату в колективі.** Щоб мати уявлення про моральну і емоційну обстановку, у якій працює вчитель, слід враховувати такі фактори, як наявність системи стимулів до праці, системи взаємин між учителями, між учнями, між учнями і учителями, між учителями і керівниками школи, рівень розвитку товариськості, дружби і взаємодопомоги, обстановку творчого пошуку, цілеспрямованість.

Що стосується **рівня оптимізації умов праці і відпочинку** вчителів, або, як говорять, стану матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних і естетичних умов праці та відпочинку вчителів у школі і вдома, він визначається розрахунковим методом відповідно до наявних нормативів.

Кожен з наведених факторів розглядається з урахуванням ступеня його розвитку, тому що його ефективність у системі визначається саме цим. Якщо даний фактор не піднятий до рівня взаємодії з іншими, говорити про систему НОПП рано. Адже успіх забезпечує не той або інший окремо взятий фактор, а їх комплекс та взаємодія.

НОПП як галузь наукових знань, що узагальнює досвід організації педагогічної праці, і як предмет, який повинен знати вчитель, у тимчасовому аспекті охоплює три етапи, три групи проблем.

До першої групи проблем ми відносимо **вивчення теорії і практики НОПП в історичному** плані. Сюди входять питання, пов'язані з організацією викладацької праці і навчальної діяльності учнів на різних етапах історичного розвитку педагогіки і школи.

Друга група – **сучасний етап розвитку теорії і практики організації педагогічної праці** предмет, що досліджує, цілі та завдання НОПП, її принципи і методи, організацію підготовки вчителів у навчальних закладах, роботу із учителями по підвищенню їх кваліфікації та удосконалюванню педагогічної майстерності.

У третю групу ми включаємо **вивчення тенденцій і перспектив розвитку теорії та практики НОПП** і розглядаємо тут насамперед проблеми комплексного вивчення організації педагогічної праці, розробку критеріїв ефективності, проблеми кількісної і якісної оцінки, виміру процесу та результатів праці. До цієї групи проблем ставиться також розробка об'єктивних методів нормування, планування педагогічної праці, питання оптимізації різних видів педагогічної діяльності та зворотного зв'язку в навчально-виховному процесі.

Кожна із груп проблем являє собою комплекс самостійних питань і тем, які можна класифікувати на ряд більш конкретних, але не менш важливих за значенням.

Розглянемо найбільш актуальні напрями пошуку. Так, завдання підготовки майбутнього педагога вимагають дослідження та розробки цілого комплексу організаційних проблем. Серед них – професійна орієнтація учнів у школі на педагогічну професію, раціональний відбір абітурієнтів у педагогічні навчальні заклади. Це – робота школи, а потім вузу, де триває професійна орієнтація студентів, розробляються кваліфікаційні характеристики

професіограм вчителя. Педагогічна спрямованість роботи навчального закладу визначається також системою практики студентів, науковою організацією праці викладачів та майбутніх учителів, усім життям навчального закладу, навчання в якому повинно стати школою НОПП.

Але от молодий, початківець-педагог прийшов у школу, влився в колектив досвідчених і знаючих колег, які продовжують працювати над собою, вчать, ростуть. Організація роботи вчителя в школі висуває необхідність дослідження та розробки іншого комплексу проблем: дослідження системи підготовки вчителя до занять, системи навчально-виховної роботи з учнями, зв'язки вчителя з батьками та громадськістю, використання періодичної преси, радіо і телебачення, літератури та мистецтва з метою всебічного розвитку учнів.

Щоб допомогти молодому вчителю, що робить перші кроки і у школі, і у вивченні НОПП, рекомендуємо керівникам шкіл почати роботу з ними із системи підготовки до занять. Це вимагає розв'язання питань, пов'язаних з оволодінням організаційними знаннями та уміннями, технікою роботи, формуванням науково обґрунтованого режиму дня, організацією робочого місця, оптимізацією умов праці.

Система навчально-виховної роботи з учнями містить у собі такі проблеми, як озброєння учнів організаційними знаннями та уміннями, організація міжпредметних зв'язків, закріплення і повторення, зворотному зв'язку в навчанні, системи домашніх завдань, індивідуальних, групових та колективних навчальних робіт учнів, організація роботи класу-кабінету, позакласної роботи із предмета, використання суспільно-корисної праці та підготовки учнів до праці.

Система роботи учителя з батьками, громадськістю та виробничими колективами має на увазі організацію пропаганди педагогічних знань, підготовку і залучення батьків до роботи з дітьми та підлітками, координацію дій школи, родини та громадськості у вихованні підростаючого покоління.

Впровадження досягнень науки та техніки у навчально-виховний процес охоплює комплекс проблем: синтезування результатів досліджень і розробку методик впровадження тих або інших наукових досягнень у педагогічну практику; розробку планів і рекомендацій із впровадження досягнень науки і техніки в практику.

Навчити вчителя оптимально використовувати періодичні видання, телебачення та відеофільми в навчанні і вихованні учнів – означає вивчити систему навчальної роботи цих галузей по темах, призначених для учнів, озброїти методикою використання матеріалів періодичної преси та телебачення, встановити тісний зв'язок відповідних матеріалів засобів масової інформації із процесом навчання і виховання учнів у школі.

Розглянуті комплекси проблем вимагають самої серйозної уваги. Сьогодні багато із зазначених питань розробляються, але найчастіше поза зв'язком з усім їхнім комплексом і не настільки ефективно, як цього вимагає життя. Повноцінне комплексне дослідження проблем НОПП дозволить розкрити величезні резерви в справі навчання і виховання учнів, підвищити ефективність праці вчителів та учнів. Поки НОПП буде відставати від сучасних вимог, це буде стримувати наш рух уперед.



## Розділ 2

# ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАЦІ В ПРАКТИКУ

### 2.1. Принципи та методи організації педагогічної дії

Організація процесу педагогічної праці опирається на методи, які впливають із таких вихідних положень НОПП, як формулювання мети та завдань (цілепокладання), вибір доцільних форм і методів праці, вибір та доцільне використання обладнання, засобів праці, науково обґрунтоване планування. Ці методи називаються організаційними, тому що вони організують діяльність, оскільки вони органічно злиті з науковою теорією.

Отже, розглянемо методи та прийоми визначення мети та завдань окремих видів педагогічної діяльності. Вихідною теоретичною основою їх є принцип формулювання мети та завдань. У літературі, яка адресована вчителю, досить рідко можна зустріти рекомендації, вказівки або поради, як науково обґрунтовано сформулювати мету та завдання педагогічної праці. Частіше приводяться приклади, де в якості визначальних фігурують такі слова: «засвоєння», «формування», «систематизація», «корекція» тощо.

Знання, як відомо, можна засвоїти, виробити, систематизувати за умови ефективної взаємодії та взаєморозуміння вчителя і учнів. Можна, звичайно, познайомити учнів з героями художнього твору, можна ознайомити їх з тими або іншими законами фізики, хімії. Але хіба в цьому суть навчання? Хіба така постановка мети відповідає сучасним вимогам, хіба вона дозволяє учням проникнути в суть досліджуваного питання?

Деякі приклади, які приводяться в методичних посібниках, далеко не допомагають у виборі мети, часто заважають зробити правильний вибір, штовхають вчителів на шлях шаблону.

Поняття «мета» та «завдання», незважаючи на своє споріднення, різні, тому що кожне з них має свій зміст і своє призначення. Мета педагогічної праці – це знання про передбачуваний результат, ідеальна його демонстрація, передбачення. **Завдання в педагогічній діяльності** – це конкретизована мета, поставлена з урахуванням конкретних умов, це завдання на вихід до певної частини загальної мети.

Якщо мета – ідеальна модель передбачуваного результату діяльності, то завдання як конкретна мета – це етапи до досягнення загальної мети, що характеризують сам процес праці. Вони у своїй сукупності конкретизують мету і повинні їй відповідати, дають уявлення про структуру та систему діяльності. З постановкою цілей (загальних і часток) пов'язано формування дій і певною мірою моделювання процесу діяльності.

Компонентами будь-якої цілісної діяльності є мета, мотиви, засоби, умови та результати праці. Важливо навчитися розуміти і знаходити оптимальні співвідношення між ними. Насамперед мета повинна бути органічно пов'язана з мотивами діяльності. Вона не може бути реалізована, якщо до даної діяльності немає спонукань. Нерідко в методичних посібниках

мета дається в готовому виді. Задана ззовні, вона повинна відповідати власним потребам і мотивам учителя, як би накладатися на них. Точніше, задана мета, перш ніж стати реалізованою, повинна бути осмислена і в підсумку прийнята педагогом як власна, тому що без цього не виникнуть спонукання до діяльності. Найчастіше вчителів доводиться формулювати її самотійно. Мета, сформульована самотійно, виникає із власних потреб і мотивів.

Взаємини між мотивами та метою виступають як психологічний механізм вибору мети діяльності. Єдність мотиву та мети, їх природний зв'язок – передумова успішного розгортання діяльності по досягненню поставленої мети.

Мета діяльності повинна бути пов'язана не тільки зі змістом і мотивами, але й з усіма іншими компонентами – умовами, засобами, працею в цілому. Мета задає і визначає вибір методів та засобів діяльності. Однак автоматично це не досягається, для цього педагогові потрібні певні знання та уміння.

Умови праці в НОПІ розглядаються як органічна частина будь-якої педагогічної діяльності. Відповідно до них формуються завдання і вносяться корективи в загальну мету.

Процес одночасного розчленовування загальної мети на частини (завдання), а змісту цілісної діяльності – на відносно самотійні етапи сприяє формуванню структури, системи та програми дій. Звичайно мета навчання або виховання визначається, виходячи зі змісту майбутньої роботи, яка, як правило, заздалегідь визначена навчальною програмою, посібниками, перспективним планом виховної роботи, а більш конкретно – тематикою поточних заходів, які організують у класі.

Науковий підхід до визначення мети припускає виконання наступного комплексу операцій: формування мети та завдань, формулювання їх і, нарешті, сприйняття. Операції в цьому випадку являють собою дію або комплекс дій, які на даному етапі діяльності здійснюються. Цілепокладання на стадії формування мети та завдань здійснюється шляхом аналізу і синтезу змісту педагогічної діяльності, яке повинно розчленовуватися не довільно, а з урахуванням відносної самотійності його частин, логіки побудови, закономірностей психології навчання і виховання, вікових особливостей учнів.

Розглянемо один конкретний приклад. Педагог Л. з експериментальної школи, готуючись до класної години по темі «Питання економії часу учнів у навчальному процесі», вважала природним звернутися до принципу цілепокладання. Ретельно вивчила літературу. У результаті аналізу і синтезу відібраного і осмисленого матеріалу вона згрупувала рознесені по картках численні питання цієї теми в наступні три питання-тези: значення проблеми економії часу в житті людей; сутність економії часу в навчальній праці; шляхи економії часу учнів у навчальному процесі.

Немає необхідності прослідковувати шлях, який передував виявленню цих загальних питань-тез. Тут важливо інше: вчитель вірно побудувала бесіду з учнями, полегшила їм процес пізнання нового.

Виділення серед елементів і частин головного, що вирішує, навколо чого на класній годині був сконцентрований увесь зміст заходу, полегшило вчителю процес побудови і визначення загальної мети.

Безумовно, аналіз і синтез змісту діяльності на стадії формування цілей і завдань має винятково важливе значення як процес інструментування, педагогічної переробки змісту діяльності і її організації. Аналітико-синтетичний рівень мислення в процесі цілепокладання дозволяє структурувати знання, формувати їх у логічну систему, створювати опорні схеми, моделі. Пізніше педагог із вдячністю говорила про те, що саме заняття НОПП допомогли їй підвищити культуру вчительської праці, рівень педагогічного мислення.

Однак повернемося до нашого прикладу. Виділення головної ланки і загального для всіх частин змісту діяльності визначили формулювання загальної мети класної години. Учитель так сформулювала її: «З'ясувати сутність проблеми економії часу учнів у навчальному процесі».

Виходячи зі змісту заходу певного плану заняття, його мети, обліку загального і специфічного для кожної тези, учитель сформулювала завдання: 1) усвідомити сучасне значення проблеми часу в житті людей; 2) розкрити сутність проблеми економії часу учнів у навчальному процесі; 3) виявити ефективні шляхи та прийоми економії часу в навчальному процесі.

Уважний розгляд завдань показує, що процес формулювання звівся в основному до деякого перетворення виділених раніше тез. Разом з тим не можна не бачити якісної їхньої відмінності від раніше розглянутих тез плану заняття. Тут кожне завдання зорієнтоване на певну діяльність відповідно до загальної мети.

Відомо, що ефективність і якість педагогічної праці багато в чому залежать від того, як сформульована (і, звичайно ж, здійснена) мета заняття або виховного заходу. Чи будуть учні «проходити» поезію Шевченка, «знайомитися» з тим або іншим законом фізики, «одержувати уявлення» про клімат Африки або на занятті разом із учителем з'ясовувати сутність наук, установлювати між ними зв'язки і відносини, формувати навички та уміння – це залежить насамперед від умілої постановки мети.

Якщо мова йде про розвиток самостійності, активності учнів у навчально-виховному процесі, то саме на це і повинна орієнтуватися мета діяльності. І це певною мірою ставиться не тільки до навчальних занять, але й до виховних заходів, що, на жаль, не завжди враховують у практиці класні керівники.

Формулювання мети багато в чому залежить від специфіки навчального предмета або виховного заходу. Усі шкільні дисципліни умовно підрозділяються на теоретичні (основи наук) і практичні. Але є дисципліни, що мають як би проміжне положення між теоретичними і практичними – українська, російська та іноземна мови, де мета рідко буває однозначною. Порізнному формулюється і мета виховного заходу. Одна справа цілеспрямований перегляд навчального фільму, інша – збір металобрухту, екскурсія на виробництво, похід по місцях бойової слави. Кожен захід має свою специфіку, у результаті чого загальні установки цілепокладання відповідно міняються.

Що стосується формулювання завдань навчання і виховання учнів, то поряд з такими дієсловами, як «з'ясувати», «розкрити», «встановити», «знайти», «визначити», «виявити», тут можуть бути й такі, як «навчити»,

«розв'язати», «виробити», «сформувати», «розповісти» і навіть «познайомити». Якщо загальна мета окремо для вчителя і учнів не диференціюється, то завдання різні для кожного з них. Учитель розповідає учням про проблему часу школяра, а завдання учнів полягає у з'ясуванні її сутності. У план, як правило, вносяться завдання, які повинні вирішити учні; свої завдання вчитель звичайно пам'ятає й без запису.

Слід також мати на увазі, що завдання можуть бути інформаційними й організаційними. Наприклад, поряд з вивченням тієї або іншої теми вчитель навчає учнів правильно формулювати мету й завдання заняття, учить їх колективно працювати, здійснювати самоконтроль і самооблік, планування, нормування й т.п.

Значення організаційних знань важко переоцінити. Адже вони створюють умови для озброєння учнів умінями ефективно вчитися, активізують працю школяра, розбудовують ініціативу, творчість, породжують спрагу знань, стимулюють самостійні їхні пошуки. Усе це дозволяє організувати навчально-виховний процес на науковій основі, створює можливість управляти їм.

Важливим прийомом цілепокладання є **коректування мети і завдань**. Справа в тому, що спочатку сформовані цілі та завдання, як правило, базуються лише на змісті діяльності, а процес праці містить у собі такі моменти, як учитель, учень, засоби і умови праці, у їхній тісній взаємодії. Тому при формулюванні мети та завдань необхідно враховувати рівень підготовки учителя, готовність учнів до сприйняття досліджуваного матеріалу, наявність засобів і умов праці. Часом сам учитель не підготовлений до того, щоб з позицій НОПП сформулювати, а тим більше – досягти мети та завдань майбутньої навчальної діяльності. Часто бувають не зовсім готові учні. Не можна ігнорувати й відсутність тих або інших засобів і умов праці. Важливо досягти усунення цих недоліків. Отоді-то з позицій нормального стану кожного з компонентів процесів праці коректуються мета та завдання навчально-пізнавальної діяльності. Звичайно це робиться відразу і майже автоматично, якщо в педагога є відповідний досвід.

Завершується етап коректування мети та завдань їх уточненням з погляду перспективних цілей. Якщо цього не врахувати, то всі загальні, вищі цілі виявляться безпредметними. Так, у наведеному вище прикладі по темі «Питання економії часу учнів у навчальному процесі» можна обмежитися розглядом часу як одиниці виміру процесу навчальної праці, а з іншого боку, можна розглянути проблему економії часу учнів і як один з фундаментальних законів наукової організації праці. Більше того, можна виділити проблему економії часу як соціально-економічну, і тоді стане ясним її значення не тільки для навчально-виховного процесу, але й для підготовки учнів до життя, праці в умовах ринкової економіки. Прийняття мети проходить упродовж усього періоду цілепокладання і не виключає боротьби мотивів. Коли все осмислено, усвідомлено, ціль і завдання погоджені з мотивами, процес цілепокладання можна вважати закінченим.

Однак мало мету осмислити і усвідомити – її треба прийняти. Це можливо лише при впевненості в її досяжності. Характерною рисою вольового

акту, пов'язаного із прийняттям мети та завдань, є усвідомлення їх як принципово досяжних.

Повторимо цей шлях: спочатку педагог осмислює мету і завдання навчальної діяльності, потім цей процес переходить в усвідомлення правильності сформульованих розв'язків, в акт збігу, об'єднання мети з мотивами.

Процес цілепокладання перебуває в прямій залежності від рівня кваліфікації педагога, що дозволяє глибше і детальніше вивчити та пізнати характер своєї професії. Розрізняють предметне та системне пізнання. У першому випадку мова йде про пізнання зовнішнє, що не розкриває сутності і закономірностей розвитку дії, його обумовленості системою. Системне ж пізнання характеризується вивченням суті справи, закономірних зв'язків і відносин між елементами усередині або поза системою. Ясно, що й формулювання цілей на кожному із цих рівнів буде різною. Слід мати на увазі, що за вчителем залишається право вибору і відпрацьовування кожної дії ще «на вході», у процесі підготовки до занять.

Наведемо ще кілька прикладів формулювання мети та завдань, узятих із практики вчителів.

«Раніше, – пише вчитель Ш., – я або взагалі не формулював мети уроку, або писав приблизно так: «познайомити учнів з будовою фрезерного верстата і навчити здійснювати його регулювання». Це видалося достатнім. А от як я це роблю зараз. Мета уроку: засвоїти будову та кінематичну схему фрезерного верстата. Завдання: 1) засвоїти будову фрезерного верстата; 2) засвоїти кінематичну схему фрезерного верстата; 3) систематизувати знання про зубчаті та пасові передачі; 4) сформувати практичні навички здійснювати регулювання параметрів роботи фрезерного верстата; 5) сформувати вміння здійснювати технічний догляд за фрезерним верстатом».

Можуть запитати: «Не занадто все це складно?» Майже всі ці питання є у навчальній програмі, відрізняються лише формулюванням. Наведений приклад свідчить про принципову відмінність наукового підходу до визначення мети та завдань від повсякденного. Науковий підхід дозволяє не просто «познайомитися з фрезерним верстатом», а обґрунтовано моделювати розумову діяльність учнів, направляти її в русло самостійності і активності, розкривати діалектичні зв'язки й в остаточному підсумку формувати світогляд учнів.

Наведений приклад може бути зразком для наслідування, однак нам він потрібен як ілюстрація до методики визначення мети та завдань навчання і виховання учнів. У НОП є правило: «Немає роботи, яку не можна було б поліпшити», а це заклик до творчого використання будь-якого прикладу чи зразка.

Методика формулювання мети та завдань навчання і виховання учнів – це в стислому вигляді теорія цілепокладання в процесі педагогічної діяльності. Вона не дає готового рецепта, алгоритмічного припису, однак розкриває сутність самого процесу цілепокладання, закономірностей НОПП, а отже, відповідає на запитання, як правильно сформулювати мету та завдання педагогічної діяльності.

Важливий інтерес для кожного вчителя, що вивчає проблеми НОПП, представляє **принцип вибору методів педагогічної праці**. Метод педагогічної діяльності є продумана, упорядкована, перевірена на практиці система прийомів, що вказує, як треба здійснювати діяльність, залежно від поставленої мети. Методів навчання і виховання стає усе більше і більше, тому важливо навчитися знаходити та вибирати найкращі з них.

Результати досліджень, досвід роботи кращих учителів дають підстави запропонувати наступний шлях науково обґрунтованого вибору методів педагогічної праці: визначення їх доцільності, оптимальності, нарешті, формування системи прийомів.

Припустимо, що нам з ряду методів необхідно визначити найбільш доцільний для досягнення, наприклад, такої конкретної мети, як «формувати навички...». Кращими можуть виявитися різні методи практичних дій – тренування, вправа, практична робота тощо. Якщо стоїть завдання «усвідомити сутність проблеми...», то тут доцільними можуть бути такі методи, як проблемний, дослідницький тощо. Опанувавши прийомами вибору відповідно до мети, можна різко обмежити арсенал необхідних методів, прискорити процес їх відбору.

Як правило, в арсеналі кожного педагога є кілька відпрацьованих методів, використання яких доцільніше, але в різному ступені і у різних умовах. Як же знайти найкращий з них? Вирішувати це завдання допомагає оптимальний вибір або операція оптимізації. Сутність її в тому, щоб вибрати з урахуванням усіх обставин один і не просто кращий, а найкращий в даних умовах метод. Припустимо, для з'ясування суті тієї чи іншої проблеми найкращим є дослідницький метод, однак вікові особливості учнів, їхня невідповідність та інші обставини не дозволяють у цьому випадку визнати його оптимальним.

Як бачимо, пошук сполучений зі складною, ювелірною роботою, відповідною до рівня сучасних вимог. У цьому процесі уточнюються можливості перетворення або навіть часткової зміни методу з урахуванням практики та обставин. У результаті розглянутих операцій вибору методів педагогічної праці стихійність і суб'єктивізм будуть зведені до мінімуму, що дозволить не тільки відкоригувати, але і відповідно перетворити той або інший метод, удосконалити ту або іншу діяльність.

Повернемося до прикладу класної години вчитель Л. на тему «Питання економії часу учнів у навчальному процесі». Для того щоб «з'ясувати сутність проблеми економії часу учнів у навчальному процесі» при вирішенні першого завдання, учитель «з'ясовує значення проблеми часу в житті людей». Метод – евристична бесіда. Для вирішення другого завдання – «розкрити сутність проблеми економії часу в навчальному процесі» – учитель застосовує метод створення проблемної ситуації. В одному випадку вона ставить перед учнями логічне завдання, в іншому випадку – те що потребує творчого підходу. Учні самостійно доходять висновку, що суть проблеми економії часу в навчальному процесі полягає не тільки в тому, щоб мати його в достатку, але й уміти раціонально та ефективно використовувати його: при мінімальних витратах часу, сил і засобів засвоїти задану тему, добре впоратися з практичними

завданнями.

При розв'язанні цього завдання вчитель навчає учнів умінню виявляти ефективні прийоми економії часу. Для перевірки даються тренувальні вправи, у ході виконання яких учні опановують метод виявлення прийомів раціональної роботи. Засіб нагромадження цих прийомів учнями – це цикл домашніх завдань на увесь час їх навчання в школі. При цьому вчитель рекомендує підводити підсумки наприкінці кожної чверті. Робиться це для того, щоб показати школярам, як залежно від оволодіння більш досконалішими прийомами навчальної праці, економії часу підвищується успішність, росте глибина та міцність знань і вмінь.

На цьому прикладі видно, що вчитель не сліпо відбирає методи та прийоми праці, а з урахуванням мети та завдань діяльності, індивідуальних і вікових особливостей учнів і умов праці. Отже, вибір методів та прийомів педагогічної праці – закономірна та вільна композиція, що базується на науці та педагогічній майстерності.

Методи нерідко поділяються на *продуктивні* та *репродуктивні*. Уміння формувати систему прийомів дозволяє перетворювати нетворчі методи у творчі. Включення в репродуктивні методи творчих прийомів якісно змінює їхній характер. Щоб підтвердити думка про те, що розподіл методів на творчі і нетворчі досить умовний, ми змушені знову повернутися до класної години, щоб на конкретному прикладі переконатися, як у процесі коректування, виходячи з поставленої мети, учитель може вводити нові прийоми і змінювати характер методу.

Щоб учні усвідомили собі значення економії часу в навчальному процесі, досить було розповісти їм про інформаційний вибух і спільно уточнити, чому він виник. Однак з позицій навчально-виховної мети вчитель вирішує провести евристичну бесіду і тим самим під час вирішення першого завдання – «усвідомити значення проблеми економії часу в житті людини» – розкрити проблему економії часу на прикладах боротьби людей за дострокове виконання завдань. Так проблема економії часу насичується економічним, соціальним і суспільним змістом.

**Техніка педагогічної діяльності та технічні засоби навчання** – у якому взаємозв'язку перебувають ці два арсенали вчительської праці з позицій НОПП? Розмову почнемо з вибору та використання техніки у вчительській праці. Питання це ставиться як до педагогічної техніки, яка є невід'ємною частиною майстерності вчителя, так і до технічних засобів навчання і виховання.

Між педагогічною технікою і технічними засобами існує закономірний взаємозв'язок. Ефективність педагогічної техніки багато в чому визначається вмінням учителів застосовувати в педагогічній діяльності технічні засоби. У свою чергу, ефективність технічних засобів залежить від уміння поєднувати їх з педагогічною технікою.

Що ж ставиться до техніки вчителя? Тут слід виділити певний набір умінь в організації самоосвіти та самовиховання, спілкування з учнями, вибору потрібного тону та стилю роботи, навичок організації і керування своєю

увагою, мисленням, пам'яттю, уявою, а також увагою, мисленням, уявою учнів, умінь визначати щиросердечний стан учнів по зовнішніх ознаках поведінки, навичок спеціальних педагогічних якостей – мови, жестів, міміки, постави тощо.

Перераховане далеко не вичерпує всього арсеналу педагогічної техніки, але складає її основу. Суть оволодіння особистою педагогічною технікою полягає у відпрацюванні, відшліфуванні прийомів, деталей того або іншого прийому до рівня навичок, які при подальшому його використанні не вимагає більших витрат енергії, протікає легко і вільно, як би «само собою».

Багато уваги питанням педагогічної техніки приділяв А. С. Макаренко. Відзначаючи серйозні недоліки в цій справі, він писав: «Теорія обмежилася декларуванням принципів і загальних положень, а перехід до техніки був наданий творчості й спритності кожного окремого працівника». І далі: «У нас не було педагогічної техніки насамперед тому, що слова «педагогічна техніка» ніколи не вимовлялися, і сама педагогічна техніка не спостерігалася і не досліджувалася».

Для з'ясування самої суті поняття «педагогічна техніка» і її відносини до педагогічної майстерності розглянемо ще два важливі положення А. С. Макаренка. Він вважав, що опановувати педагогічною технікою майбутні вчителі повинні у вузах. «Для мене в моїй практиці, як і для вас, багатьох досвідчених учителів, такі «дрібниці» стали вирішальними: як стояти, як сидіти, як піднятися зі стільця, як підвищити голос, посміхнутися, як подивитися. Нас цьому ніхто не вчив, а цьому можна й потрібно вчити, і в цьому повинна бути велика майстерність. Тут ми зустрічаємося з тою областю, яка всім відома в драматичному або навіть у балетному мистецтві: це мистецтво постановки голосу, мистецтво тону, погляду, повороту. Усе це потрібно, і без цього не може бути гарного вихователя».

Сам А. С. Макаренко в досконалої володів педагогічною технікою. «Я зробився справжнім майстром тільки тоді, – писав він, – коли навчився говорити «іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці особи, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось не підійде або не відчує того, що потрібно». Багато кошовних думок, конкретних порад з питань особистої педагогічної техніки можна знайти в працях А. С. Макаренка.

До педагогічної техніки ставиться великий арсенал сучасних технічних засобів і простих пристосувань, які покликані полегшити навчання в таких видах діяльності, як консультація, тренування, контроль, індивідуалізація навчання, зворотний зв'язок у навчанні.

Давно пройшли часи, коли вчитель і підручник були ледве чи не єдиними джерелами навчальної інформації. Сьогодні ми не мислимо шкільне життя без участі в ній періодичних видань, відео, ІКТ. Декого страшить потужний потік інформації. Однак усі ми знаємо, що при розумній постановці, що відповідає організації та педагогічної спрямованості, цей інформаційний потік активно працює на педагогічний процес, «допомагає» учителеві.

Техніка завжди була і залишається засобом, покликаним зробити людину сильніше, а його працю – ефективніше. З кожним роком у школі з'являється усе



більше технічних засобів навчання. Завдання полягає в тому, щоб максимально опанувати цим багатством – його обладнанням, експлуатацією, методикою використання.

Як підтверджує практика, можливості педагогічної техніки великі, але ККД її використання залежить від психологічної підготовки вчителя, його фізичних сил, умов праці. Оволодіння педагогічною технікою вимагає не тільки систематичної і завзятої праці. Цей процес протікає, як правило, повільно, тому що пов'язаний з розвитком, а часом і з перебудовою динамічного стереотипу педагога. Що ж стосується оволодіння технічними засобами, то цей процес у педагогічних колективах протікає порівняно швидко.

У чому ж полягає сутність правильного вибору та ефективного використання техніки? Звичайно, у виробленні навичок та вмінь відбирати найбільш доцільні педагогічні і технічні засоби, найбільш ефективно їх використовувати. Вирішуючи питання, де і які засоби доцільно застосувати, необхідно насамперед знати їх можливості, переваги та недоліки.

Методика вибору технічних засобів трохи інша, ніж вибору педагогічної технології. Методи вибору технічних засобів навчання пов'язані з виконанням конкретних операцій – встановлення доцільності, оптимізації та координації.

Ми вже знайомилися з операціями доцільності та оптимізації. Операція координації полягає в тому, щоб, по-перше, погодити педагогічну техніку і технічні засоби, застосовувані в навчально-виховному процесі, що робиться в період вибору оптимального засобу або засобів, і, по-друге, в узгодженні методів і техніки. Останнє питання далеко не просте, оскільки наявність нових технічних засобів часто приводить до повної заміни методів, до зміни характеру праці.

Для раціонального та ефективного використання технічних засобів учитель повинен знати їх можливості, уміти використовувати їх, технічно грамотно експлуатуючи, орієнтуючись у фонді навчальних засобів, діафільмів і та мультимедійних презентацій.

Відомо, що багато ускладнень у використанні ТЗН пов'язані із психологічною перебудовою вчителя, який звик бути в центрі педагогічного процесу. Застосування технічних засобів нерідко як би відтискає його на другий план, зовні міняє характер праці, скорочує особисту участь педагога в навчальному процесі. Усі ці «перешкоди» свідчать про те, що потрібно подолання динамічних стереотипів, потрібна перепідготовка вчителя.

Отже, досвід раціонального використання техніки в єдиній системі принципів НОПП дозволяє стверджувати, що продуктивність педагогічної праці перебуває в прямій залежності від уміння педагога використовувати в єдиному комплексі педагогічну техніку та технічні засоби. Уміле застосування техніки, засобів автоматизації праці вчителі – потужний стимулятор удосконалювання педагогічної майстерності.

Скласти план – спроектувати роботу, зробити її організаційне креслення, модель, програму – допомагає метод планування педагогічної праці вчителя.

У плануванні будуть усі види педагогічної діяльності. Планування – досить тонкий процес розробки послідовних дій, сутність якого полягає в

побудові системи навчальної або виховної роботи з обліком усіх визначальних факторів. Якщо план – певна система роботи, керівництво до дії, то проектування систем – сутність наукового планування. Проектування систем сполучене із творчими пошуками оптимальних психолого-педагогічних вирішень навчально-виховних завдань.

Завдання НОПП – розглянути те загальне, що характерне для планування будь-якої педагогічної діяльності і може бути використане як основа для розробки будь-якого плану з урахуванням специфіки майбутньої діяльності. Метод планування містить у собі операції по оцінці педагогічної обстановки з погляду перспективних цілей, обґрунтованого прогнозування, тобто визначення безпосередньої мети та завдань, передбачення ходу і результатів роботи. Сюди ж входять операції розробки програми необхідних заходів, послідовності дій і вибору найбільш раціональних форм, методів та технологій їх здійснення, операції точного розрахунку роботи в часі, визначення форм і методів контролю та обліку.

Комплекс цих операцій дає чіткі уявлення про те, що планування засноване на принципах і методах НОПП. Планування, включаючи в себе комплекс операцій, пов'язаних із цілепокладанням, вибором форм, методів і техніки педагогічної праці, передбачає їхнє попереднє здійснення як щодо самостійних дій, узгодження з елементами принципів НОПП.

Коротко розглянемо комплекс операцій методу планування. Що означає оцінити педагогічну обстановку з погляду вищих цілей? Це означає, що вже при плануванні роботи необхідно думати і робити необхідне, щоб готувати учнів до життя і праці в умовах інформатизації суспільства. Так, учитель, розкриваючи тему класної години «Питання економії часу учнів» з позицій перспективних цілей, переконливо показує, яку роль відіграє фактор часу в боротьбі за ефективність і якість праці, дострокове виконання запланованих завдань. У цьому випадку в наявності не тільки виховний аспект, але і діяльність по реалізації цілей перспективного планування.

Як загальний план виховної або навчальної роботи, так і план кожного уроку або виховного заходу являють собою програму дій. НОПП допомагає реалізувати ідею програм на різних рівнях. Послідовність дій визначається в процесі формування і формулювання цілей і завдань, та уточнюється в операціях вибору форм, методів і техніки праці.

Досить відповідальний крок у плануванні – виконання операції розрахунків роботи в часі – нормування. Учителі, як правило, із цим завданням не завжди справляються, тому що не мають відповідного досвіду. Обсяг роботи, кількість заходів, програма дій, як правило, не укладаються у відведені тимчасові рамки. Такі ж труднощі характерні і при виконанні операції обліку та контролю, коли передбачаються лише їх форми і методи. Уникають їх, спрощуючи загальну схему при плануванні невеликої елементарної роботи або ускладнюючи і деталізуючи її залежно від мети, змісту, складності, обсягу праці та інших факторів. План, однак, не повинен бути громіздким, деякі його деталі нерідко лише продумуються, але не фіксуються. У плануванні важливо дотримувати планових періодів. Чим більший відрізок часу планується, тим

менше він деталізований. І навпаки, чим менше плановий період, тим конкретніше формулювання, точніше розрахунки роботи в часі. Наявність (крім програми) різних планів (на різні періоди) робить планування перспективним.

Перспективність навчання та виховання учнів забезпечується наявністю в школі і у кожного класного керівника плану розвитку колективу. У практиці роботи шкіл такі плани містять у собі найбільш важливі питання розвитку учительського та учнівського колективів, удосконалювання матеріально-технічної бази школи по роках навчання.

Принциповим слід вважати й питання про форму плану, хоча існує думка, що форма плану не потрібна, головне, його зміст. Безумовно, у будь-якому плані головний його зміст, однак план – це явище форми, точніше, єдності змісту і форми. Отже, план не може бути безформенним. Він може бути текстовим, без яких-небудь граф, але обов'язково містити в собі ті операції методу планування, які надають йому певну форму.

У педагогічній практиці найчастіше можна зустріти текстові плани, особливо при розробці конкретної діяльності. Останнім часом зустрічаються сіткові графіки, графіки Ганта тощо. Щоб вибрати відповідну форму плану, треба знати ці форми, їх переваги та недоліки, а досвідчена перевірка і творчі пошуки підкажуть, де і яку форму доцільніше застосувати.

Комплексний підхід до виховання вимагає планування не окремих сторін виховання, а конкретної діяльності, що успішно реалізує мету і завдання виховання, а отже, і всі його сторони. Тамбовська лабораторія проблем керування школою пропонує перевірену на практиці наступну форму графічного плану роботи:

Дні тижня	Організаційні форми	Місяці й конкретні заходи	
		вересень	жовтень ...

Перевага цієї форми не тільки в її простоті, а й у тому, що вона вимагає граничної конкретності. Тут не відбудешся формальними відписками, начеб то «підсилити естетичне виховання», «підвищити активність учнів», «підняти успішність» тощо. Планування ведеться не взагалі, а по об'єктах і в конкретних організаційних формах. На кожен день тижня намічаються цілком певні заходи.

Високий рівень планування – цього важливого принципу організації дії – дозволяє зробити навчально-виховний процес більш економічним і ефективним. Наявність чіткого і ясного, науково обґрунтованого плану полегшує працю, підвищує творчий потенціал педагогічної діяльності вчителя.

## **2.2. Принципи та методи виміру процесу і результатів педагогічної праці**

Плануючи та здійснюючи навчально-виховний процес, ми прагнемо визначити, якого ж рубежу досягли, який загальний підсумок наших зусиль. Проблема виміру в педагогіці – одна із самих складних. Нерідко можна чути, що вимір у педагогічній діяльності неможливий взагалі, тому що в ньому немає

повторюваних ситуацій, важко визначити все, з чого складається та або інша діяльність, – неможливо виявити і передбачити всі обставини, втиснути всю різноманітність у якусь стандартну форму тощо.

Міркуючи про це, А. С. Макаренко відзначав, що «самим небезпечним моментом є страх перед цією складністю і цією різноманітністю». Він вказував на дві форми такого страху: страх втиснути людину в стандартну схему і пасивне проходження за кожним індивідумом.

Ми не зробимо відкриття, якщо скажемо, що вимірів вимагає і сама природа людського існування та характер педагогічної праці. Так чи інакше, але в процесі педагогічної діяльності ми постійно вимірюємо процес і результати своєї праці, звіряючи його з колишнім досвідом, зіставляючи з досягненнями інших учителів, новими вимогами життя. Те, чого не можна виміряти безпосередньо, ми вимірюємо опосередковано, там, де не можна виміряти точно, припустимо виміряти приблизно тощо.

Дослідження показали, що в педагогічній діяльності більше загального, подібного в основному, чим відмінного, специфічного. Правда, у праці вчителя це загальне перетвориться з урахуванням його специфіки. Виходячи із цього, мова йтиме не стільки про одиниці виміру, скільки про принципи та методи, що сприяють розв'язанню цієї проблеми. До них ставляться такі вихідні положення НОПП, як нормування, облік, контроль і оптимальність.

Розглянемо принцип нормування праці та пов'язані з ним методи. Поняття «нормування», «норма» означають керівний початок, правило, зразок. Чи можна в навчанні та вихованні учнів обійтися без них? Звичайно, ні. Однак, задавши вчителю питання, чи займається він нормуванням своєї праці, ми негайно поставимо багатьох у скрутний стан, тому що у вчительській практиці усе ще переважає стихійне нормування, а педагогічна наука поки не озброїла вчителя науково обґрунтованими методами нормування. Указуючи на те, що між педагогікою та виробництвом багато загального, А. С. Макаренко з жалем відзначав, що ми не додержуємося технологічної логіки. «Саме тому, – писав він, – у нас просто відсутні важливі відділи виробництва: технологічний процес, облік операцій, конструкторська робота, застосування кондукторів і пристосувань, нормування, контроль, допуски та бракування».

Розв'язанню завдань нормування педагогічної праці сприяють принципи нормування і його методи. Як вихідне положення наукової організації педагогічної праці, нормування визначає комплекс витрат, дій, необхідних для виконання заданого обсягу роботи при обліку певних організаційно-педагогічних і технічних умов.

Поняття «нормування» містить у собі три компоненти: за витрати праці, або власне праця, обсяг роботи та умови праці. Витрати праці перебувають у прямої залежності не тільки від обсягу і складності роботи, але й від організаційно-педагогічних та технічних умов, уміння науково організувати працю, застосувати технічні засоби, оптимально використовувати всі умови, що підвищують ефективність і якість педагогічної праці. Розрахувати роботу в часі і просторі – значить визначити, скільки необхідно годин для її виконання щонайкраще, де саме вона буде здійснена, на якому робочому місці.

Правильний розрахунок роботи в часі і просторі неможливий без обліку моральних і матеріальних сил, засобів та умов праці.

Обсяг та складність роботи в основному задаються програмою, але вчитель їх коректує, виходячи з обставин, що склалися. Справа в тому, що обсяг і складність роботи, час та місце її виконання не тільки взаємозалежні, але й залежать як від підготовки досвіду, здатностей учителя, так і від рівня організованості, готовності школярів до навчання. Так, у досвідченого педагога до кожного заняття є необхідні заготовки – плани, розробки, дидактичний матеріал, які набагато скорочують час підготовки до занять. Починаючому вчителеві доводиться все це створювати вперше. Для цього потрібна інша норма часу.

У педагогічній праці є норми, які встановлені відповідними законами, директивними вказівками: тривалість робочого дня, відпусток, норми навчального навантаження вчителів різних предметів.

Що ж повинен уміти нормувати сам педагог? Адже основна частина його роботи – уроки – за обсягом і складності нормовані: є навчальні програми, що визначають обсяг і складність змісту матеріалу, зазначений час, необхідне для вивчення тієї або іншої теми. Багато в чому допомагають тематичні плани, які регулярно публікуються в науково-методичних журналах, розробки досвідчених учителів, зібрані в методичних кабінетах.

Учителеві дуже важливо навчитися коректувати ці норми з урахуванням конкретних факторів, що визначають педагогічний процес у даному класі, уміти визначити обсяг і складність домашніх завдань, що не перевищують гігієнічні норми часу, диференціювати ці завдання з урахуванням рівня розвитку нахилів та здібностей учнів і умов їх праці. Настільки ж важливе вміння визначати обсяг і характер виховної роботи із класом і кожним учнем, роботу з батьками. У роботі з учнями норми повинні бути напруженими, але обов'язково посильними. «Легкі» норми розхолоджують учнів, не викликають у них інтересу, не сприяють розвитку, і, навпаки, занадто напружені виявляються непосильними, ведуть до перевтоми, до втрати віри в себе, у свої сили та можливості.

Процес нормування звичайно складається з наступних етапів: вивчення, проектування, досвідчена перевірка та впровадження. Розглянемо коротко кожен з них.

На першому етапі вивченню підлягає стан справ з нормуванням у передовому педагогічному досвіді, розширення власного досвіду нормування. Передовий педагогічний досвід дозволяє вже не ідеально, а реально бачити, чого можна досягти в розв'язанні завдань нормування, якщо до цього прагнути. Порівняльний аналіз власного та передового педагогічного досвіду з позицій НОПП дозволяє намітити шлях руху від існуючих до науково обґрунтованих норм.

У процесі вивчення власного досвіду рекомендується частіше звертати увагу на виявлення типових ускладнень, помилок, недоліків, причин, які їх породжують, а також пошуки можливих шляхів їх усунення й подолання. Будемо відверті, у багатьох учителів у розв'язанні завдань нормування в

наявності ілюзії благополуччя. І тільки після вивчення теорії і передової практики нормування ця ілюзія розсіюється і учителі відкрито зізнаються в недостатності своїх знань і вмінь, визначають шляхи їх розширення.

Після вивчення теорії і практики нормування починається етап проектування норм. У вчительській практиці дуже важко виявити нормування як самостійний вид діяльності педагога. По-перше, тому, що такого виду діяльності фактично ніхто не вимагає, по-друге, учителів цьому ніхто всерйоз не вчить. І по-третє, у будь-якій конкретній діяльності вчитель проектує не норми, як такі, а майбутні заняття, сам процес праці. Багатьом учителям здається, що вони нормуванням не займаються. Однак це не так: у кожному конкретному випадку у зв'язку із плануванням тієї або іншої конкретної діяльності вчитель проектує такий склад операцій, таку послідовність їх виконання, таке використання методів, засобів та умов праці, які дозволяють здійснювати плановану діяльність із найменшими витратами праці, з найкращими результатами, тобто, по суті, займається нормуванням.

Досвідчена перевірка нових, спроектованих норм являє собою цілеспрямований і планомірний процес їх удосконалювання в реальних умовах з урахуванням обставин, що склалися. У процесі вдосконалювання норм важливо «відшліфувати» кожен дію, кожен прийом, а потім приступитися до відпрацьовування кожного комплексу дій, системи прийомів, нарешті, діяльності в цілому.

Етап впровадження спроектованих норм відрізняється від досвідченої перевірки тим, що тут основна увага звертається не стільки на вдосконалювання процесу і результатів праці на основі нових норм, скільки на з'ясування їх відповідності мети з урахуванням умов, що зазнали змін і інших факторів процесу праці. Будь-які норми довго не можуть залишатися незмінними: без виправлень, удосконалювання не може бути прогресу.

Удосконалювання нормування немислимо, якщо немає інформації про виконання встановлених норм і про стан роботи в цілому, якщо на основі планомірних спостережень не ведуться контроль та облік процесу і результатів праці. З іншого боку, якщо немає нормування, то немає і зразків, по яких перевіряється вчительська діяльність.

Останнім часом у педагогічній літературі поряд з «нормуванням» вживається термін «стандартизація». Це поняття більш широке, чим «нормування», тому що містить у собі розробку і звичайних норм, і вимог до нерегламентованих видів педагогічної діяльності. У педагогіці визнають стандартизацію як поняття більш широке, чим нормування, але часто їх розглядають і як рівнозначні.

Технологія нормування і стандартизації пов'язані з перевітками, відбором, відпрацьовуванням елементів діяльності, доведенням їх до норми або зробленого зразка – стандарту.

От що у зв'язку із цим розповідає вчитель М., ділячись своїм досвідом роботи: «Вивчення принципів НОПП передбачало нормування всіх елементів уроку. Спочатку я їх просто регламентувала в часі, намагалася дотримуватися встановлених строків. На жаль, із цього нічого не вийшло, я не встигала

зробити намічене: опитати учнів, викласти новий матеріал. Не залишалося часу для закріплення, не говорячи вже про повторення раніше вивченого. Не скажу, що в мене не було гарних уроків, але типовим був посередній. Утворювалося якесь нерозривне коло: зростав обсяги і складність домашнього завдання, багато учнів з ним фактично не справлялися, а на наступному уроці поряд з перевіркою домашнього завдання доводилося частково пояснювати учням матеріал попереднього уроку, у результаті для вивчення нового залишалося ще менше часу.

Після вивчення теорії НОПП, передового педагогічного досвіду, наукового аналізу власної практики я зрозуміла, що явно недостатньо регламентувати окремі елементи уроку, треба відпрацьовувати більш досконалі норми праці по кожному з елементів уроку. Переді мною встали проблеми: як за 10 – 15 хвилин перевірити домашні завдання у всіх учнів, а відповіді 3 – 5 учнів оцінити та врахувати? Як за 20 – 25 хвилин досягти глибокого і міцного вивчення учнями нового матеріалу? Як забезпечити систему повторення в процесі вивчення нового? Як забезпечити вироблення навичок і формування вмінь на основі досліджуваних знань? А хіба не важливо досягти, щоб усі учні без перенапруги, з задоволенням виконували домашні завдання?

У пошуках відповідей я приступила до вдосконалювання норм праці. Допомогли мені в цьому рекомендації лабораторії НОПП. Насамперед потрібно було «відновити в правах» головну частину уроку – вивчення нового навчального матеріалу, досягти, щоб усе засвоювалося на самому занятті.

Для цього треба було опанувати засобами зворотного зв'язку, методикою їх використання, відповідно підготувати до цього учнів, допомогти їм виробити певні навички. Тільки після великої завзятої і тривалої роботи було розірвано «нерозривне коло», я почала вкладатися в запланований час».

Учителі справедливо відзначають, що нормування педагогічної праці – не проста механічна робота, як це нерідко представляється. Це творчість педагога, що становить важливий елемент учительської майстерності.

Майстерність учителя визначають багато компонентів, зокрема облік і контроль своєї педагогічної діяльності. НОПП, розробляючи принципи і методи обліку та контролю педагогічної діяльності, зосереджує увагу на об'єкті, який повинен цілеспрямовано спостерігати і вивчати. Це перший крок обліку та контролю. Другий полягає в тому, щоб зафіксувати факти, явища та події, виявлені в процесі спостереження. Третій крок – критичний аналіз результатів обліку, пора узагальнень і висновків, необхідних для ухвалення оптимального рішення.

Облік і контроль – не прості «інструменти» виміру процесу та результатів педагогічної праці, а важливі функції його організації. Якщо облік – це система одержання вимірів результатів праці, їх групування і аналізу відомостей, виражених насамперед у кількісних показниках, то педагогічний контроль пов'язаний з одержанням інформації про зміст, організацію, процес та результати праці.

Методика обліку та контролю, як і тільки що розглянута нами методика нормування, містить у собі етапи вивчення, проектування, досвідченої

перевірки та впровадження.

Питання обліку та контролю постійно перебувають у сфері інтересів педагогічної науки, тому і розробляються значно активніше, чим питання нормування.

Підхід до обліку і контролю педагогічної праці з позицій НОПП полягає не у відмові від вивчення важливого досвіду минулих років, а у використанні його на сучасній науковій основі, на більш високому організаційному рівні. НОПП не відкидає нічого перевіреного і схваленого часом, а лише розбудовує і систематизує окремі елементи, для того щоб більш досконалі форми та норми обліку і контролю стали передумовою подальшого підвищення ефективності і якості педагогічної праці.

Другий етап методики обліку та контролю пов'язаний із проектуванням більш досконалих прийомів, а потім і системи обліку та контролю. Він починається в процесі вивчення теорії та практики. Вивчаючи стихійно і науково досвід обліку та контролю, учитель щораз порівнює, зіставляє його зі своїм, міркує над його вдосконалюванням.

Сам процес проектування містить у собі готовність педагога до пошуків оптимальних форм, методів і прийомів обліку та контролю, його вміння вибрати найкраще вирішення. Як визначити, чи готовий учитель зробити цей важливий крок?

Перевірка готовності проводиться шляхом проб і самоконтролю на основі теоретичної та практичної підготовки до виконання даного завдання. Іноді цю роботу проводять керівники методичних об'єднань, керівники шкіл, допомагаючи педагогам перевірити свою готовність до переходу на більш досконалу систему обліку та контролю.

Ухвалення рішення нерозривно пов'язане з пошуками і вибором кращого варіанта. Це важливий психічний акт, що створює установку на діяльність. Чому ми виділяємо його? Тому, що залежно від тих або інших факторів праці форми і методи обліку та контролю на тому самому уроці можуть бути різними. Наприклад, при наявності зворотного зв'язку і пульта керування в педагога опитування учнів буде зовсім іншим, чим при їх відсутності. При відповідній підготовці учнів і наявності техніки школярі можуть здійснювати самоконтроль і самооблік, що дуже важливо, а без цієї підготовки і необхідних засобів можливість самоконтролю та самообліку практично зводиться на нівець.

Комплекс операцій з детальної перевірки оптимальних форм, методів, прийомів обліку та контролю перебуває в прямій залежності від змісту та специфіки запланованої педагогічної діяльності і може бути розчленований на практичне відпрацьовування методів та прийомів обліку і контролю, відпрацьовування їх систем і перевірку ефективності та, нарешті, на узагальнення результатів і розробку рекомендацій.

Нерідко запитують: «Навіщо вчителеві робити узагальнення і розробляти рекомендації?» Насамперед це потрібно самому педагогові, щоб підвести і оцінити підсумки проробленого. Крім того, досвід одного вчителя може заощадити енергію і час інших учителів.

Однак можуть виникнути труднощі організації планомірного обліку та



контролю в практичній діяльності вчителя. У деяких педагогів облік і контроль знань, вмінь та навичок учнів віднімають майже третину навчального часу, і, незважаючи на це, їх ККД буває недостатнім. Арсенал методів контролю та обліку не так уже й великий. Основними шкільними методами контролю та обліку є спостереження, опитування, різні види контрольних робіт, розв'язання завдань, виготовлення виробів тощо. У системі контролю та обліку, як правило, багато одноманітної, монотонної, стомлюючої роботи. Як же забезпечити планомірний і систематичний контроль та облік педагогічної діяльності, скоротивши витрати часу на це?

По-перше, як підтверджує практика роботи багатьох шкіл все, що піддається механізації, «передати» технічним засобам контролю і обліку. Зараз у школах з'явилися різні контролюючі обладнання та тестові програми до ІКТ, які полегшують і прискорюють процес контролю та обліку, дозволяють учням здійснювати самоконтроль і самооблік.

По-друге, потрібно відпрацювати, поступово довести до автоматизму ті операції методів контролю та обліку, які поки залишаються за вчителем, наприклад перевірка письмових робіт і багато іншого.

По-третє, дуже важливо відробити форми, схеми контролю та обліку, що дозволяють органічно поєднувати їх із самим процесом праці. Як часто вчителі використовують контурні карти, перфокарти, різні форми, схеми в процесі праці для того, щоб, з одного боку, активізувати пізнавальну діяльність учнів, а з іншого – полегшити і прискорити облік та контроль? Однак, головне тут не форма або схема, а метод їх здійснення.

І по-четверте, необхідно навчати учнів контролю та самоконтролю, обліку і самообліку, що неодмінно веде педагога до успіху.

Наукова організація праці тісно пов'язана із проблемою прийняття оптимальних вирішень. З ухваленням рішення пов'язаний, в остаточному підсумку, будь-який вибір. Якщо вирішення ухвалюється з урахуванням усіх обставин, умов, то його називають оптимальним, а сам процес вибору і прийняття такого вирішення – оптимізацією.

Були часи, коли дерево обробляли єдиним інструментом – сокирою. Зараз для обробки деревини створена безліч найрізноманітніших інструментів, пристосувань і машин. Були часи, коли навчально-виховний процес був досить простим. З тих пір багато чого змінилося. Нині в розпорядженні вчителів величезний арсенал форм, методів і засобів навчання та виховання учнів.

У практичній діяльності ніхто не прагне використовувати в навчально-виховному процесі свідомо відкинуті прийоми, що застаріли методи і засоби, але не завжди також знають, як вибрати кращі з наявного арсеналу.

Сама природа праці вчителя, характер діяльності вихователя вимагають оптимізації. Вона потрібна для впровадження досягнень науки і передового досвіду в практику, удосконалення педагогічної праці з урахуванням сучасних вимог.

Оптимальність як складова частина системи принципів НОПП і як провідний принцип групи виміру процесу та результатів праці допомагає знаходити найбільш сприятливі розв'язання, дії, способи, умови та результати.

А це веде до гуманізації і в остаточному підсумку – наукової організації праці.

Умовно всі вирішення можна розділити на евристичні (творчі, непрограмовані, що ведуть до відкриття нових шляхів) і програмувальні (алгоритмічні, виконувані по певних приписаннях, програмах). Для програмувальних вирішень розробляється певний алгоритм, або правило, а для творчих – науково обґрунтована модель, або схема. При вирішенні навчальних завдань проміжного плану використовується комбінована методика. Щоб прийняти оптимальне рішення, треба знати, що саме підлягає оптимізації, тобто який параметр повинен бути оптимізований відповідно до поставленої мети.

Оптимізувати будь-яку педагогічну діяльність відразу по всіх параметрах не можна. Потрібні поетапні вирішення. Усі практичні завдання по обґрунтуванню рішень звичайно поділяють на три типи. Перший – пошук найкращого варіанту дії або дій, що забезпечують досягнення заданого результату при мінімальних витратах часу, сил і засобів. Другий – вибір найкращого варіанту використання заздалегідь заданих часу, сил і засобів для одержання максимального результату. Третій – пошук найкращого варіанта вирішення ведеться при відсутності твердих обмежень як часу, сил і засобів, так і результатів. Можливі й інші варіанти. Наприклад, у той самий час досягнути вже відомого результату, але з меншими витратами сил і засобів; при тих самих витратах енергії роботу виконати краще в найбільш короткий час. У всіх випадках оптимізація покликано сприяти досягненню найкращих результатів при найменших витратах часу, сил і засобів.

Оптимізація неможлива без розробки критеріїв оптимальності, тобто ознак, на основі яких проводиться порівняльна оцінка можливих вирішень (альтернатив) і вибір найкращого (оптимального). Критерій оптимальності покликаний допомогти обґрунтувати рішення.

Отже, вирішення завдань оптимізації сприяє вся система принципів НОПП. В оптимальному варіанті повинні бути сформульовані мета і завдання праці, обрані методи та засоби, складений план, установлені норми, вибрані форми і методи обліку та контролю. З іншого боку, знання теорії та методики оптимізації дозволяє щонайкраще реалізувати кожен із принципів НОПП і всю систему в цілому.

Впровадження в практику вчителів оптимізації як вихідного положення наукової організації педагогічної праці здійснюється за допомогою тих же етапів, що й у процесі нормування, обліку та контролю. Спочатку вивчається оптимальність як принцип НОПП. Потім з'ясовується, як ця проблема висвітлюється в педагогіці, як дозволяється в передовому педагогічному досвіді і, нарешті, в особистій практиці. Лише після цього проектує та або інша діяльність на основі принципу оптимізації. Усе це спрацьовується на практиці доти, поки не буде досягнутий міцний і стійкий результат. На закінчення йде узагальнення результатів оптимізації тієї або іншої діяльності і розробляються рекомендації для творчого використання іншими вчителями.

Оптимізація як принцип та відповідна методика може і повинна бути застосована до будь-якого виду педагогічної праці з урахуванням його специфіки. Завдяки роботам Ю. К. Бабанського та інших провідних науковців,

практичним здійсненням цієї проблеми займаються багато педагогічних колективів країни. Разом з тим не можна не відривати оптимізацію від НОПП, ні тим більше протиставляти їхнім один одному, тому що вони органічно взаємозалежні. НОПП – це в остаточному підсумку ідеальна система, зразок, еталон тієї або іншої діяльності. У педагогічній практиці в силу різних обставин потрібен лише оптимальний рівень. Однак без ідеального рівня неможлива і оптимізація. Щодо цього правий Ю. К. Бабанський, вказуючи, що «ідеї і критерії НОПП можуть і повинні зіграти важливу роль при розробці принципів оптимізації процесу навчання».

### **2.3. Загальноорганізаційні принципи і їх методологічне значення**

До групи загальноорганізаційних відносяться принципи перспективності, стимулювання, комплексності й науковості. Стосовно інших принципів вони є методологічними, оскільки в кожному з раніше розглянутих нами принципів повинні відображатися і перспектива, і стимул, і комплексний підхід. Інакше кажучи, додаток до того чи іншого виду педагогічної діяльності кожного з раніше розглянутих принципів саме по собі припускає неодмінне використання загальноорганізаційних принципів. Так, кожний із принципів повинен розроблятися і здійснюватися на сучасному науковому рівні.

Необхідність спеціальної розробки та постійного використання організаційних принципів диктується тим, що кожний з них має істотне значення в організації будь-якої праці, у тому числі і педагогічної.

Вирішуючи будь-яке конкретне педагогічне завдання, ми виходимо із завдань більш загальних і більш значимих, в остаточному підсумку, тих що визначають прогресивний розвиток суспільства. Ці завдання становлять систему перспективних напрямів, що визначають діяльність усіх учасників педагогічного процесу – у даному випадку вчителів і учнів.

**Принцип перспективності** пронизує всю істинність педагогічної праці. Під ним розуміють загальну спрямованість, орієнтування організації педагогічної праці вчителів і пізнавальної діяльності учнів.

Сама природа педагогічної праці вимагає бачити, розробляти і здійснювати на практиці перспективні лінії в навчанні і вихованні кожного учня окремо і учнівського колективу в цілому. Виховання підростаючого покоління звернене не стільки до минулого та навіть сьогодення, скільки до майбутнього, тому що результати виховання віддалені в часі. За час навчання учнів у школі в наше бурхливе століття багато чого міняється. Уже сьогодні потрібно озброювати школярів тими знаннями та вміннями, які їм знадобляться через кілька років у їхньому практичному житті та діяльності.

Чіткі уявлення про перспективи має велике психологічне значення, тому що викликає позитивні емоції, почуття радості та задоволення, що стимулює формування потреби учнів у самоосвіті і самовихованні. А стимул – це вже енергія дії.

**Стимулюванням** наука про виховання і навчання називає такий процес, який перетворює зовнішні засоби організації праці у внутрішні. Сутність

стимулювання як принципу НОПП полягає в організації цих зовнішніх і внутрішніх впливів, їх взаємодії у формуванні навичок, звичок, установок, потреб. Найважливіший стимулятор розумової праці – особиста зацікавленість. Вона є однією з основ морального виховання. Відомо, що людина краще і швидше робить те, що їй подобається, що її цікавить, і відкладає нецікаве, неясне, а тим більше – небажане. Звідси завдання – знаходити стимули, що дозволяють перетворити будь-яку роботу в бажану, значиму.

Принципи перспективності і стимулювання взаємозалежні, як пов'язані вони з іншими принципами НОПП. Так, наприклад, будь-яка суспільно корисна, а тим більше науково обґрунтована ціль є одночасно і конкретною перспективою. Вона ж виступає і як стимул діяльності.

Перспективи та стимули передбачаються ще в процесі планування. Шляхом нормування, контролю, обліку, оптимізації вимірюється процес і результати діяльності вчителів та учнів, визначається досягнення тієї або іншої перспективи.

В основі методики побудови перспективних ліній навчання та виховання учнів лежить вимога розглядати перспективи як близькі, середні і далекі. **Близькі перспективи** – це в основному лінії сьогодення і головним чином завтрашнього дня, що організують завтрашню радість. Як справедливо відзначав А. С. Макаренко, це – дійсний стимул людського життя. **Середня перспектива** розробляється в плані колективної події, віддаленої в часі. Незважаючи на віддаленість, у ній визначається конкретна участь, роль і місце кожного учня. До таких подій слід віднести, наприклад, екскурсії та культпоходи, військово-патріотичні та спортивні ігри, туристські походи.

**Далека перспектива** – це результат розробки перспективних ліній, які є природнім переходом до подій суспільного значення. Вона покликана захопити учнів на більші справи і на тривалий час. До них можуть ставитися походи по місцях національної, бойової та трудової слави, поїздки по історичних місцях, участь у виборчих кампаніях тощо. При розробці перспектив ураховуються вікові та індивідуальні особливості вихованців, рівень організованості учнів та класного колективу, місцеві умови та інші фактори.

Методологічною основою розробки перспектив навчання і виховання є системний підхід. А. С. Макаренко в якості вихідних положень стимулювання висував гуманізм і оптимізм, опору на позитивне в зростаючій людині, довіра до неї, до її сил і можливостей. У їхньому розумінні система стимулів повинна виступати як добре продумане перетворення зовнішніх засобів організації діяльності та поведінки в засоби внутрішньої організації, мірило внутрішньої оцінки.

Передовий педагогічний досвід учителів шкіл дає підставу стверджувати, що успіх стимулювання може забезпечити наступний комплекс умов: високі вимоги та глибока повага до дитячої особистості, колективу учнів; оптимізм, життєрадісний, життєстверджуючий настрій; гуманні відносини між учителем, учнями і батьками, здоровіший психологічний мікроклімат; здоровіша обстановка в родині учнів і активна участь усіх батьків у вихованні дітей; достойні матеріальні і санітарно-гігієнічні умови; фізичне і психічне здоров'я

дітей, турбота про його зміцнення.

Успіх стимулювання забезпечує не окрема умова, а їх сукупність. Для того щоб досягти цього, педагогові треба вивчити найважливіші засоби зовнішнього стимулювання. Навчання, як різновид пізнавальної діяльності, повинно викликати інтерес учнів, формувати потреби. У цих цілях необхідно розкривати велич науки, виховувати захопленість, показувати практичну і соціальну значимість знань, переконувати, як писав А.С.Макаренко, що знання потрібні людині, як гвинтівка в бою.

Серед важливих засобів зовнішнього стимулювання слід назвати і активну суспільну діяльність. Вона носить колективний характер. Прилучаючи учнів до справ класу, громадського життя шкільного колективу, учитель тим самим виховує у вихованців високе почуття відповідальності за доручену справу, прагнення виправдати довіру колективу, що в значній мірі сприяє розвитку свідомої особистості. Стимулюючи активну суспільну діяльність в учнівському середовищі, школа зміцнює зв'язок з життям.

Розкриваючи основні вимоги НОПП до стимулювання, наведемо насамперед облік. Обліку підлягають усі основні фактори праці, на основі яких складається або може скластися загальне враження про відношення школяра до діяльності.

Постійна і правильна комбінація різних стимулів, різноманітність і єдність їх робить систему стимулювання ефективною, що виховує. Стимулювання не зводиться тільки до заохочення або покарання, воно містить у собі всю систему психолого-педагогічних впливів.

Для того щоб вивчити й оцінити досягнутий рівень і стан перспективності та стимулювання, слід скористатися наступним комплексом питань, відповісти на які має сам учитель:

- чи Знаєте ви, як з погляду НОПП визначити перспективні шляхи, стимулювати свою діяльність і навчання учнів?
- чи Вмієте ви правильно визначати перспективи, систему своєї праці, навчання і виховання учнів?
- чи Завжди ви спрямовано можете застосувати на практиці наявні знання та уміння?
- чи Навчаєте ви учнів знанням і вмінням перспективності та стимулювання?
- чи Вміють ваші учні самостійно визначати перспективні лінії, стимулювати свою діяльність, поведінку?
- чи Мають необхідні для цього знання?

Якщо проаналізувати всі відповіді, застосовуючи критерії оцінок принципу оптимальності, то можна досить об'єктивно оцінити не тільки стан справ, але й намітити шляхи їх подальшого вдосконалювання.

Впровадження НОПП у педагогічний процес вимагає комплексного підходу. **Комплексний підхід** становить серцевину наукової організації педагогічної праці. Суть комплексного підходу у вихованні полягає у всебічності, цілісності та гармонійності виховних впливів, у виявленні

складових частин, розкритті і використанні закономірних зв'язків між ними, в оптимізації виховного процесу в цілому.

Комплексність передбачає єдність змісту та форм всіх сторін гуманістичного виховання, організаційних методів і засобів навчання. Тому вчитель повинен ясно й чітко формулювати мету та завдання, вибирати доцільні форми, методи, засоби праці і її організації.

Комплексний підхід реалізується в конкретній діяльності, тому планувати потрібно не окремі сторони гуманістичного виховання, і це часом роблять деякі вчителі, а конкретну діяльність, у якій втілюються ці сторони.

Важливо прагнути до того, щоб кожен з відносно самостійних видів діяльності найбільш повно реалізував у собі елементи інших її видів і, у міру можливості, – усі сторони гуманістичного виховання. Так, навчання і виховання досягають органічної єдності, якщо вони чітко наукові, пов'язані з практикою особистісно орієнтованої педагогіки, з багатогранним життям суспільства.

**Науковість** – найбільш загальний принцип не тільки навчання, виховання, але і їх організації. Вона є методологічним принципом НОПП. Науковість – це свого роду компас, по якому звіряються всі принципи НОПП як по своїй внутрішній логіці, так і у взаємодії з іншими принципами. Методика здійснення принципу науковості органічно впливає з його теорії. Кожному педагогові необхідно прагнути долати стихійність, суб'єктивізм, недооцінку, а нерідко і зневажливе відношення до наукових досягнень.

Науковість вимагає ефективного використання досягнень науки, передового педагогічного досвіду. НОПП навчає проектувати і створювати свій досвід, вивчати процес і результати праці, удосконалювати норми та методи роботи.

Принцип науковості в його практичному здійсненні припускає вивчення фактичного стану організації праці, аналіз цього стану з позицій кожного із принципів НОПП, дослідження взаємозв'язків між окремими компонентами, ланками конкретної діяльності, удосконалення на цій основі існуючої організації праці.

Таким чином, здійснення на практиці принципу науковості дозволяє підтримувати організацію педагогічної праці на рівні сучасних вимог. Він може бути досягнутий виконанням комплексу взаємозалежних завдань – впровадженням у практику досягнень педагогіки, психології, конкретних методик, проектуванням і створенням передового педагогічного досвіду, планомірним і систематичним удосконалюванням методів і засобів організації педагогічної праці.

### Розділ 3

## ДОСВІД НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

### 3.1. Питання загальної організації праці вчителя технологій в школі

Учитель технологій працює в колективі, отже, удосконалення його діяльності в першу чергу пов'язане із загальною організацією праці в школі. Як показала практика, успіх у вирішенні цього важливого питання приходить тоді, коли керівники школи, увесь педагогічний колектив глибоко усвідомлюють, що провідним напрямом наукової організації їх праці є стимулювання і організація творчих пошуків учителів, постійне вдосконалювання змісту та організації педагогічної діяльності. Колективна педагогічна творчість полегшує індивідуальні пошуки кожного вчителя, створює сприятливий мікроклімат у колективі, перетворює взаємозбагачення досвідом у загальну програму діяльності.

Успіх педагогічної творчості (як і всієї діяльності вчителя технологій) у вирішальній мірі залежить від поділу та кооперації педагогічної праці. Справа це не проста, от чому рекомендується спочатку розділити відповідні види педагогічної діяльності між членами колективу, надавши кожному можливість виступити з ініціативою, слушною пропозицією. Словом, досягнути такого взаєморозуміння і взаємодії, при якій і учитель і весь колектив працювали над загальною програмою злагоджено, з найменшими витратами часу, сил і засобів. Такий поділ і кооперація праці вимагають від адміністрації школи включитися в роботу по продуманому та цілеспрямованому добору та розміщенню кадрів, чіткому розподілу службових обов'язків і суспільних доручень, організації системи взаємодії у колективі.

Творчий пошук учителя технологій сполучений з раціоналізацією форм і методів педагогічної праці. Раціоналізацію виділяють у відносно самостійний напрям тому, що в педагогічній праці вона – найважливіший «інструмент» перетворення практики, злиття досвіду з теорією.

Високий рівень колективної творчості, раціоналізації форм і методів педагогічної праці можливий у колективі, де праця обґрунтовано нормована, ретельно спланована, де на основі норм і плану передбачений контроль і облік.

Займатися улюбленою справою найкраще на добре організованому робочому місці. Робоче місце вчителя технологій – невід'ємна частина навчально-виховного процесу. Якщо воно добре продумане, по-сучасному обладнане, працювати на ньому легшає та приємніше. Давайте ще раз перевіримо, як виглядає робоче місце кожного педагога, і що треба зробити для його поліпшення. Удосконалювання умов праці та відпочинку вчителів розглядається в НОПП не просто як комфортна зона, де приємно працювати, а як органічна частина навчально-виховного процесу. Саме в умовах праці сховані досить істотні резерви діяльності педагога.

Важко переоцінити значення такого напрямку НОП, як удосконалювання системи стимулів до праці. У них схована енергія дії. Навчання та виховання

немислиме без планомірного та систематичного спонукання. Стимулювання потребують і самі вчителі. НОПП вимагає створення та умілого використання чіткої системи морального стимулювання вчительської праці. Практика показує, що такої системи в багатьох школах, по суті, немає. Отже, не введені в дію потужні резерви праці педагога.

Нарешті, удосконалювання системи підвищення кваліфікації вчителів технологій. Воно має першочергове значення, тому що забезпечує успіх усіх інших напрямів, озброюючи вчителя сучасними досягненнями науки та практики, сприяючи розвитку педагогічної творчості та майстерності (табл. 1)

Таблиця 1

***Головні напрями наукової організації праці в педагогічному колективі***

№ з/п	Напрями наукової організації праці
1.	Організація творчих пошуків учителів
2.	Поділ і кооперація праці
3.	Удосконалювання організації робочих місць
4.	Удосконалювання умов праці та відпочинку
5.	Раціоналізація форм і методів праці
6.	Удосконалювання планування, нормування, обліку, контролю та відпочинку
7.	Удосконалювання системи стимулів праці
8.	Удосконалювання системи підвищення кваліфікації вчителів

Розглянуті вище напрями НОП у творчому житті педагогічних колективів однаково важливі. Відсутність кожного з них знижує ефективність праці колективу.

Високий загальний рівень організації праці в школі – надійна основа навчальної діяльності учителів та учнів. В одній з експериментальних шкіл учителі зацікавилися ефективністю впроваджень НОПП. Їхні підрахунки показали, що тільки в результаті правильного поділу та кооперації праці колег упродовж навчального року було зекономлено 2837 людино-годин, що означає річну економію кожним з 57 учителів майже 50 годин. Заощаджений час був використаний на самоосвіту вчителів.

### **3.2. Організація праці вчителів технологій в процесі підготовки до занять**

Підготовка вчителя технологій до навчальних занять і виховних заходів – це початковий етап і досить відповідальний момент будь-якої конкретної педагогічної діяльності. У цей час учитель зайнятий вивченням відповідних матеріалів, вибирає орієнтовну основу діяльності, ретельно її розробляє, проектує. У цей час учитель технологій випробовує високу творчу напругу, продумуючи, подумки «програючи» педагогічні дії.



Від підготовки вчителя до занять у вирішальній мірі залежить якість уроку. Без перебільшення можна сказати, що при слабкій підготовці вчитель збиває подих ще «на старті», прирікаючи навчально-виховний процес на самоплив і стихійність.

Підготовка вчителя технологій до занять безпосередньо ніким не нормується і не контролюється. Пропонуємо у зв'язку із цим зробити такий експеримент: запропонуєте вашим шкільним колегам підрахувати, скільки часу в них займає підготовка до одного уроку, двох або трьох. З'ясується, що одні вчителі, наприклад, на підготовку до одного уроку затрачають 45 хвилин, а інші – 2 – 3 години. Цей розрив залежить від досвіду роботи вчителі, педагогічної майстерності. Усе вірно, скажете ви, одна справа молодий, початківець-педагог, інший – досвідчений педагог.

Однак є ще один показник витрати часу на підготовку до занять. Ім'я йому – відношення вчителя до справи, межі його можливостей, творчих здібностей. Нерідко досвідчений учитель, що сумлінно ставиться до праці, що володіє всіма можливостями для скорочення підготовки до занять, витрачає часу більше, чим його малодосвідчений колега. Очевидно, ми будемо праві, якщо помітимо, що підготовка до уроків пов'язана не тільки із професійними, але й із суспільними якостями. Почуття обов'язку, відповідальності серед них варто поставити на перше місце.

Час, необхідний для підготовки до занять, залежить також від складності майбутнього заняття, від того, наскільки засвоєні вчителем застосовувані ним форми, методи та засоби праці, наскільки сприятливі умови діяльності, як вихованці ставляться до вчителя.

За рівнем підготовки до занять учителів технологій умовно можна розділити на три групи.

**Перша група** вчителів має певну систему роботи. Підготовку до занять вони ведуть у широкому плані, тобто вивчають не тільки все корисне зі свого предмета, але використовують і все нове в педагогіці, психології, методиці та НОПП. У них до кожного заняття є багато заготовок, залишається лише відібрати все потрібне, привести в систему.

Учителі **другої групи** до кожного навчального заняття або виховного заходу прагнуть удосконалювати свою підготовку, але без певної системи. У їхній роботі присутні елементи планомірної раціоналізації.

До **третьої групи** відносяться вчителі, які особливо не навантажують себе підготовкою до уроків. Нагромадивши певний досвід, вони роблять спроби удосконалюватися однак не стільки в період підготовки, скільки в процесі занять із учнями. У них процес підготовки до уроків звичайно складається зі швидкого перегляду програми, підручника, посібників, переписування торішнього плану. У результаті виробляється шаблон, що не дозволяє вчителю рости та удосконалюватися.

Є серед учителів і такі, які працюють несистематично. У різний час вони займають місце в різних групах, але більш тяжіють до проміжного положення. Безперечно одне: серед них мало вчителів, система підготовки до занять яких відповідала б вимогам НОПП.

Прийшов час обговорити, що означає підготуватися до навчальних занять відповідно до вимог НОПП. Головне тут, мабуть, зводиться до того, щоб осмислити найважливіші ідеї та принципи наукової організації педагогічної праці, сформулювати чіткий режим дня як нормативну основу життя та діяльності вчителя, виділити в режимі праці і відпочинку найбільш «творчий час» для підготовки до занять. Недопрацювання в цій ланці обертаються величезною втратою часу, помітною втратою в справі навчання і виховання.

Важливо, щоб у педагога, у школі та вдома було сприятливе середовище, було добре організоване робоче місце, достатня для підготовки до занять особиста бібліотека. Не менш важлива психологічна підготовка вчителя, яка багато в чому визначає успіх процесу праці і його кінцевий результат.

У будь-якій педагогічній діяльності, у тому числі і у підготовці педагога до занять технологій, слід виділити наступний комплекс дій: орієнтовні, проектувальні, виконавські та оцінні. Розглянемо цей процес дещо докладніше, тому що безпосередня підготовка до занять пов'язана із програмуванням і проектуванням майбутніх робіт на основі наукової організації педагогічної праці.

Готуючись до завтрашніх уроків, учителю необхідно чітко і ясно сформулювати мету та завдання педагогічної діяльності, вибрати доцільні методи та засоби, передбачити створення сприятливих умов праці. На орієнтовному етапі підготовки до занять важливо знайти відповіді на наступні питання: що зробити, яким чином досягти мети? Якими методами та засобами скористатися? При яких умовах застосувати методи та засоби?

Проектна діяльність полягає у розробці на орієнтовній основі обґрунтованого плану та інструментарію по найбільш складних і важких завданнях. Розробка інструментарію – окремих індивідуальних завдань для сильних і слабких учнів – одна з першочергових педагогічних завдань. Індивідуальні завдання готуються в декількох варіантах, що дає можливість у процесі уроку вибрати кращі з них. Накопичується цей матеріал учителем поступово, рік у рік, збагачуючи арсенал інструментарію. У процесі проектування вчитель знаходить відповіді на такі питання, як доцільність побудови тієї або іншої діяльності, добір варіантів інструментарію, використання яких дозволяє організувати ефективну взаємодію вчителя та учнів, вдало поєднувати індивідуальну, групову та колективну навчальну роботу учнів. У план також закладаються і певні нормативи, форми контролю та обліку, здійснювані в процесі використання.

Програма виконавських дій у процесі підготовки до занять розробляється з перспективою і відповідно фіксується в плані, але особливо докладно та ретельно – в інструментарії. Тут важливо розрахувати, на які знання, уміння та навички, звички та здібності учнів слід опиратися, що із чим і як зв'язати, які причинно-наслідкові зв'язки встановити, щоб досягти поставленої мети якнайкраще, яку діяльність організувати, щоб зробити новий черговий крок у розвитку учнів.

У процесі виконання необхідна організація контролю, корекції та координації. Слід ретельно передбачити все це, тому що в процесі виконання

плану, вирішення різних педагогічних завдань можливі відхилення від розробленого інструментарію. Крім того, для досягнення кращого ефекту нерідко доводиться погоджувати одну діяльність з іншою тощо.

Сутність оцінного (завершального) етапу діяльності полягає в тому, що в процесі цієї дії в плані передбачається перевірка та оцінка перспективності досягнення поставленої мети і завдань, вивчається питання про те, якими засобами мета може бути досягнута. Учителів необхідно зрозуміти, що може перешкодити виконати роботу щонайкраще, що слід передбачити для подолання тих або інших ускладнень.

Як бачите, навіть простий перелік загальних для всіх видів педагогічної діяльності дій дає можливість педагогові визначити, наскільки ефективніше науково обґрунтована система підготовки до занять. Методика цієї роботи в кожному конкретному випадку може бути іншою, однак комплекс робочих дій – єдиний для всіх. Дотримуючись цих рекомендацій, учитель полегшує процес оволодіння методикою підготовки до навчальних занять і виховних заходів.

Інструментування найбільш важких завдань, прикладів і вправ, як правило, повинна виконуватися на картках певного формату. Це дозволить користуватися ними багаторазово не тільки на уроках, але й на додаткових заняттях, консультаціях. Природно, що перший період нагромадження вимагає значних зусиль, займе багато додаткового часу. Однак переваги такої системи підготовки до занять безсумнівні. По-перше, картки, інструментарій, індивідуальні завдання тощо можуть бути використані багаторазово, із внесенням тих або інших змін або доповнень. По-друге, у міру нагромадження заготовок обсяг роботи рік у рік скорочується. Як показала практика, обсяг, наприклад, письмової роботи вчителя, пов'язаної із заготовкою карток, через два-три, максимум п'ять років, скорочується за часом приблизно вдесятеро. Час що вивільнився, педагог використовує для розширення та поглиблення знань з теорії виховання, дидактики, психології, методики викладання предмета, на наукову організацію своєї діяльності.

Науково обґрунтована система підготовки вчителів технологій до занять веде до скорочення безпосередньої підготовки до конкретного заняття і збільшення обсягу роботи в запас. У зв'язку із цим неважко переконатися, що така система органічно зливається із програмою творчої роботи вчителя, усього педагогічного колективу, будучи одночасно формою підвищення кваліфікації, що не вимагає особливих витрат часу, сил і засобів. Саме ця система формує потребу в додатковій інформації, необхідній для вирішення нових професійних завдань, розвитку педагогічної майстерності.

### **3.3. Досвід удосконалювання організації навчального процесу**

Питанням удосконалювання навчального процесу, особливо організації уроку, у школах країни за останні десятиліття приділялося чимало уваги. Однак успіхи далеко не завжди відповідали витратам часу, сил і засобів учителів. У чому причина такої ситуації? Очевидно, у недостатній організації праці самих учителів, у відсутності в багатьох з них умінь організовано працювати, у

слабких знаннях основних положень наукової організації педагогічної діяльності.

Будь-яке заняття насамперед повинно бути зорієнтоване, спроектоване, інструментоване, а потім – виконане, проаналізоване, оцінене. Такий технологічний ланцюжок процесу педагогічної праці. Нині ми можемо назвати й іншу причину колишніх невдач: удосконалювалася не система роботи вчителя в цілому, а окремі її частини, організація праці вчителя розглядалася в кращому разі на рівні раціоналізації. Скільки раз доводилося чути гіркий жарт: «Нам не до наукової організації праці, нам би навести елементарний порядок».

Якщо підготовка до занять – вкрай важлива частина навчально-виховного процесу, то навчальний процес – головна його ланка. І не тільки тому, що триває майже на три чверті із планових занять і займає 90 відсотків часу спілкування вчителя з учнями. Справа в тому, що саме тут протікає процес становлення та розвитку особистості учня. Як використовувати цей час найбільше продуктивно? Як підвищити ККД спілкування вихователя з вихованцями? Усе це – предмет окремої серйозної розмови.

Звернемося до досвіду шкіл, що ведуть пошук резервів, схованих в організації навчального процесу. Спочатку, розповідають учителі, ми прагнули уникнути видимих втрат часу. Фіксували, на скільки хвилин учитель спізнився з початком уроку, скільки він втратив у процесі спілкування із класом, взаємодії з учнями – відволікався від теми, «дисциплінував» окремих учнів, допускав невинуваті паузи. Набиралося в середньому до п'яти хвилин. Багато це або мало? – Підраховували, дев'ята частина часу уроку. Цей підхід виявився на перевірку поверхневим.

Педагогічний колектив дійшов висновку: важливо встановити, скільки дійсно працює вчитель і кожний учень. Були проведені спеціальні дослідження. Брався міліметровий папір, на якому проводилися дві паралельні лінії довжиною в 45 клітинок (кожна з них відповідає по витратах часу однієї хвилині). На першій лінії відзначалися дії вчителя: активні – суцільною жирною лінією, пасивні – пунктирною, бездіяльність – пропусками. На другій лінійці в такий же спосіб відображалася діяльність учня.

Отримані дані змусили задуматися. Вийшло, що вчитель на уроці втрачає приблизно третину навчального часу, головним чином через неефективність своєї діяльності, а учні – приблизно у два рази більше! Отримані показники різнилися не тільки в окремих учителів, але навіть в одного вчителя на різних уроках. Правда, окремі вчителі домагалися дуже високого коефіцієнта корисного використання навчального часу. Турбувало інше: у середньому ККД навчального заняття виявлялося досить низькою. Саме тут, на нашу думку, ховається коріння перевантаження учнів домашніми завданнями! Тут криються причини недоліків у виховній роботі! Але й цей підхід до пошуків резервів навчального часу має слабкі сторони, оскільки не бере до уваги рівень організації цілісної діяльності вчителя та учня.

Щоб повніше розкрити резерви, що приховані в процесі організації навчальної праці вчителя та учнів, розглянемо окремі етапи (елементи) навчальних занять із позицій їх наукової організації. Почнемо з опитування

учнів. Вивченню нового звичайно передуює виявлення того, наскільки міцно засвоєні колись отримані знання, закріплені вміння, сформовані навички. Словом, визначається рівень готовності до майбутнього заняття. Ця частина уроку важлива і у психологічному відношенні. Кожен учень, якщо він ставиться до навчання сумлінно, бажає випробувати свої знання, перевірити себе. У нього є потреба в самовираженні та самоствердженні, що, як відомо, дає стимул, «заряд» до подальшого навчання. Нажаль, це бажання вихованця по незалежних від нього причинам нерідко залишається нереалізованим, що в остаточному підсумку веде до втрати інтересу до навчання.

В існуючій системі занять опитування, як правило, слабо організована, нерідко нудна, неефективна частина уроку, яка до того ж «з'їдає» від третини до половини навчального часу. Ще К.Д. Ушинский писав: «Урок починається звичайно опитуванням трьох, чотирьох учнів, на що йде більша половина визначеного часу і причому інші учні вважають себе має право залишатися зовсім неуважними, поки дійде їхня черга відповідати... Один учень вирішує завдання або читає, а інші 30 або 40 людей витрачають даремно час і звикають до самого згубного та самого шкідливого перепроводження його».

Із часів К.Ушинського вчителі помітно активізувалися в удосконаленні методики опитування. Однак у цілому ця проблема усе ще не закрыта, незважаючи на те що в практиці вчителів з'явилося багато корисного. Цей передовий досвід потребує наукового осмислення, приведення у відповідну систему, що відповідає вимогам НОПП.

Звичайно, важливо почати урок вчасно, щоб клас (навчальна майстерня) був належним чином підготовлений – провітрений і прибраний, усе необхідне встановлене на певних місцях. Про готовність учнів до занять учитель одержує інформацію на самому початку уроку. В арсеналі досвідчених учителів завжди є чимало прийомів і засобів, які дозволяють заощаджувати час. Але і їх часом не рятує, наприклад, прагнення одночасно опитувати двох і навіть трьох учнів, паралельно залучаючи до виправлення, коментування відповідей інших учнів тощо.

Де ж лежить розв'язок, що дозволяє опитати якомога більше учнів і одночасно скоротити до розумного витрати часу на одержання інформації про готовність до вивчення нового матеріалу, що сприяє нарощуванню знань, навичок і вмінь. Таке вирішення питання можливе лише при наявності зворотного зв'язку, причому не тільки в процесі опитування, але й на всіх інших етапах навчального заняття.

Ще недавно вважали, що проблему зворотного зв'язку здатне розв'язати програмоване навчання (машинне та безмашинне). Потім покладали надії на те, що з'явилися контролюючі машини та ІКТ з відповідним програмним забезпеченням.

З погляду наукової організації педагогічної праці взагалі і навчального процесу зокрема достатня кількість різних засобів зворотному зв'язку – явище позитивне, але за умови, що цими засобами вчитель опанував і, звичайно, уміє вибрати в кожному конкретному випадку найкраще з них з урахуванням обставин що склалися.

До того ж учитель повинен знати, що кожен з них має свої переваги та недоліки, не відразу встановлювані обмеження в застосуванні. Універсальних засобів зворотного зв'язку немає. Наприклад, програмоване навчання можливо застосувати там, де знання та вміння піддаються формалізації. Крім того, використовувати його необхідно обережно, тому що воно не стимулює творчості, не розбудовує ініціативу учня в оволодінні знаннями, оскільки стримує його діяльність у рамках сталої, заданої програми.

При наявності добре організованих засобів зворотного зв'язку вчитель упродовж 5-8 хвилин опитує всіх учнів. Відповідно до цільової настанови плану визначає рівень виконання домашнього завдання. За допомогою кодування відповідей час опитування скорочується, з'являється можливість у відведений період запитати всіх учнів за обсягом значно більшим, ніж за такий же час під час опитування одного учня. Правда таке опитування дозволяє вчителю мати інформацію про стан вивченого матеріалу лише по окремих його елементах (питаннях). Для того щоб одержати загальну, цілісну картину про виконання того або іншого завдання учнями та виставити оцінку в щоденник і журнал, учитель додатково, але вже поглиблено опитує 3-4 учнів, опираючись на дані колективного опитування. Таке поглиблене опитування нерідко привертає увагу всього класу.

Наведений приклад лише один з можливих варіантів використання засобів зворотного зв'язку в процесі опитування учнів. Наявність і застосування засобів зворотному зв'язку дозволяє досягти такого стану, коли не тільки в процесі перевірки домашнього завдання, але і упродовж усього уроку учні будуть працювати активно, тому що в них, як у свій час відзначав К.Д.Ушинський, буде справа в руках і думка в голові. Підключення до засобів зворотного зв'язку, що контролюють, дозволяє учням перевірити той або інший розв'язок, виявити допущену помилку і самостійно виправити її. Отже, при наявності зворотного зв'язку кожен учень, а не тільки вчитель, може з'ясувати, наскільки міцно засвоєний матеріал, які є недоліки, у чому їх причини, які шляхи їх усунення.

Використовуючи ці рекомендації, опитування учнів можна в цілому скоротити до розумної межі (12-15 хвилин). Ефективність же його набагато зросте, зникне порожня витрата часу.

На зміну йому прийде активна діяльність учнів та вчителів. При наявності зворотного зв'язку інтенсивність спілкування кожного учня із учителем піднімається до нового рівня, коли кожен учень і на кожному уроці може самовиразитися, самоствердитися, одержати потужний імпульс до подальшого навчання.

Одержавши інформацію про готовність класу до вивчення нового матеріалу, учитель організує цю роботу. Він – головна і найбільш активна частина навчального процесу, звичайно при відповідному змісті навчального матеріалу і його організації. Суть наукової організації цієї частини уроку полягає в тому, щоб нові знання в органічному зв'язку з раніше вивченими не тільки глибоко та міцно усвідомлені, але й закріплені, пов'язані з життям, практикою, сприяли вихованню та формуванню особистості учня. Багато в

чому це залежить від установки на діяльність (чітке та ясне формулювання мети уроку), розробки інструментарію окремих завдань, вибору доцільних методів, засобів та умов праці.

Виділимо дві важливі організаційні проблеми цієї частини уроку: організацію навчального матеріалу та організацію навчальної діяльності учнів на занятті. Педагог повинен так організувати свій урок, щоб був простір самостійної навчальної діяльності школярів, яка їх організовує.

Організація навчального матеріалу – це насамперед завдання дидактичне і методичне. Організаційний аспект її полягає в тому, щоб уже в процесі підготовки по кожній темі були виділені: а) система понять, закономірностей або законів, що підлягають обов'язковому засвоєнню; б) система фактів, аргументів, доказів, необхідних для глибокого осмислення, розуміння системи понять і категорій; в) система практичних дій, що виробляє необхідні навички та уміння для встановлення зв'язку науки з практикою та життям.

Наукова організація навчального матеріалу відразу цілими блоками, що становлять структуру знань, полегшує їхнє сприйняття та засвоєння, дозволяє учням з маси інформації виділити головне, формувати систему знань. Саме така організація навчального матеріалу дозволяє учням направити свою увагу на саме істотне в досліджуваному, створює орієнтири, по яких вони направляють свої розумові дії. Розв'язання одного пізнавального завдання повинно полегшувати учневі самостійний розв'язок наступного, що сприяє саморегуляції та самоврядуванню в навчальному процесі, готує учнів до підйому до рівня узагальнення, абстрактного мислення.

Як часто саме в навчальному процесі руйнуються діалектичні зв'язки та відносини, які органічно властиві кожному предмету, кожній шкільній дисципліні. Відновлюючи їх при вивченні того або іншого матеріалу, ми тим самим більш ощадливо організуємо його і тим сприяємо більш глибокому та міцному засвоєнню. У зв'язку із цим серйозної уваги заслуговують роботи вчених-педагогів В. В. Давидова та Л. Я. Зоріної. Щодо цього досвід донецького педагога В. Ф. Шаталова також привертає увагу укрупненням одиниць інформації, розробкою структурних схем, моделюванням інформації, аркушами з «опорними сигналами», зворотним зв'язком у навчанні, індивідуальним підходом до учнів. Правда, у його досвіді є багато специфічного, пов'язаного з індивідуальним стилем роботи самого педагога. Учителі експериментальних шкіл прагнули до широкого творчого використання наявного досвіду.

Другою не менш важливою стороною навчального процесу є організація навчальної діяльності учнів на самому уроці. Система «учитель – учень» має свої переваги, пропонує учневі необмежену можливість спілкування із учителем, а вчителю – зворотний зв'язок. Практика та дослідження дають підстави зробити висновок, що розумно організований навчальний процес створює особливе психологічне «поле», обстановку, яка впливає на кожного учня, породжують дух здорового суперництва, ентузіазму, підвищуючи тим самим ефективність навчальної діяльності. «Організація учнів знімає взагалі із учителя ряд проблем. Його слова, вказівки підхоплюються організацією та

впливають на весь уклад позашкільного життя».

Для успішної організації навчання вчителі шкіл прагнуть ґрунтовно вивчити учнів, їхні вікові та індивідуальні особливості, темперамент, інтереси, здібності, відношення до справи, стан здоров'я тощо. Опору вчителя в класі становив актив. З їхнього числа призначалися лаборанти, бібліотекарі, консультанти, демонстратори та інші помічники.

Як бути з тими, хто не виявив себе, задумуються педагоги. У підсумку в класних колективах з'явилися взаємодіючі пари. Як правило, це різні за рівнем розвитку, успішності та відношення до справи учні, але, що симпатизують один одному, що бажають спільно працювати. Активна ділова співдружність між ними будувалася на інтересі працювати спільно.

Паралельно накопичувався і досвід групового навчання учнів. Кожна група – це кілька взаємодіючих пар, що займають один ряд парт або столів. Іноді в цих цілях змінювалося розміщення меблів. Звичайно в класі створювалися дві-три, а то й чотири такі групи (залежно від чисельності учнів). Між ними йшло змагання за кращу організованість, відмінне відношення до справи. Чим краще взаємодіяли пари, тим активніше трудилися та змагалися групи, ефективніше йшла навчальна робота. У соціальній психології така співвідпорядкованість називається спрацьованістю.

При продуманій постановці навчального процесу ніхто не залишається без уваги. А це змушує кожного долучитися до посиленої спільної роботи всіх. Те, що нерідко не вдається зробити одному вчителеві (спонукати всіх працювати!), вдається колективу класу.

Підраховано, що за роки навчання на одного учня доводиться 10 тисяч уроків. Гармонійно організований урок, а тим більше їх серія активізують, стимулюють навчальну діяльність учнів. Вони беруть справу навчання у свої руки і трудяться, виходячи із внутрішніх мотивів, почуття колективізму, постійно відчуваючи підтримку товаришів.

Нерідко цікавляться, чи відповідає така організація навчання розвитку самостійності учня. Давно доведено, що при добре налагодженій колективній роботі всіляко розбудовується активна самостійна робота кожного учня. Адже сила колективу в безупинно зростаючій силі кожної особистості, кожного його члена.

Самостійне просування учнів іде успішніше тоді, коли кожен їх крок підкріплюється впевненістю в правильності дій. Це можливо лише в процесі вдалої взаємодії учнів, у добре організованому учнівському колективі. Саме в такій ситуації вчитель через своїх помічників, опосередковано, спілкується з кожним учнем і з усім класом.

За умови правильної орієнтації класу на навчання в педагога звільняється час для індивідуальної роботи на уроці. Більше того, якщо раніше вчитель вів індивідуальну роботу тільки з невстигаючими, то тепер є час приділити увагу сильним учням, їх роботі з невстигаючими, і не де-небудь, а тут, у процесі уроку. Такого роду організація роботи класу сприяє, крім усього, профорієнтації учнів на вчительську професію, виявленню тих, хто схильний до педагогічної діяльності.



Навчальний колектив відрізняється від класного колективу насамперед тим, що він функціонує головним чином на уроці, у навчальному процесі, хоча взаємодіючі пари та навчальні групи продовжують діяти і за межами класу. Навчальні пари чи групи в кожного вчителя є свої, як і свої помічники та активісти. У міру розвитку схильностей і інтересів, що вчаться склад пар і груп може мінятися, будуть мінятися і рольові функції школярів у навчальному колективі. Важливо, щоб на кожному уроці упродовж максимально більшого часу в міру своїх сил і здібностей працювали всі учні.

Отже, учителі – актив – взаємодіючі пари – групи, що змагаються – навчальний колектив, що постійно діє. Така загальна схема, яка в кожному конкретному випадку, залежно від предмета, виду діяльності, змісту та цілей заняття, буде здійснюватися з урахуванням специфіки. Не можна допускати протиставлення пар або груп, потрібно навчитися знаходити в кожному конкретному випадку їх краще співвідношення.

Повторення та закріплення нового навчального матеріалу, оцінка та облік знань, умінь та навичок учнів – заключна частина уроку. Розглянемо її організаційний аспект.

Сьогодні немає такого вчителя, який не знав би, що залежно від характеру занять на уроці засвоюється від 25 до 85 відсотків досліджуваного матеріалу. Нова інформація може «витиснути» з пам'яті учнів значну частину вже засвоєного. Через півгодини після завчання забувається приблизно 40 відсотків матеріалу. Наступного дня в пам'яті залишається лише 34 відсотка отриманих знань, через 3 дня – 25, а через місяць – 21 відсоток. Ці цифри в кожному конкретному випадку можуть дещо різнитися, однак зберігається загальна закономірність, яка вимагає роботи не тільки по поглибленню та розширенню знань, але й по їхньому планомірному повторенню та закріпленню.

Тут істотну роль відіграє знання вікової психології школярів. Розглянемо конкретний приклад, пов'язаний з організаційним аспектом даної проблеми. Учитель напередодні контрольної роботи виявив, що багато учнів з вивченої теми фактично не засвоїли матеріал, хоча в навчальному процесі сприйняття протікало нормально. Вивчення показало, що вчитель не враховував закономірності пам'яті, вчасно не закріплював отримані знання, допускав їхнє забування, а учні знову змушені були вчити те, що тією чи іншою мірою було забуто.

Є сенс проаналізувати режим роботи школи, розклад занять і режим дня школяра з урахуванням строків виконання завдань по закріпленню отриманих знань, ступенем їх погодженості із психофізіологією зростаючого організму. Саме тут нерідко криються причини, що породжують низьку продуктивність праці вчителя та учнів. НОПП дозволяє побачити недосконалість тієї або іншої ланки навчально-виховного процесу, допомогти поліпшити її.

Науковцями встановлено, що НОПП допомагає розкрити сучасні аспекти оцінної діяльності вчителя, робить її планомірною та систематичною, як і весь навчально-виховний процес. Оцінки в журналах і щоденниках – показники навчальної праці учнів, ефективності діяльності вчителя.

Настав час розробити стійкий критерій ефективності знань, вмінь та навичок. Оцінка успішності, до якої окремі вчителі нерідко ставляться недбало, насправді важлива психолого-педагогічна проблема.

Оцінка успішності учня повинна відбивати кількість і якість знань, вмінь та навичок у їхній діалектичній єдності. Якість при цьому визначається як властивість об'єктивного знання з погляду його відносної цілісності, взаємозв'язків між частинами та іншими знаннями, а критерій якості розглядається як конкретні вказівки на те, як користуватися ним на практиці, у тому числі і для одержання нових знань.

У процесі творчого вдосконалювання оцінної діяльності вчителів технологій не обійтися без відповіді на запитання, що розуміють під кількістю знань, вмінь та навичок із урахуванням вимог навчальної програми, можливостей учнів. Так само добре йому необхідно знати, що входить у поняття якість знань, вмінь та навичок, що розуміється під співвідношенням між якістю та кількістю знань та вмінь, як вплив на ступінь ефективності знань та вмінь особистості вчителя. Відповіді на ці питання допомагають знайти нові навчальні програми.

Успішна оцінна діяльність на уроці можлива лише при наявності чіткого зворотного зв'язку, коли на кожному етапі уроку вчитель одержує інформацію про засвоєння теми і якоюсь мірою вимірює успіхи всіх і кожного. Не втрачає свого значення і комплексна оцінка, яка виставляється учневі після додаткового опитування з обліком усієї його діяльності (поурочний бал).

Щоб оцінна діяльність стала органічною частиною навчального процесу, вона повинна здійснюватися не тільки вчителем, але і учнями. В організованому навчальному колективі взаємодія учнів у період уроку носить характер контролю та взаємоконтролю, тобто оцінка і самооцінка здійснюються самими учнями (поелементно).

Заслужовує на увагу щодо цього творчий пошук педагогічного колективу 2-ї школи м. Павлограда по тематичному плануванню та тематичному контролю і обліку знань, вмінь та навичок учнів. Сутність їх досвіду полягає не в простому об'єднанні тематичного планування з тематичним обліком, як це може здатися на перший погляд. Тематичне планування включає не тільки систему уроків, а, як правило, і систему різних форм навчальної роботи. У свою чергу, тематичний контроль і облік – це цілий арсенал методів і засобів перевірки та оцінки виконання навчальних завдань. У такій комбінації тематичне планування та тематичний контроль і облік органічно зливаються, змінюючи сам характер планування. З метою кращого контролю та обліку малі теми поєднуються в більш загальні (якщо таке об'єднання припустиме). Кожна така загальна тема охоплює від 7 до 15 уроків. Більші теми, навпаки, рекомендується розділити на логічно закінчені, щодо самостійних підтем. Із загального числа уроків спеціально виділяється один-два для узагальнюючого повторення, закріплення та тематичного обліку.

У результаті виникають досить істотні зміни в самій структурі занять. Збільшується продуктивний час, загострюється увага при вивченні нового навчального матеріалу на уроці, скорочується малоефективне опитування

учнів, яке стає більш планомірним та систематичним. Зрозуміло, що при такому плануванні необхідно враховувати вікову специфіку учнів. Довгий час спірним залишалося питання, яким бути тематичному плану, щоб забезпечити систему контролю та обліку. Ми виходимо з того, що такий план, покликаний допомогти вчителю реалізувати науково обґрунтовану структуру педагогічної діяльності та систему принципів НОПП, повинен дати відповіді на наступні питання:

- 1) Яка тема є предметом даного уроку і яка мета (а іноді цілі) даного заняття?
- 2) Яка структура знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню, і які пізнавально-виховні завдання, які повинні бути поставлені для досягнення поставленої мети?
- 3) Які доцільні форми та методи занять повинні бути вибрані, щоб якнайкраще вирішити поставлені завдання?
- 4) Які міжпредметні зв'язки повинні бути встановлені в інтересах досягнення поставленої мети?
- 5) Яка система повторення, контролю та обліку, яка може забезпечити ефективний зворотний зв'язок і керування навчально-виховним процесом?
- 6) Які обсяг і характер домашньої самостійної навчальної роботи, що дозволяють без перевантаження поглибити та усталити знання, уміння та навички учнів по раніше вивченому, підготувати їх до сприйняття нового навчального матеріалу?
- 7) Яке матеріально-технічне оснащення занять? Наскільки воно забезпечує підвищення ефективності навчальної праці?

У цьому випадку мова йде не стільки про графів плану, хоча й це важливо, скільки про зміст, який у нього повинен бути вкладений. Комбінація тематичного планування та тематичного обліку – це свого роду «великоблочне» програмування навчально-виховного процесу.

Істотне значення має організація домашніх завдань. Батьки, учителі, окремі вчені останнім часом усе частіше скаржаться на перевантаження школярів домашніми завданнями. Ведуться навіть розмови про те, що домашні завдання не потрібні взагалі, що треба, встигати все робити на уроці.

Психологія вимагає, щоб у процесі діяльності обов'язково враховувався її чіткий ритм. Для самостійної навчальної діяльності це означає підкріплення знань через певний час, вироблення відповідних навичок, формування необхідних умінь, тобто того, чого далеко не завжди можна досягти на уроках. Звідси випливає, що обсяг і характер домашніх завдань повинні бути самим серйозним чином продумані і індивідуалізовані з урахуванням специфіки предмета та вікових особливостей учнів.

Перевантаження учнів домашніми завданнями виникає по різних причинах. Найчастіше – через погану організацію праці. Нерідко доводиться спостерігати таку картину. Іде нудна та тривала перевірка домашнього завдання: не скільки опитування, скільки допит. Час упущений. Починається поспіх у вивченні нового. Положення ускладнюється тим, що цей новий

навчальний матеріал, як впливає, не організований, а учні слабо підготовлені для його успішного вивчення. Що доброго можна сказати про урок, де немає умов для перекладу інформації з короткострокової пам'яті в довгострокову, де бракує часу для вироблення навичок, формування вмінь? У підсумку – перевантаження учнів домашніми завданнями, однієї з основних причин якого є низький рівень організації викладацької праці та навчальної діяльності учнів. Удома школярам доводиться доучувати те, що варто було б пропрацювати на уроці, виконують вони це, як правило, невміло, так, що на наступному уроці вчителів нерідко доводиться їх переучувати.

У процесі нашого дослідження була почата спроба вивчити загальний стан справ з домашніми завданнями учнів. Нас цікавили відповіді на наступні питання: коли даються учням домашні завдання, що задається додому, коли учні виконують завдання, що і як конкретно вчать учні вдома?

Результатом нашого дослідження була зміна головної установки. Учень вдома повинен не доучувати погано засвоєний урок, а в основному готуватися до чергового заняття, що можливо лише за умови, коли програмний матеріал добре засвоєний на самому уроці. Ми рекомендуємо вчителям давати завдання в такій послідовності: по-перше, назвати тему чергового заняття, встановивши його зв'язок з поточним, по-друге, сформулювати мету та навчально-пізнавальні завдання майбутнього заняття, по-третє, сформулювати мету та навчальні задачі домашнього завдання. Таким чином, учень одержує готову програму дій і, опираючись на раніше вивчене, готується до сприйняття нового, до активної участі в завтрашньому уроці.

Важливо ретельно проінструктувати школярів, як їм щонайкраще підготуватися до чергового заняття, до спільної колективної роботи. Отут треба пояснити, що саме слід закріпити і поглибити з раніше вивченого, на які знання та уміння, отримані при вивченні інших тем, а іноді і інших предметів, слід оператися. Такий розгорнутий підхід до домашніх завдань ефективний у старших класах.

Враховуючи індивідуальну зацікавленість учнів, деяким з них можна дати індивідуальні завдання. Іншим же, в яких не дуже високий інтерес до вивчення предмета, варто доручити приготувати до майбутнього уроку наочні приладдя, враховуючи при цьому схильності учнів до конструювання, малювання, ліплення тощо. Тим же, хто цікавиться поглибленим вивченням предмета, можна рекомендувати розширену тематику для самостійної підготовки повідомлень тощо.

Які переваги дає розширена установка на домашнє завдання? По-перше, вона принципово змінює характер навчально-пізнавальної діяльності учнів вдома (не доучування, а різноманітна цікава самостійна творча діяльність). По-друге, змінює спрямованість домашніх робіт (закріплення раніше вивченого з метою підготовки до вивчення нового навчального матеріалу). По-третє, підвищує пізнавальну активність учнів упродовж і уроку, і процесу виконання домашнього завдання. По-четверте, навчає вчитися, самостійно добувати необхідний матеріал, відокремлювати з нього потрібну інформацію, встановлювати зв'язки із практикою, життям. І по-п'яте, нова установка на

домашнє завдання змінює роль учня в системі занять, підвищуючи його творчу самостійність.

Отже, домашнє завдання, з одного боку, являє собою як би «фінішний» етап навчальної діяльності, а з іншого – «стартовий», ведучий до пошуків відповідей на чергову тему занять.

Іншим важливим питанням діяльності як організація перевірки учнівських зошитів та проектної документації. Перевірка зошитів для багатьох учителів досить серйозна проблема. Хронометраж підтверджує, що на цей вид роботи вчителі, наприклад, історії, географії чи біології щодня витрачають у середньому 10-15 хвилин, а вчителі початкових класів, української мови та літератури, математики – до 2-3 годин. Багато справедливо відзначають, що ця одноманітна, виснажлива праця не приносить задоволення.

Практика передових учителів свідчить, що можна скоротити витрати часу на перевірку зошитів і одночасно підвищити її продуктивність. Для цього потрібна деяка підготовча робота. Початок її в правильному визначенні робочого місця учнів у класі, створення взаємодіючих пар. Ця робота виконується в ході створення класного колективу. Наші рекомендації зводяться до наступного:

1. Ретельно вивчити стан записів в учнівських зошитах і до розумного мінімуму їх скоротити, підвищити загальні вимоги до записів, усунути зайві, непотрібні, нерідко ніким, не перевірені. Надалі в зошит вноситься лише саме необхідне, достатнє для тренування, вироблення навичок, поглиблення та розширення знань.

2. Формування в учнів вміння самоперевірки та взаємоперевірки, самоконтролю та взаємоконтролю, у міру оволодіння ними учнями вчитель покладає перевірку записів, які робляться в класі (крім контрольних робіт, диктантів, творів), на учнів. За вчителем зберігається вибіркова перевірка всіх записів, а також зошитів тих учнів, яким потрібна його допомога. Потім учитель передає для перевірки учнями роботи, які вони виконують вдома. Процес цей обумовлений готовністю учнів до самоконтролю та взаємоконтролю.

3. Навчання учнів самоконтролю та взаємоконтролю здійснюється в ході практичної роботи, що помітно стимулює навчальну діяльність у цілому. Учні обов'язково повідомляються критерії оцінок, наявні в кожного педагога. Оцінка проставляється дробом: у чисельнику – самооцінка, а в знаменнику – взаємооцінка.

4. Щоб збільшити обсяг контролю, що не віднімає у вчителя багато часу, рекомендується на окремих уроках (фізики, трудового навчання, біології, географії й інших) становити навчальні схеми, що систематизують знання. Схема повинна нести великий обсяг інформації, сприяти кращому засвоєнню самого істотного, заощаджувати навчальний час.

Використовуючи ці рекомендації, можна упродовж одного року скоротити обсяг перевірочних письмових робіт приблизно в 2 – 3 рази, позбутися зайвої частини праці. Перевірка зошитів з важкого навантаження перетворюється в органічну частину навчальної діяльності, підвищуючи тим

самим її ефективність.

Навчальне значення, що і виховує, запропонованої нами програми робіт полягає в тому, що в процесі перевірки та взаємоперевірки учні працювали самостійно. Опановуючи важливим положенням наукової організації праці (принципом контролю), учні опановують умінням сполучати різні види і форми навчальної роботи із внутрішньою кооперацією праці, що психологічно позитивно позначається на ефективності колективної діяльності учнів.

Взаємоперевірка підвищує почуття відповідальності кожного школяра. На перший план виступає престижний фактор, потреба писати і креслити грамотно та красиво, виконувати вправи без помилок, вирішувати завдання правильно. Одна справа, якщо зошит перевіряє вчитель, інша – коли ту ж саму роботу оцінює учень чи товариш по парті.

Учень, що виконує трудову операцію або вирішальне завдання, прагне не допустити помилки, знаючи, що буде помічена найменша неточність. Перевіряючий роботу товариша, як правило, гранично суворий, щоб показати свою компетентність. Йому доводиться згадувати необхідні правила, закони, теореми, звертатися до підручника, довідника. Щоб полегшити роботу учнів по взаємоперевірці, учитель допомагає їм виробити певні вимоги до перевірки різних завдань. Вести цю роботу рекомендується починаючи з V класу.

Досвід роботи по взаємоперевірці записів в учнівських зошитах ще невеликий. Однак він дозволяє прийти до деяких узагальнень. Цю роботу необхідно вести як органічну частину загальної роботи з учнями, постійно допомагаючи їм знаходити відповіді на наступні питання: що саме перевіряти і з якою метою, як конкретно перевіряти, які можуть виникнути утруднення і як їх подолати? Перевірка учнівських зошитів із залученням до цього самих учнів підвищує культуру їх праці, створює в них культурну установку на самостійну працю.

При перевірці зошитів слід урахувати і фактор часу. Оцінки, виставлені педагогом два-три дні після виконання робіт, відірвані від реального процесу навчальної діяльності, відстрочені в часі. Вони не мають такого психологічного впливу, як оцінки, виставлені за ту ж роботу в процесі праці або відразу після його завершення. Тут позначається фактор оперативності, що позитивно впливає на підвищення активності та самостійності учнів.

У результаті досліджень учених і творчих пошуків вчителів в останні роки розроблений і впроваджується в практику ряд нових підходів до навчання учнів: програмоване навчання, проблемне навчання тощо. Ми не будемо розкривати їх зміст (це зроблено у відповідних посібниках), а зупинимось на питанні **організації впровадження нових підходів навчання в практику**. Тим більше що на нинішньому етапі практичне впровадження нових наукових ідей є не менш важливе завдання НОПП, чим їхня розробка.

Чим викликані до життя нові підходи до навчання? Їхня поява обумовлена науково-технічною революцією, інформаційним вибухом, новим змістом шкільної освіти, потребами в більш досконалій організації навчального процесу, а також наявністю можливостей для їхнього здійснення. Сучасній школі потрібна така система організації навчального процесу, яка забезпечила б

вищу якість і ефективність, давала можливість науково управляти навчанням.

Навчальний процес настільки складний і різноманітний, що для різних предметів, розв'язку різного роду завдань потрібні свої, особливі підходи до навчання. І чим їх більше, тим ширше можливість вибору найкращого з них.

Учителі найчастіше запитують, чому нових підходів до навчання достатньо, а результати їх впровадження, як правило, мало відчутні. Причин такого положення багато. Однак головна з них пов'язана з відсутністю розробки предметно-методичного рівня кожного з нових підходів з урахуванням вікових особливостей учнів. Позначається і невідповідність учителів до їхнього сприйняття, а часом і просте ігнорування організаційного аспекту цієї проблеми.

Уся справа в тому, що поява нових напрямів у навчанні створила ряд проблем. Перша з них полягає у визначенні границь поширення того або іншого підходу, його реальних можливостей для розв'язання різних типів навчальних завдань. Спочатку ці підходи претендували ледве чи не на універсальність, хоча давно відомо, що універсального, єдиного для всіх підходів в навчанні немає і бути не може.

Друга проблема полягає в співвідношенні старих та нових підходів до навчання. Спочатку ледве чи не всі автори, указуючи переваги нового підходу до навчання, найменше прагнули до порівняння його із традиційним, більше того, нерідко протиставляли його. Слід пам'ятати, що традиційна система – це не тільки те, що застаріло, але й величезний життєвий досвід, у якому акумульований геній класиків педагогіки, накопичені безцінні багатства педагогічної та народної мудрості. Без засвоєння педагогічного досвіду та традицій, що не втратили свого значення і в наші дні, неможливі успіхи нових підходів до навчання.

У вирішенні цієї проблеми НОПП виходить із того, що не все традиційне відразу і повністю застаріває, а все нове не виникає на порожньому місці; успіх навчання в кожному конкретному випадку забезпечується розумною комбінацією нових традиційних підходів, що і не зжили себе, до навчання. У процесі взаємодії нових та традиційних підходів останні, виступаючи в нових зв'язках і відношеннях, самі стають більш досконалими.

Суть третьої проблеми пов'язана з виявленням відносин між новими підходами до навчання учнів. При читанні деяких робіт із програмованого та проблемного навчання може скластися враження, що інших підходів не існує взагалі. Так, прихильники програмованого навчання намагаються довести, що проблемне навчання є органічною частиною програмованого. Протилежної думки дотримуються прихильники проблемного навчання. Правда, в останніх роботах з'явилися ознаки їх зближення. І цей факт радує.

Ввести педагогів, керівників шкіл у сутність організаційного аспекту розглянутої проблеми – значить допомогти їм визначити логіку та структуру організації навчального процесу. НОПП, пропонуючи загальну схему впровадження нових підходів до навчання, насамперед рекомендує ретельно вивчити даний метод, усвідомити його творчу сутність. Тут принципово важливо знайти відповідь на наступні питання: що якісно нового вносить ця

методика в теорію і практику навчання, яке її відношення до традиційної системи навчання, що вона затверджує в ній і що заперечує, які границі та сфера її застосування.

Щоб допомогти керівникам шкіл та вчителям краще розібратися в цьому питанні, ми рекомендуємо в кожному з нових підходів до навчання виявити «сильні» і «слабкі» сторони, найбільш істотні переваги та недоліки. У якості конкретного прикладу розглянемо два найпоширеніші підходи до навчання.

Основні переваги	Основні недоліки
<b>Програмоване навчання</b>	
Упорядковує навчальний матеріал, способи та засоби навчання; забезпечує засвоєння матеріалу дозами; гарантує зворотний зв'язок; створює можливості керування; ефективно при відпрацьовуванні навичок і вмінь.	Не все програмується, а зайва формалізація сприяє розвитку догматичного складу мислення, позбавляє волі, творчості, не навчає вмінню самостійно організувати свої дії. Це «мовчазне» навчання не вчить мовному спілкуванню, умінню будувати та захищати свої переконання тощо.
<b>Проблемне навчання</b>	
Усіляко сприяє розвитку пізнавальної активності, творчої самостійності учнів; стимулює внутрішню, психічну діяльність учнів; сприяє формуванню їх світогляду, розумовому розвитку.	Іноді важко сформулювати навчальну проблему; не сприяє відпрацьовуванню навичок; не економічно – вимагає більших витрат часу.

Читання лівої сторони навіть цієї далеко не повної схеми породжує оптимізм, бажання впровадити розглянутий підхід у навчальний процес. Знайомство з іншою стороною викликає негативні емоції, непевність у бажаності його використання взагалі. Це ще раз підтверджує думку про необхідність у кожному конкретному випадку знаходити оптимальну можливість використання чи то нового, чи то традиційного підходу, чи то їх сукупності для вирішення поставленого завдання. Сутність наукової організації, таким чином, полягає не в перевазі одного підходу іншому, а у формуванні вмінь знаходити або оптимальний варіант, або відшукувати оптимальну їхню композицію, враховуючи зміст і мету уроку, весь комплекс факторів і обставин, характерних для даного навчального предмета.

Як показала практика, жоден з нових підходів до навчання разом або окремо не може розв'язати всі проблеми наукової організації праці, але, цілеспрямовано використані в процесі чітко організованої праці вчителя та учнів, їх активної взаємодії, вони неодмінно допоможуть у вирішенні складних педагогічних і організаційних завдань.

Отже, головне в науковій організації будь-якої навчальної діяльності – це навчання вмінню працювати. Нові підходи до навчання повною мірою, як ми



знаємо, не вирішують цієї проблеми. Усвідомити це - означає зробити перший крок в освоєнні нових підходів до навчання.

Другий крок в організації впровадження нових підходів до навчання полягає в тому, щоб спроектувати більш досконалу організацію навчального процесу, де б нові підходи до навчання або їх елементи знайшли своє відповідне місце. Отже, у цей час доцільніше не захоплюватися привабливими на перший погляд новинками, а вдосконалювати практичну діяльність учителя з навчання і виховання учнів з обліком усіх наявних досягнень науки, включаючи й ті, які називають новими або традиційними.

Спроектуючи більш досконалу модель навчального процесу, педагог тим самим приготувався до третього кроку – застосування його на практиці, де особливе місце займають контроль, корекція, координація, повторний огляд.

Четверте, що завершує етап педагогічної діяльності пов'язаний з аналізом, підведенням підсумків, оцінкою, обліком переваг та недоліків виконаної роботи, пошуком можливих шляхів виправлення допущених прорахунків.

Надалі організаційна діяльність учителя буде суттєво полегшена, оскільки і теоретики, і практики, особливо учителі-методисти, зараз активно розробляють предметно-методичний аспект програмованого та проблемного підходів. Є підстави вважати, що в недалекому майбутньому школа одержить більш чіткі рекомендації із приводу найбільш раціонального використання нових методик при навчанні учнів того чи іншого предмету. Нарешті, усі вони, звичайно ж, знайдуть відображення в навчальних посібниках для вчителів і в підручниках для школярів.

Сьогодні вчені усе більше переконуються в тому, що теорія навчання повинна ґрунтуватися не тільки на закономірностях розумової діяльності (це надзвичайно важливо), але і на діяльності індивідуальності та члена колективу. А. Н. Леонтьєв справедливо відзначає: «Ілюзія полягає в тому, що те, як думає, як відчуває людина і до чого вона прагне, видається нам залежним від того, які її мислення, почуття та прагнення. Але ж мислить не мислення, відчувають не почуття, прагнуть не прагнення – мислить, відчуває та прагне людина. Виходить, головне полягає в тому, чому для самої людини стають ті думки та знання, які ми їй повідомляємо, ті почуття, які ми в ній виховуємо, ті прагнення, які ми в ній збуджуємо». У педагогічній роботі необхідно враховувати колектив як цілісну систему, включаючи сюди всі взаємодіючі фактори.

На закінчення залишається відповістити на запитання, як здійснити вибір найкращого, тобто оптимального варіанта в процесі навчання учнів. Загальна схема, яку ми розглядали, певною мірою сприяє цьому, визначаючи загальний напрям діяльності по впровадженню науки в практику.

Простіше було б сказати вчителю, де і який підхід до навчання є найбільш доцільним. Однак це далеко не завжди можливо. Так, наприклад, при складанні графіка або вирішення певного типу завдання, що базується на конкретному положенні, спосіб виконання при правильному формулюванні мети вирішений. В інших же випадках, коли формулюється лише напрям

пошуку, вибір шляху залишається за вчителем і учнями.

Однак не варто забувати, що вибір методу в навчанні в різних умовах може бути різним. Тут багато чого залежить від рівня інтелектуального розвитку учнів (у тому числі і від того, наскільки вони володіють даною методикою), їхньої готовності до даного уроку, психологічної схильності до сприйняття даного навчального матеріалу, їх відносини до вчителя тощо. Методика, рекомендована кожним з розглянутих підходів до навчання, може бути ефективною, якщо вона відповідає поставленим цілям і характеру змісту досліджуваного матеріалу, логіці пізнавального процесу, віковим особливостям учнів – усьому комплексу діючих факторів.

Учитель повинен знати основні методи нового і старого підходів до навчання, їх переваги та недоліки, уміти застосовувати їх на практиці. Цього досить, щоб зупинитися на певному мінімумі, який слід перевірити на ефективність. Досвідчений педагог це зробить у процесі підготовки до занять (за допомогою моделювання), менш досвідчений – перевіряє на практиці.

У роботі «Учитель як дослідник» В. І. Загвязинский формулює умови успішного впровадження науки в педагогічну практику в такий спосіб: учитель повинен ясно представляти теоретичні положення, що лежать в основі пропонованих методик, і їх практичну цінність, формулювати конкретні принципи та вимоги до організації навчально-виховного процесу, розробляти, апробувати та вписувати в систему використовуваних засобів методичку та процедуру своєї діяльності, що адекватно втілює ідеї теорії, і, нарешті, виявляти більш точно умови, при яких висновки та рекомендації теорії виявляються найбільш ефективними. На нашу думку, такий комплекс умов відповідає сучасним вимогам педагогічної науки.

Таким чином, наукова організація навчального процесу, розкриваючи досить істотні резерви діяльності вчителя, указує на резерви в справі підвищення ефективності і якості навчання та виховання учнів, кращої підготовки їх до життя і праці.

### **3.4. Організація позаурочної виховної діяльності**

Організація виховного процесу тут буде розглянута гранично коротко, тому що предмет наших досліджень не зміст педагогічної діяльності, а її організація, яка, досягши досить високого рівня, сама стає потужним фактором виховання. До питань організації виховного процесу ми звернемося і у наступних главах, особливо в главі «Досвід комплексного підходу до організації діяльності учнів», яка становить продовження початої тут теми.

Кілька слів про місце виховання в цілісній системі педагогічної діяльності. У вузькому, педагогічному змісті виховання відносно самостійне, хоча й тісно пов'язане з навчанням, оскільки навчання це те, що виховує. Але яке велике виховне значення навчання, воно не адекватне вихованню. Не викликає сумнівів правильність твердження А. С. Макаренка про те, що виховання «є в деяких випадках окрема галузь, відмінна від методики викладання», що підтверджується також багаторічною практикою всієї системи

освіти нашої країни.

Сучасна психологія як основні види діяльності людину називає гру, навчання, працю та спілкування, вказуючи, що для кожного віку характерний певний вид діяльності. Виховання підростаючого покоління здійснюється через ці основні види діяльності. Для того щоб забезпечити всебічне виховання учнів, потрібна організація їх всебічної діяльності, а не проста сукупність різнохарактерних заходів. Виховні заходи, як відомо, доповнюють, розширюють, зв'язують воєдино, піднімають на якісно новий рівень знання, уміння, установки та інші якості особистості, сформовані в основних видах діяльності. Звичайно, є й окремі заходи, що мають велике самостійне виховне значення.

Виховні заходи – одна з істотних частин виховної роботи. Її не слід переоцінювати або недооцінювати, що нерідко приводить до концентрації з однієї крайності в іншу. Так, одні вчителі замість організації різносторонньої діяльності учнів обмежуються окремими виховними заходами, тим самим зводючи нанівець самостійну діяльність школярів. Інші неправильно вважають, що варто лише добре організувати навчальний процес, як відпаде необхідність у спеціальній виховній діяльності.

Оскільки учень розвивається і формується в діяльності, то наше головне завдання полягає в тому, щоб щонайкраще організувати ті види діяльності, які в даному віці, як встановлено психологами, ефективно розбудовують і формують особистість школяра. Навіть починаючі вчителі легко справляються з окремими педагогічними заходами, але, на жаль, далеко не все в стані добре організувати цілісну, а тим більше колективну діяльність учнів.

Звернемося до НОПП, її рекомендаціям з організації виховання школярів у процесі навчання. Для школяра навчальна діяльність є основною і провідною на цілих десять років. Отже, для виховання учнів немає кращої діяльності, чим навчальна, з її можливостями. Для використання цих можливостей треба не стільки з'єднувати навчання з вихованням, скільки не допускати їхнього розриву.

У досвідченого вчителя вся позаурочна навчальна діяльність, навіть додаткові заняття, якщо в них виникає потреба, не є простим продовженням уроку ні за формою, ні за змістом. Це якісно нова форма роботи, де помітно міняються рольові функції педагога, зростає час безпосереднього спілкування вчителя з учнем, а також самостійність і активність школярів.

Коли мова йде про додаткове заняття, то не тільки педагог, але і учні повинні знати, з якою метою воно проводиться, які завдання покликано розв'язати. Це ж стосується гурткових занять, екскурсій та інших форм позаурочної навчальної роботи, де можливості розвитку творчих здібностей учнів значно розширюються, оскільки кожен з членів гуртка, активно беручи участь у розробці плану, визначає до нього своє відношення, прагне виявити якнайбільше ініціативи, самостійності в її реалізації.

Форм і методів позаурочної навчальної роботи з учнями багато, вони загальновідомі. Розглянемо один конкретний приклад. У школі № 7 м. Олександрія вирішили створити музей історії науки і техніки та

використовувати його як одну з основних баз навчально-виховного процесу. Ініціаторами та ентузіастами цієї справи стали вчитель історії А. А. Светлов і його колеги. Педагогічний колектив школи підтримав цю ідею.

За п'ять років учні під керівництвом учителів створили унікальну по своєму змісту збірку науково-технічних експонатів. Їм допомагали багато відомих діячів науки і техніки країни. Музей став осередком багатогранної навчальної та виховної роботи педагогічного колективу, активної творчості школярів. Альбом зі світлинами та описом експозиції свого музею школярі подарували учасникам міжнародного конгресу історії науки, де він одержав високу оцінку.

Важливе місце в шкільному житті приділяється організації виховної роботи, як класна година, відвідування театрів, музеїв, походи по історичних, екскурсії на природу, на виробництво, військово-спортивні ігри, туристичні подорожі тощо.

Досвід багатьох шкіл переконує нас у тому, що краєзнавство та туризм при вмілій організації можуть стати цікавими, повними романтики формами виховної роботи, захопити підлітків і юнаків подорожами по рідній країні та одночасно – у країну знань.

Потрібно прагнути до того, щоб кожна школа, використовуючи талановитих організаторів і ентузіастів, знаходила своє особисте. Розвиток педагогічної творчості слід орієнтувати на підвищення творчої активності, самостійності учнів, а в остаточному підсумку – на розвиток і формування колективу школи як цілісного виховного організму.

Організатори загальноміського досвіду головну ставку робили на досвідчених і талановитих педагогів, максимальне використання можливостей педагогічного колективу. У результаті вдалося досягти такого положення, що кожна школа міста стала знаходити свою особливість. Обмін колективним досвідом збагачував усіх. Тільки за п'ять років число вчителів – майстрів педагогічної праці виросло більш ніж у три рази. Виявилася і слабка ланка – низький рівень організації праці окремих учителів.

Для подальшого вдосконалювання навчально-виховного процесу виникла необхідність підвищити рівень організованості всіх його учасників. От чому з'явилася гостра потреба у виробленні загальної теорії та методики організації педагогічної праці, для того щоб потім перейти до впровадження її в практику загальноосвітніх шкіл. У вирішенні цього завдання важлива роль приділяється організаційній роботі. Спочатку організаційними знаннями та уміннями опановували вчителі, а потім вони виховували високу організованість в учнів.

У школах почали створюватися кабінети «НОП школяра», проводитися планові заходи щодо формування режиму дня учнів, удосконалюванню організації робочих місць, поліпшенню умов праці, техніки особистої роботи вчителів.

Зупинимося на НОП школяра та проблемах організації самовиховання учнів. Про самовиховання учнів в останні роки часто пишуть, багато говорять. І це не випадково, тому що без самовиховання не може бути ефективного виховання. У практиці експериментальних шкіл Сімферополя тема

самовиховання розглядається як складова частина роботи з НОПП, що вимагає перегляду поглядів школярів на навчальну діяльність та формування нового стилю діяльності.

Дослідження показали, що самовихованням тією чи іншою мірою займаються всі підлітки та учні старших класів, його елементи властиві молодшим школярам. Аналізуючи анкети, розповсюджені серед учнів, ми дійшли висновку, що багато із хлопців неодноразово починали займатися самовихованням і стільки ж раз кидали, не досягши мети. Лише деяким з них вдавалося в процесі самовиховання позбутися окремих негативних звичок, сформувані необхідні позитивні установки, нерідко перебільшені в оцінках школярів. Плановірно і систематично займалися самовихованням тільки окремі учні. У чому причина?

Виявляється, причин багато, і головна з них – у тому, що вчителі і керівники шкіл занадто покладаються на магічну силу слова «само», мало працюють над тим, щоб озброїти учнів прийомами самовиховання та допомогти їм спланувати її, організувати власну діяльність так, щоб вона всіляко сприяла самовихованню.

Самовиховання – важка справа, її простота завжди вигадана. Труднощі полягають в недостатній сформованості особистості школяра, таких психічних процесів та властивостей, як увага, воля, характер. Саме тому самовиховання школяра потребує планової та систематичної допомоги.

На сучасному етапі розвитку школи робота з НОПП повинна тісно переплітатися з питаннями самовиховання учнів. Де і як самовиховання пов'язане з НОПП? Зв'язок цей можна простежити вже тоді, коли учень ставить перед собою мету, відбирає доцільні шляхи та засоби по їх досягненню, створює обґрунтований план дій. Суть цього плану – це порядок дій по здійсненню наміченого, контроль і облік, коректування діяльності. Завершення одного і початок іншого етапу самовиховання визначаються критичним аналізом та оцінкою сформованих дій. У цьому, на наш погляд, криється основний механізм самовиховання та діалектика співвідношення самовиховання та наукової організації праці. Не випадково всі великі організатори науки і практики серйозну увагу приділяли і приділяють питанням самоосвіти та самовиховання.

У практиці шкіл учителі прагнули залучити учнів до питань самовиховання, опираючись на основні ланки організації – режим дня, робочі місця, умови праці, техніку особистої праці. Щоб забезпечити високий рівень основних видів діяльності, а також облік основних факторів, що сприяють вихованню та самовихованню учнів, природно, необхідний високий рівень організації самовиховання самих учителів.

Можна сказати, що ми даємо занадто широке тлумачення поняття самовиховання. Так, але, звужуючи його, ми відриваємо самовиховання від його основи, лишаєм можливість стати складовою частиною діяльності по вихованню.

Самовиховання, таким чином, не стільки особиста справа учня, скільки органічна частина навчально-виховного процесу, багато в чому визначальна його ефективність.

## **Розділ 4**

# **КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ**

### **4.1. Основні засоби організації діяльності учнів**

У процесі проробленої роботи були виявлені на практиці випробувані такі комплексні засоби (ланки) наукової організації праці, як режим дня, робоче місце, умови праці, техніка праці та методи організації.

Ядром цього комплексу є методи організації. Вони свого роду стимули, на основі яких створюються «культурні установки». Проникаючи в інші засоби, вони надають їм організаційну спрямованість. Для комплексної організації діяльності учнів необхідна взаємодія всієї сукупності цих засобів.

Режим дня учня – з погляду фізіології та гігієни – є точно встановлений розпорядок життя, що припускає правильне чергування упродовж доби праці, відпочинку, харчування та сну, дотримання правил особистої гігієни. Завдання НОПП полягає в тому, щоб розкрити організаційну сутність проблеми, показати педагогічні шляхи її вирішення.

Формуванням режиму дня школяра займаються вчителі, батьки і, звичайно, самі учні. І все-таки лише незначна частина школярів замислюється над режимом дня, а ще менша – регулярно його дотримується. Чим пояснити такий стан? Серед численних причин є домінуюча. Пов'язана вона з організаційно-педагогічним аспектом.

Справа в тому, що поки мало хто з вихователів у формуванні режиму дня школяра бачить якусь істотну проблему. У системі НОПП режим дня – це невід'ємна частина навчально-виховного процесу, нормативна основа життя і діяльності учня. І тут важливо організувати не тільки працю.

Режим дня школяра формується на основі фізіологічних, гігієнічних, психологічних і соціологічних даних, але при цьому не слід упускати з виду його цільову, педагогічну спрямованість. В основі формування режиму дня лежить певний ритм у чергуванні окремих режимних моментів. Фізіологічні процеси в людському організмі протікають ритмічно, чітке чергування окремих режимних моментів забезпечує вироблення ритму й рефлексу на час у діяльності організму.

У свою чергу наявність нормативної основи полегшує створення системи діяльності учня, що має важливе виховне значення. Правильно організований режим дня, з одного боку, упорядковує життя та працю учня, а з іншого – сам виступає як фактор, що виховує високу організованість.

У зв'язку з тим що педагогічна частина проблеми режиму дня учня розкрита недостатньо, на практиці всю цю роботу нерідко зводять до наступного шаблону. На початку навчального року вчителі проводять із учнями (а в молодших класах і з батьками) бесіди про режим дня, підкреслюють його значення, розповідають, як його скласти (звичайно без обліку індивідуальних особливостей дітей, умов домашнього побуту й т.п.), потім – у найкращому разі – кілька раз про це нагадають на класній годині. Такий формальний підхід до справи чи навряд допомагає розв'язку настільки складного завдання. Адже вона

пов'язана з переробкою динамічного стереотипу, з організацією самовиховання.

Без науково обґрунтованого режиму дня школяра не може бути і наукової організації його діяльності. Організаційний підхід до режиму дня учня вимагає з'ясування змісту, місця та значення кожного з режимних моментів, зв'язків та співвідношень між ними.

Таке розташування режимних моментів не випадково. У центрі – праця як основа формування та розвитку особистості, а довкола нього три основних взаємодіючих фактори – відпочинок, харчування та сон. Продуманий підхід до режиму дозволяє бачити в ньому не тільки систему режимних моментів відносини, що існують між ними, але і чітку залежність режиму дня учня від режиму дня школи, родини, режиму роботи позашкільних дитячих установ, дитячих секторів установ культури, з якими школяр постійно взаємодіє.

Розвиваючи цю думку, А. С. Макаренко вказував, що режим роботи школи повинен відповідати вимогам доцільності, точності, спільності та визначеності. Цим вимогам покликаний відповідати і режим дня учня. Доцільність режиму полягає в його обґрунтованості, логічності вимог, пропонованих до кожного учня і колективу. Точність – чітке дотримання норм часу, пунктуальне виконання нормативних установок. Спільність вимог режиму дня означає підпорядкування кожного учня однаковим вимогам. Разом з тим режим дня не повинен допускати зайвої регламентації, у ньому повинен бути зазначений і вільний час.

Практична діяльність, пов'язана з формуванням режиму дня школяра, починається із з'ясування, хто з учнів має режим дня і наскільки цей режим відповідає обґрунтованим вимогам, хто і як його виконує. Після вивчення загального стану необхідне уточнення шляхом бесід, спостережень, а іноді і експерименту. Потім на основі зразкових режимних моментів і схем режимів для учнів першої та другої зміни проводяться бесіди з учнями і батьками про режим дня, його значення в справі навчання і виховання. З'ясовується, чи є режим дня в інших членів родини, яка їхня погодженість тощо.

Розробляється режим дня, як правило, самими учнями (у початкових класах – за допомогою батьків), а коректується вчителем чи класним керівником. До цього режим дня узгоджується з батьками. Погодившись із ним, батьки, безсумнівно, будуть сприяти його здійсненню.

Самий складний і, мабуть, найважчий етап – це мобілізація внутрішніх сил учня, зусиль членів його родини на надання допомоги та організацію повсякденного контролю над дотриманням режиму дня. Це велика і напружена праця.

«Входження» у режим дня, як правило, поєднане з відповідною перебудовою нервової системи школяра, залежить від темпераменту. Так, у сангвініка переробка динамічного стереотипу проходить порівняно швидко і легко, у холерика – швидко, але не легко, у флегматика – повільно, у меланхоліка – важко. Однак і тут багато чого залежить від вікових особливостей учнів, від сформованості їх морально-вольових якостей.

Формування режиму дня школяра, його вдосконалювання і корекція у

зв'язку з обставинами, що змінилися, – завдання не якогось окремого моменту, а постійне, що вимагає систематичної уваги вчителів, батьків і насамперед – самих учнів. Режим дня повинен змінюватися і удосконалюватися в міру розвитку учнів і зміни умов їх життя.

Таким чином, з погляду НОПП формування режиму дня учня розглядається як важливе педагогічне завдання, пов'язане з організацією виховання та самовиховання. Разом з тим режим дня лише одна з ланок, перший крок наукової організації праці учня, і він не може бути успішно здійснений відокремлено від інших його ланок, зокрема робочого місця школяра. Не слід випускати з виду того, що режим дня легше освоїти при наявності добре організованого робочого місця. Учні повинні знати, яким вимогам повинно відповідати їхнє робоче місце, як його організувати, удосконалювати тощо. Крім того, вони повинні бути переконані в тому, що правильно організоване робоче місце – важливий фактор полегшення їх праці і підвищення її ефективності.

Робоче місце учня – це зона його трудової діяльності і у школі, і вдома. Це не просто стілець, стіл або парта, але і їх розміщення, оснащення відповідно до вікових і індивідуальних особливостей учнів. У цій зоні повинно бути зручно і цікаво навчатися і працювати не тільки упродовж робочого дня, але і упродовж багатьох років навчання. Забезпечити НОП школяра без доцільно організованого робочого місця неможливо.

З позицій НОПП робоче місце – поняття більш широке, чим зона навчальної праці учня. Це – органічна частина навчально-виховного процесу. Отже, у системі НОП робоче місце – фактор підвищення рівня організації праці учня, фактор його виховання. Саме тут реалізуються трудові функції режиму дня, вирішуються питання ефективності навчальної праці, формуються важливі якості особистості – точність, акуратність, ощадливість тощо.

Специфіка навчальної праці школяра визначає і характер організації робочих місць. Упродовж дня учню (особливо в середніх і старших класах) доводиться кілька разів міняти своє робоче місце, і щораз, як правило, його по-різному організовувати. Кабінети географії, фізики, хімії та математики, лінгафонний кабінет, шкільні майстерні мало схожі одна на одну. Зовсім інакше виглядає робоче місце вдома.

У досвідчених учителів робоче місце школяра завжди оснащене всім самим необхідним (включаючи прилади, підручники, довідники тощо). Зміна місця діяльності, якщо вона психологічно обґрунтована, сприяє тому, що учні відразу включаються в навчальний процес, працюють ефективніше, тому що навчатися на добре обладнаному та оснащеному робочому місці, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам, легко та приємно. Підготовлене робоче місце створює підвищений емоційний стан, що у свою чергу сприяє задоволеності працею, формує позитивне відношення до процесу праці, знижує стомлюваність.

Як же в дійсності є справи з організацією робочих місць учнів у школі та вдома? У цілому незадовільно. Навіть у школах, де введена кабінетна система занять, більше уваги звертають на зовнішній вигляд кабінету, на організацію



робочого місця вчителя та учня. Але ж справжня наукова організація праці починається з організації праці на кожному робочому місці.

Не краще, а частіше гірше є справи з організацією робочих місць вдома. Як правило, воно розташоване, обладнане та оснащене без врахування вікових особливостей. Нерідко упродовж десяти років школяр вдома сидить за тим самим столом, на тому самому стільці, не завжди раціонально відносно джерел світла, доступу свіжого повітря, запобіганню різних шумів і інших відволікаючих факторів. Наше завдання – виправити даний стан вдома, і в школі.

У практиці роботи наших шкіл під удосконалюванням організації робочих місць розуміється наступна сукупність видів діяльності: планування, оснащення, обслуговування або самообслуговування.

Правильно спланувати робоче місце учня – означає так розмістити парту, стіл, стілець, верстак або верстат – усе, що перебуває в зоні його робочих дій, щоб створити максимум зручностей для роботи і розміщення необхідних засобів, інструментів, забезпечити фізіологічні та санітарно-гігієнічні умови праці та техніки безпеки.

Робоче місце учня в школі проектується разом зі шкільним приміщенням. Цей критерій не придатний для вирішення завдань планування робочого місця вдома. Там його доводиться підбирати і відповідно пристосовувати, тому що заздалегідь робоче місце школяра вдома, як правило, ніхто не планує.

Під оснащенням робочого місця учня розуміється сукупність устаткування, пристосувань та інших засобів, необхідних у процесі праці. Оснащення робочого місця учня в кожному конкретному випадку визначається змістом його діяльності. Але є багато загального, типового для будь-якої діяльності. Так, стіл і стілець або парта повинні відповідати зросту учня, розміщуватися в зоні достатнього денного освітлення, припливу свіжого повітря, гарної видимості класної дошки тощо.

Здається, що недалеко той час, коли учням не доведеться носити важкі портфелі та ранці. Підручники, усі необхідні приладдя будуть на кожному робочому місці як удома, так і в школі. Досягти це може можна за рахунок їх кращого використання та збереження. Подібне в деяких школах робиться вже зараз.

Учитель повинен навчити учнів середніх і старших класів, а в молодших класах – їх батьків способам удосконалювання робочого місця відповідно до сучасних вимог. Нехай на робочому столі школяра вдома буде усе потрібне, зручно розміщені шкільні приладдя та пристосування. У письмовому столі – запаси зошитів, альбомів, паперу, олівців, фарб. На столі-тільки саме необхідне. Поруч зі столом – поличка з підручниками, книгами, розташована під рукою, так щоб усе можна було швидко і легко дістати. Робоче місце школяра – зона його обслуговування. Він зобов'язаний підтримувати порядок і чистоту, і, як правило, не тільки вдома, але й у школі.

Турбота про робочі місця школярів не самоціль, а засіб, спрямований на підвищення рівня організації і ефективності процесу навчання, на підготовку учнів до життя та праці. Робота ця повинна вестися планомірно та

систематично.

Умови праці школяра містять у собі матеріально-технічний, санітарно-гігієнічний, естетичний і соціально-психологічний фактори. У своїй сукупності вони утворюють те зовнішнє предметне середовище, яке в школі і вдома оточує учня, виявляє на нього позитивний або негативний вплив, підвищує або знижує працездатність. Умови праці школяра – це комплексний матеріально-технічний фактор, який є органічною частиною навчально-виховного процесу і покликаний сприяти підвищенню його ефективності. Саме в цьому полягає його педагогічне значення.

Умови праці тісно пов'язані з режимом дня і організацією робочого місця. Матеріально-технічне забезпечення праці включає навчальні і житлові будинки, класи та кімнати, лабораторії та кабінети, майстерні та підсобні приміщення, їх планування, розміри, устаткування, обладнання систем освітлення, опалення, водопостачання, каналізації, вентиляції тощо. Матеріально-технічна база навчально-виховного процесу покликана забезпечувати можливість дотримання санітарно-гігієнічних, естетичних та інших умов праці.

Багато що залежить від того, що є в наявності – нове, сучасне шкільне приміщення чи старе, мало пристосоване. Обсяг і складність робіт з удосконалювання матеріально-технічних умов праці в кожному конкретному випадку будуть різні. Не можна забувати, що немає таких умов, які неможливо було б поліпшити, і що успіх у вирішенні цього завдання визначають планомірність, розрахунки та об'єднані зусилля школи, батьків і держави. Допмагають впоратися з нелегким завданням перспективний і поточний плани. У них слід передбачити переустаткування з таким розрахунком, щоб приміщення, інтер'єр, підсобні приміщення, системи опалення і освітлення відповідали сучасним вимогам. А. С. Макаренко справедливо помітив, що «виховний процес відбувається не тільки в класі, а буквально на кожному квадратному метрі нашої землі».

Важливе місце в умовах праці займає **санітарно-гігієнічний фактор**. Добре відомо, що для нормального протікання навчального процесу потрібні чисте і свіже повітря, нормальне освітлення, відповідна до погоди температура приміщення, певна вологість повітря, відсутність у ньому пилу, шкідливих домішок. Оптимальні норми по всіх цих компонентах відомі керівникам шкіл і вчителям, які організують санітарно-просвітницьку роботу з учнями.

Коли заходить мова про естетику умов праці, то звичайно мають на увазі колірне оформлення навчальних приміщень. Але цього недостатньо. Сюди входять і інші завдання, вирішення яких дозволяє створити естетичний і сприятливий емоційний стан учня.

Основою справжньої краси повинні бути доцільність форми, розмірів, комбінації кольорів при відповідному їхньому змісті. Якщо в навчальному закладі незатишно, скло вікон брудне, на підлозі і робочих місцях сміття і бруд, парти подряпані, то необхідно насамперед навести елементарний порядок і чистоту, а потім уже братися за розробку інтер'єру.

Загальновідомо, що **соціально-психологічний фактор** умов праці учня –

це складний комплекс взаємодіючих компонентів. Його основу становить система відносин учня з іншими школярами, учителями, членами родини, тобто з тими, хто створює морально-психологічний клімат, у якому протікає життя і діяльність учнів. Школяр живе і навчається в різних формальних і неформальних колективах (родина, школа, неформальний дружній колектив, секція, студія тощо), і його самопочуття визначається не тільки змістом, але і емоційним життям цих груп, роллю та місцем його в непростій системі відносин.

Отже, умови праці школяра – це те середовище, у якому він навчається, опановує знання та уміння. Умови праці у своїй сукупності і окремо здатні виявити серйозний позитивний або негативний вплив на організм школяра, його психіку, працездатність, а отже, і на ефективність навчання і виховання. Щоб поліпшити умови праці, необхідно усувати несприятливі, шкідливі впливи, навчитися попереджувати їхню появу.

**Техніка організації особистої праці** – це комплекс автоматизованих прийомів, найпростіших пристосувань і технічних засобів, що дозволяють підвищити рівень організації самостійної діяльності учня.

Кожному школяру хочеться досягнути «таємниці» раціонального і ефективного навчання, праці, спілкування, гри, сповна опанувати їхніми методами та прийомами. Сукупність знань та вмінь про техніку особистої роботи – це свого роду технологія індивідуальної діяльності і становить істотну частину НОП.

Мета – ядро організації будь-якої діяльності, тому що в ній як би схована життєва енергія, необхідна для виконання тієї або іншої роботи. Досягнення мети, навіть часткове, породжує приплив сил, енергію, необхідну для чергових дій.

Для учня мета – це установка на діяльність, перший акт уваги, який забезпечує виборчий характер спрямованості наступних психічних процесів. З'ясування мети дає вихованцям певний емоційний стан, мобілізує їхні вольові зусилля, закликає до подолання перешкод, що стоять на шляху до пізнання конкретного об'єкта. Справа в тому, що всі пізнавальні психічні процеси ефективно протікають лише за умови усвідомлення учнями мети діяльності.

Під час формулювання мети навчальної діяльності не можна забувати про комбінацію цілей навчання конкретному предмету і загальних цілей розвитку та виховання учнів. Незважаючи на те що цілі навчання припускають відповідний розвиток і виховання, автоматично це не досягається. З метою навчальної праці повинні чітко взаємодіяти як загальні цілі навчання і виховання, так і конкретні завдання вивчення даного предмета. При цих умовах учню ясно, навіщо і чому вчитися, значною мірою визначається відповідь на запитання, як учити.

Ціль, на яку спрямована діяльність школяра, як правило, складається з послідовного вирішення ряду завдань, які постають перед ним у міру просування до головної мети. У свою чергу вирішення цих завдань і просування до передбачуваного результату регулюється і керується цією ж метою.

Завдання з погляду НОПП – це доручення, завдання, яке слід виконати на основі певних знань. Одна із цілей навчання будь-якому предмету полягає в тому, щоб виховувати в учнів культуру, без якої немислима ефективна самостійна діяльність.

Як же на практиці вирішується проблема цілей і завдань? Як показує аналіз, тут чимало, образно говорячи, «цілини». Щоб «підняти» її, учитель насамперед сам повинен навчитися правильно формулювати й ставити перед учнями ціль і завдання діяльності, а потім поступово, враховуючи вікові особливості дітей, специфіку кожного навчального предмета, навчати цьому школярів.

Другим важливим вихідним положенням НОП школяра є вміння доцільно вибрати й використовувати методи й прийоми діяльності. Щоб швидше й ефективніше досягти поставленої мети та вирішити виникаючі по ходу завдання, важливо знайти і уміло застосувати відповідні методи та прийоми праці. «В оволодінні методами, формами, прийомами розумової праці, – писав В. А. Сухомлинський, – я бачив завдання великої виховної важливості».

Мета та завдання визначають вибір форм, методів та прийомів праці, але автоматично не вирішують цю проблему. Якщо прийоми навчальної роботи нерідко задає вчитель, то прийоми розумової діяльності учень змушений знаходити самостійно. У ході навчання йому постійно доводиться знаходити загальне і специфічне, виділяти ознаки предметів, пізнавати їх, робити висновки про застосовуваність правил і формул. Він вчиться розчленовувати умови завдання, формулювати питання, виділяти головні думки тощо. Усе це вимагає, щоб учень володів операціями аналізу і синтезу, порівняння, групування, умів робити індуктивні та дедуктивні умовиводи тощо.

Однак і оволодіння стандартними операціями недостатньо для належного розвитку пізнавальних здібностей учнів, тому що вони служать в основному для сприйняття і переробки інформації та свідчать про вміння діяти за зразком, а школярам доводиться зустрічатися із ситуаціями, у яких готові зразки не завжди придатні. У цих умовах необхідно вміти комбінувати раніше засвоєними способами вирішення, перебудовувати свої висновки, використовувати прийоми творчої діяльності.

Вибір прийому або методу навчальної діяльності школяра тим легше і надійніше, чим чіткіше і ясніше сформульовані завдання тієї або іншої діяльності.

Оволодіння прийомами навчальної та розумової діяльності, умінням правильно вибирати способи та прийоми – важлива умова підвищення ефективності праці. Однак арсенал організаційних засобів цим далеко не вичерпується. Слідом за вирішенням питання про прийоми та методи праці виникає чергове: яку використовувати техніку, щоб полегшити і прискорити діяльність? Вибір і використання техніки – третє вихідне положення НОП, черговий крок у науковій організації навчання та виховання.

Арсенал техніки особистої праці учня дуже невеликий. У нас поки ще мало засобів, що дозволяють учневі упродовж усього уроку активно спілкуватися із учителем. Пошук їх – завдання першочергової важливості. Вона

може бути дозволена за допомогою технічних засобів і простих пристосувань.

Планування – чергове вихідне положення НОП. Сутність його полягає в тому, щоб з розрізнених частин створити цілісну систему роботи, визначити необхідний її обсяг і зміст, розрахувати, скільки буде потрібно часу для її виконання.

Чіткий план навчальної праці дозволяє вичленувати його структуру, звернути увагу на найбільш істотне, встановити зв'язки та відносини між частинами цілого. Отже, науково обгрунтоване планування будь-якої роботи школяра організує не тільки його розумовий процес, але й діяльність у цілому.

Підготовка учня до планування діяльності починається з розробки режиму дня, визначення тимчасових параметрів навчальної діяльності та відпочинку, включаючи розклад занять у школі та вдома, де по днях тижня в рамках режиму дня визначаються види робіт, їх послідовність. Планування конкретної діяльності починається з формулювання мети, завдань, вибору форм, методів, прийомів та засобів праці, її нормування, вибору форм і методів контролю та обліку тощо. Тільки після цього план перетворюється в керівництво до дії.

Важливо також навчити розрахунків роботи в часі. Нормування вимагає сама природа людської діяльності: без вироблення певних норм не можна оцінювати навчальну діяльність, розробляти обгрунтований план. Не слід забувати, що нормування – це не тільки шлях до поліпшення процесу праці, але і спосіб виміру його ефективності. Учити школярів нормуванню необхідно насамперед особистим прикладом, а також у процесі спеціальних занять.

У розвитку учнів дуже велика роль обліку та контролю, що дозволяють (при наявності обгрунтованого нормування) завжди мати об'єктивну інформацію про стан процесу праці, бачити причини своїх успіхів і невдач, попереджати відставання.

Облік може бути проведений правильно лише за умови, якщо діяльність добре спланована та унормована. Обрахувати працю – значить представити її в цифрах і фактах. Контроль – це спосіб одержання інформації, головним чином про якісний стан праці, її змісту, організації; це система спостереження і перевірки відповідності діяльності раніше наміченому плану, а також причин відхилення від плану. Контроль і облік взаємозалежні. Якщо облік спрямований в основному на фіксацію чогось зовнішнього, то контроль – на проникнення в сутність. Там, де недостатнім виявляється облік, застосовується контроль. У школярів у вищій мірі слід розбудовувати самооблік і самоконтроль.

Наукова організація праці вимагає від учнів, оцінювати обстановку і ухвалювати рішення, які були б найкращими в даних умовах. Знаходити оптимальні вирішення – означає повністю орієнтуватися в процесі діяльності; уміти з багатьох варіантів і умов вибрати найкращі для даної ситуації і зробити це не інтуїтивно, а на основі чітко сформульованої мети, завдань, доцільних методів і засобів, науково обгрунтованого планування.

Перспективність передбачає визначення в процесі кожного виду діяльності його перспективи, тобто «просторового» положення в системі наукових знань або практичних дій. У цьому випадку мова йде про

встановлення, за А. С. Макаренком, близьких, середніх і далеких перспективних ліній у вихованні або близьких, середніх і далеких перспектив у навчальній, трудовій і суспільній діяльності.

Тривалість навчання і деяка його одноманітність, нерідко обумовлені поганою організацією навчального процесу, можуть стати однією із причин, що породжують байдужість, а нерідко і відраза до навчання. От чому так важливо показати учням перспективу при вивченні окремих предметів і навіть розділів та тем. Визначення перспектив досліджуваного матеріалу не тільки орієнтує учнів, але і стимулює діяльність.

Стимулювання, будучи відносно самостійним принципом НОП, починає діяти вже в процесі формулювання мети і з'ясування завдань і триває аж до визначення перспектив діяльності. Психологічна підготовленість до праці, свідоме до неї відношення досягається лише тоді, коли в школяра є інтерес, вихована потреба до даної діяльності.

Важливим стимулом навчальної праці школяра є оцінка знань, вмінь та навичок; вона стимулює навчальну працю учня, якщо кожне його зусилля і успіх помічені та відповідно заохочені. Звичайно, не можна допускати, щоб школяр вчився лише заради оцінки чи похвали.

Джерелом активності, «пружиною» діяльності є потреба. Поява в школяра тієї або іншої потреби означає, що досягнення поставленої мети є для нього зміст стимулу. Тільки усвідомлена потреба в досягненні конкретної мети стає інтересом. Серед різноманітних стимулів навчальної діяльності особливе педагогічне значення має усвідомлення учнями набутих знань.

Першорядним принципом НОП є комплексність, яка сприяє цілісному, системному підходу до досліджуваних явищ, подій і процесам, допомагає визначити місце й значення кожного факту, явища й події в системі й підсистемах. Кожний урок – це закінчена система, але урок – частина теми, а тема – частина курсу, курс – частина предмета і т.д. Крім того, кожен урок пов'язаний з іншими предметами, з життям.

Комплексний підхід дозволяє вчителю морально і розумово виховувати учнів, перетворюючи знання в інструмент пізнання світу та власного розвитку. Комплексний розгляд будь-якого питання організує наукові знання з позицій діалектичної логіки.

Науковість у системі принципів НОП передбачає, з одного боку, вивчення процесу праці з метою її подальшого вдосконалювання, з іншого боку – перевірку того, наскільки діяльність учителя або учня відповідає останнім досягненням науки. Цей принцип вимагає, щоб не тільки вчителі, але й учні (відповідно до вікових особливостей) опановували науковими знаннями і вміннями, у тому числі і в галузі організаційної роботи.

## **4.2. Удосконалення організації за видами діяльності**

На сучасному етапі розвитку школи та педагогіки в теорію і практику замість слова «робота» усе рішучіше входять більш точні, наукові поняття «діяльність» і «праця». Діяльність у широкому її розумінні являє собою форму

людської активності. Це внутрішня (психічна) і зовнішня (фізична) активність людини, регульована свідомою метою. Вказуючи на вирішальну роль діяльності в розвитку і формуванні особистості, науковці стверджують, що якщо підставою діяльності є свідомо сформульована ціль, то підстава самої мети лежить поза діяльністю. Вона визначається спрямованістю особистості, її світоглядом, ідеалами, інтересами, установками тощо.

Поділ праці на розумову та фізичну умовний, тому що в чистому вигляді його немає. Можна вести мову про перевагу тієї або іншої форми праці. К.Д. Ушинський справедливо стверджував, що розумова праця важлива для фізичного розвитку дитини так само, як і праця мускульна. В. А. Сухомлинський переконливо довів на практиці, що фізична праця має виховне значення лише в тій мірі, у якій у ньому бере участь розум дитини. «Єдність розумового життя та фізичної праці, – писав він, – досягається лише тоді, коли працею стало мислення, усвідомлення світу».

Розглядаючи педагогічний аспект організації праці, П.П. Блонський відзначав: «Саме в організаційному моменті проявляються і формуються такі важливі якості, як творчість, ініціатива, кмітливість, передбачливість, ощадливість, потреба в знаннях і шукання їх тощо. Саме під час організації праці потрібно в максимальній мірі залучення найрізноманітніших знань. Виховання розуму та важливих властивостей характеру, а також наукове орієнтування діяльності успішно і природно проходять у цей час».

Сучасний підхід до навчання і виховання учнів з позицій діяльності вимагає виходити з того, що особистість формується в праці, а ефективність її розвитку визначається не тільки змістом, але і рівнем організації цього процесу. Тобто, формувати ті або інші якості, у тому числі і високу організованість учнів, треба через ті конкретні види діяльності, якими вони повсякденно займаються. Основними видами діяльності учнів є навчання, праця, гра та спілкування.

Організація навчальної діяльності учнів під керівництвом учителя є програмною, планомірною та систематичною діяльністю, у процесі якої педагог озброює учнів основами наук, формує світогляд. Не слід випускати з виду, що процес навчання, здійснюваний учителем і учнями, ефективний лише за умови їх активного взаєморозуміння та колективної діяльності учнів.

Сутність організації навчальної діяльності полягає в умінні вчителя забезпечити творчу активність і самостійність учнів. Це особливо важливо в нинішніх умовах, коли обсяг необхідних для людини знань різко і швидко зростає і уже неможливо робити ставку тільки на засвоєння певної суми фактів. На вирішальне місце зараз претендує уміння школярів самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися в стрімкому потоці наукової та суспільної інформації. Тут, як ми вже відзначали, нас чекає більша робота, обережна, вдумлива, без непотрібного ламання й поспішних вирішень.

Що необхідно для того, щоб забезпечити творчу активність і самостійність учнів на уроці? Потрібно навчити їх вчитися, самостійно добувати знання, виробляти навички, формувати вміння, для того щоб перетворити навчальну працю в моральну категорію, що формує позитивне

відношення до праці. Пред'являючи учням певні вимоги, слід озброїти їх відповідними установками, відомостями про те, як потрібно ефективно вчитися, довести ці знання до рівня творчих умінь.

Помилку допускають ті педагоги, які зайве опікують вихованців, не розбудовують їхню творчу активність і самостійність. Вони потрібні не тільки під час виконання домашніх завдань, але і на кожному етапі засвоєння навчальних занять, тому що без прояву самостійності та активності не можна засвоїти необхідні знання, сформувати вміння та навички. Можна, звичайно, засвоїти знання, завчивши напам'ять, і такий шлях у ряді випадків не протипоказаний, але головний метод набуття знань – свідоме їх осмислення та засвоєння.

Учні початкових класів, як правило, не мають достатнього досвіду, не володіють раціональними прийомами навчальної праці. Їх багато вчать, але не завжди озброюють організаційними знаннями та вміннями.

Багато вчителів середніх і старших класів чомусь вважають, що їх учні вже вміють вчитися. Тим часом, чому знання, що складніше здобуваються, тим більше складними стають шляхи їх засвоєння. Уміння вчитися – це свого роду інструментарій, за допомогою якого здобуваються нові знання. Не опанувавши ним, важко просуватися вперед. І не тільки в навчанні, але й у праці. Хіба довірили б ми, скажемо, ремонт телевізора людині, у набір інструментів якого входять лише молоток так зубило? Щось подібне ми довіряємо школярам. Найчастіше їх небажання вчитися пов'язане з нашим невмінням озброїти їх інструментарієм успішного подолання труднощів навчання.

Щоб краще розібратися в значенні організаційних вмінь та навичок, уточнимо їхню сутність. Якщо дія є клітинкою діяльності, то навичка – це зміцнілий спосіб виконання дії, що формується і зміцнюється у результаті багаторазового повторення. Саме в результаті такого повторення і завжди в ідентичних умовах дія частково автоматизує і виконується порівняно легко та швидко.

Відомо, що навичка, що тривалий час не використовувалася, починає зникати, деавтоматизовуватися. Забуваються знання, на основі яких вона була сформована. Щодо цього неоцінено зростає значення вмінь, які, будучи сформовані, стають надбанням особистості, її залишаються на все свідоме життя. Уміння – це здатність на основі раніше набутих знань і вмінь виконувати певні дії в нових умовах, здатність переносити раніше освоєні автоматизовані схеми дій на вирішення нових завдань. Озброєні вміннями, учні швидко, з мінімальними помилками освоюють нові види дії. Таке загалом співвідношення навичок і вмінь, без розуміння якого важко говорити про їхню організаційну ефективність.

Організація самостійної навчальної діяльності поза уроком – складова частина навчального процесу. У позаурочний час учень, як правило, без будь-якої допомоги вирішує окремі навчальні завдання. Це не звичайне продовження класних занять, а відносно самостійна та специфічна навчальна діяльність. Ціль її – розвиток творчої активності та самостійності. Домашні завдання в силу різних причин сумлінно та систематично по всіх предметах виконують далеко



не всі учні. Не станемо приводити зібрані нами цифрові дані, вони в кожному конкретному випадку різні і здебільшого не дуже втішні. Відомо, що одні учні виконують сумлінно всі завдання, інші – тільки письмові, треті – вибірково, четверті списують готові, п'яті взагалі не виконують ніяких завдань. Щоб установити, які є справи з виконанням домашніх завдань у класі, рекомендуємо скористатися анкетною. Учнів слід психологічно підготувати, спонукати дати об'єктивну інформацію. Анкету не підписують.

Підсумки анкетування дозволяють вивчити, наскільки школярі підготовлені до самостійної навчальної діяльності, якими знаннями, уміннями та навичками вони володіють і чому необхідно їх навчити.

Організація самостійної навчальної діяльності вимагає не тільки навчити школяра вмінням, але й прилучити його до певного режиму праці та відпочинку. У цих цілях, крім режиму дня, учням у практиці шкіл пропонувалися різні схеми. Так, на основі досвіду 7-ї школи міста Каспійська була розроблена наступна загальна схема роботи учня при виконанні домашнього завдання.

За цією схемою вчать школярів виконувати завдання під керівництвом учителя. Схема доповнюється різними вимогами, пам'ятками і порадами, що сприяють виконанню отриманого їм завдання. От, наприклад, картка-алгоритм для виконання завдання, пов'язаного з роботою над помилками: «1. Усвідом собі, яке правило порушує допущена тобою помилка. 2. Повтори правило і напиши пояснення. 3. Придумай і напиши ряд прикладів на дане правило. 4. Перевір, чи не допустив помилок. 5. Дай перевірити написане кому-небудь із батьків або товаришів. 6. Якщо сумніваєшся в правильності написання, запитай учителя».

Етапи роботи	Що зробити (спонукай себе)	Контролюй себе
Підготовчий (приступай до роботи). Виконавчий (дій рішуче). Завершальний (підведи підсумки).	Наведи порядок на робочому місці. Дістань усе необхідне для занять. Установи послідовність роботи. Регламентуй роботу в часі. Усвідом суть кожного завдання. Згадай ради вчителя. Не відволікайся, стеж за своїми діями. Стеж за дотриманням режиму праці й відпочинку. Перевір якість і повноту виконаного завдання. Дороби все, що необхідно.	чи Зручно працювати? чи Є все необхідне для занять? У відповідності чи із планом іде робота? чи Досить відведено для роботи часу? Що конкретно треба зробити? чи Те я роблю, що треба? чи Так я виконую завдання? чи Укладуся я з роботою за відведений час?

	Урахуй на майбутнє удачі й помилки, зроби висновки.	чи Всі зробив, чи досягся поставленої мети? Що треба виправити, переробити? Що врахувати на майбутнє, які уроки видалити?
--	---	---

На робочому місці школяра повинні перебувати не тільки режим дня і схема виконання домашніх завдань. Вимоги, пам'ятки, поради – вірні помічники учня. Їхнє місце в підручниках.

Багато вчених і керівники шкіл, учителі та батьки стурбовані перевантаженням учнів домашніми завданнями. Виникла ця проблема у зв'язку зі зміною змісту шкільної освіти, збільшенням її обсягу та складності, у результаті, залишилося «у спадщину» колишнє відношення до організації навчальної праці. Останнім часом вишукуються різні шляхи подолання цього перевантаження. Їх багато, але головне, як показала практика, полягає в тому, щоб поряд з упорядкуванням змісту навчання був піднятий рівень організації праці вчителя та учнів, підвищення ККД самого уроку, змінений характер і цільова настанова домашніх завдань.

Хотілося б застерегти. Зараз багато замислюються над обсягом домашніх завдань школяра, але роблять це у відриві від вивчення організації праці учнів. У визначенні обсягу домашніх завдань повинен брати участь і школяр. Він повинен виміряти час з початку до закінчення роботи, вирахувати і записати витрачений час. Учитель потім вивчає, аналізує ці дані, намічає заходи практичної допомоги учням тим, хто працює повільно, допускає помилки, заохочує, популяризує досвід тих, хто працює легко, швидко, точно, вказує, що все це досягається в результаті вироблення автоматизованих схем дії та творчих здібностей переносити раніше освоєні дії в нові завдання.

Сутність комплексного підходу до організації навчання як цілісної діяльності (визначеної та позаурочної) полягає в єдності її національної, моральної та трудової спрямованості.

Навчання формує особистість школяра, формує його світогляд лише за умови, коли воно відповідно організоване, коли вчитель у процесі навчання піднімається до світоглядних узагальнень і прилучає до них учнів, коли світоглядні висновки виробляються не відокремлено один від одного, а в тісній єдності.

Наукова організація навчання школяра вимагає, щоб навчання стало для нього найвищою мірою моральною категорією. Опановуючи знаннями, вміннями та навичками, кожен учень повинен сприймати їх як основу свого морального самовдосконалення, як форму посиленої участі в будівництві нового життя.

Надто важливо розглядати та організовувати навчання як працю думки. Саме життя, писав В.А. Сухомлинський, вимагає, «щоб навчання – це сама

серйозна та сама кропітка праця дитину – було в той же час і радісною працею, що зміцнюють духовні і фізичні сили дітей». Це досягається тим успішніше, чим міцніше єдність суспільного, морального та трудового виховання в процесі організації навчальної діяльності.

Праця – як вища форма людської діяльності – у школі проявляється у формі трудового навчання, продуктивної, суспільно корисної та побутової праці. Розкриваючи систему організації трудової діяльності учнів, учитель повинен усвідомити, як її організувати, щоб вона стала важливим фактором виховання.

Програмним завданням школи є формування в учнів позитивного відношення до праці, виховання усвідомленої необхідності працювати на загальну користь. Школа зобов'язана прищеплювати учням любов до праці не тільки навчальної, але і суспільної. Цьому сприяє зв'язок трудової діяльності з життям.

Комплексний підхід до організації праці учнів припускає цілісний процес розумового, морального та трудового виховання, об'єктом і суб'єктом якого є учень. Основні ланки цього процесу можна визначити так:

- зближення розумової та фізичної праці (фізичні зусилля без розумових неефективні), праця фізична повинна бути облагороджена розумовою працею, освітлена світлом науки;
- перетворення праці в моральну категорію на основі єдності розумової та фізичної праці і формування позитивного відношення до праці;

Організація трудового виховання учнів вимагає, щоб на основі різних видів суспільно корисної праці формувалася працьовитість, позитивне відношення до праці. У школі треба створювати якнайбільше гуртків та секцій, де учні одержували б всілякі трудові вміння. Гурткова робота – це школа професійної орієнтації.

Школярі повинні бути переконані, що їх робота комусь необхідна, що, виконавши її, досягши певної мети, вони тим самим роблять крок у своєму загальному розвитку, стають духовно багатші. Така установка сприяє зміцненню колективу: колективне переживання почуття морального задоволення – один з важливих результатів організованої праці.

НОП, з'явившись від потреб матеріального виробництва, нині активно впроваджується в усі сфери людської діяльності. Однак шкільний процес трудового навчання, суспільно корисної та побутової праці, як показало його вивчення, здебільшого не озброює учнів знаннями з НОП. Усувати цей серйозний недолік можна, зміцнюючи зв'язок школи з життям, поліпшуючи підготовку випускників до суспільно корисної праці.

У приказі «Справі – час, відпочинку – година» укладена мудрість народної педагогіки, що передбачає регламентацію та чергування відпочинку з працею. А. С. Макаренко підкреслював велике виховне значення дитячих ігор не тільки в дошкільні роки. Досить згадати, яке місце займала гра в житті навчальних закладів, керованих Макаренком, Сухомлинський, іншими талановитими педагогами. А який інтерес у сьогоденні школярів викликають спортивні ігри.

Ігрова діяльність учнів у школі (за винятком спортивних ігор) є позапрограмною. Її роль і місце рідко визначаються самими вчителями. Проблема гри в шкільній педагогіці фактично не розроблена, а без гри неможливо створити «школу радості» або «дитячого щастя».

У добре продуманих, змістовних іграх формуються не тільки сила, спритність, краса, але і високі моральні якості.

Практика свідчить: там, де вчителі і керівники школи не організують ігрову діяльність учнів, там у якості організатора виступають випадкові люди, далекі від педагогіки ігри, від яких найчастіше більше шкоди, чому користі.

Школяр не може жити без гри, він потребує в ній гостру потребу, у процесі гри він і відпочиває від обов'язкової праці. Гра гуртує дітей, сприяючи формуванню почуття колективізму та високих моральних якостей. Почуття колективізму розвивається і задоволенням, пов'язаним з подоланням труднощів, і радістю, яку приносять колективні розваги та ігри.

Вивчити, які ігри знають учні, у який з них, коли і чому грають. Потім познайомтеся з арсеналом ігор, якими користуються у своїй роботі кращі педагоги країни. У них в ігровій формі школярі і відпочивають, і навчаються, наприклад, оволодінню елементами культури поведінки. Далі, розробіть для своїх учнів рекомендації, які ігри і коли краще використовувати для розрядки та відпочинку. Допоможіть їм «впровадити» ту або іншу гру, організуйте для цього конкурси.

Як ми вже відзначали, проблема ігрової діяльності в школі чекає своїх дослідників. Зараз на основі наявного досвіду можна обмежитися лише деякими положеннями:

- елементи ігрової діяльності повинні знаходити місце в навчальному процесі і тим частіше, чим менший вік учнів;
- елементи гри повинні включатися в трудову діяльність учнів, підвищувати її ефективність і якість;
- розвиваючі ігри, що виховують, повинні зайняти в школі і вдома гідне місце як самостійний вид діяльності учнів;
- у процесі ігор необхідно прагнути до формування в учнів високих моральних якостей, естетики поведінки, почуття колективізму, організованості;
- у школі потрібна матеріальна база для проведення ігор – ігротека, кімнати казок, музики, дитячої творчості.

Отже, гра в школі – один з необхідних і важливих видів діяльності дитини, у якій успішно розвивається і формується дитяча особистість.

Необхідно також з'ясувати, чи вчить система виховних заходів організації всьому багатогранного шкільного життя, чи не закінчується суспільна робота учнів на справах шкільного життя.

У наш час простір для суспільної роботи відкриває нерозривний зв'язок з життям району, міста, усієї країни. Розширювати рамки суспільних переживань дітей, зблизити школу зі справжнім громадським життям – це одна з актуальних завдань учителів, керівників школи.

Нарешті, слід уточнити, як організована в класі та школі самоорганізація школярів. Вона досягає найбільшого розвитку, якщо учні беруть активну участь у всьому багатогранному житті школи. Саме на базі організації та самоорганізації розвивається учнівське самоврядування як діяльне знаряддя виховання учнів. Потрібно зробити так, щоб в учнівське самоврядування втягувалися буквально всі учні, щоб усі вони пройшли школу учнівського самоврядування.

Навички, отримані в школі учнівського самоврядування, допомагають учням в організації діяльності у вільний час. У школяра щодня є час, вільний від обов'язкових занять, час, яким він може розпоряджатися сам у відповідності зі своїми нахилами, бажаннями, інтересами. Вихідні дні та канікули становлять у рік 160 днів. Будучи вільним від навчання, цей час контролюється, направляється родиною, школою, дитячими організаціями в інтересах всебічного розвитку самих учнів. Цей резерв вільного часу ефективно повинен бути використаний.

Автори книги «Вільний час школяра» справедливо відзначають, що, розумно організувати вільний час дітей і підлітків, прищеплюючи їм уміння та навички організації дозвілля, ми не тільки підвищуємо ефективність навчального процесу, але й створюємо необхідні передумови для того, щоб процес всебічного розвитку особистості був максимально продуктивним і в шкільні, і в зрілі роки, коли людей зовсім самостійно організує процес свого спілкування з людьми, світом науки, мистецтва, культури, з природою, з навколишньою дійсністю. Із цієї книги можна почерпнути корисні поради, рекомендації.

Вивчення навчально-виховної роботи через призму організації різних видів діяльності дозволило нам побачити слабкі та сильні сторони цієї роботи і зробити відповідні висновки:

Перший – кожен з видів учнівської діяльності, будучи елементом життєвої активності, органічно пов'язаний з іншими його видами, психологічними механізмами переносу знань, умінь і установок, набутих в інших видах діяльності.

Другий – особливої уваги вимагає до себе проблема комплексного підходу як до конкретної діяльності, так і до їхньої системи.

Третій – основний недолік усіх видів учнівської діяльності полягає в їх низькому організаційному рівні, що є однією із причин відсутності необхідного зв'язку між ними.

Четвертий – одним з основних завдань на сучасному етапі є подальше вдосконалювання організації всіх видів діяльності учнів і учнівського самоврядування на науковій основі.

П'ятий – стрижневою проблемою будь-якої діяльності є організація первинного колективу як живого соціального організму, об'єднаного єдністю цілей і суспільно значимих завдань.

Шостий – в організації шкільного життя явно недооцінюється роль гри та діяльності учнів у вільний час.

Сьомий – успіх будь-якої діяльності багато в чому залежить від наявності

системи контролю та обліку, що дозволяють організувати керування та самоврядування.

#### **4.3. Основні фактори, що визначають діяльність учнів**

Їх можна поділити на внутрішні та зовнішні. До факторів внутрішнього впливу, на наш погляд, можна віднести: спрямованість особистості, психологічну готовність до діяльності та фізичне здоров'я.

Під спрямованістю особистості слід розуміти складне утворення, яке у якості цілого містить у собі потяг, бажання, схильності, ідеали, світогляд, переконання. Це стрижнева якість, багато в чому визначає стиль діяльності та характер поведінки учня.

Психологічна готовність до діяльності являє собою певний рівень дозрівання, розвитку психіки учня, дозволяє вирішувати нові, характерні для даного віку завдання.

Фізичне здоров'я – це відсутність яких-небудь захворювань, серйозних відхилень від норми у фізичному розвитку всіх органів і систем організму в цілому.

Підкреслюючи гостру необхідність вивчення особливостей учнів А.С.Макаренко справедливо вказував, що якщо ми не будемо знати особливостей учнів і того, що їх зазвичай цікавить у тому або іншому віці, то не зможемо досягти успіху в роботі. Добре відомі слова К. Д. Ушинського про те, що якщо ми прагнемо виховувати учнів у всіх відношеннях, то ми повинні знати їх у всіх відношеннях.

Наше завдання полягає в тому, щоб розглянути в основному зовнішні фактори впливу на учнів і намітити шляхи вдосконалювання їх організації.

Почнемо розмову з родини і її соціального оточення (мікросередовище). Уже в 30-і роки А.С. Макаренко закликав організувати сімейне виховання і організуючим початком у ньому бачив школу як представницю державного виховання. З тих пір вплив родини зріс, але багато в чому змінився. Нині основна маса батьків – це освічені люди, що мають, як правило, середню або вищу освіту. Виросли матеріальна забезпеченість і соціальне благополуччя кожної родини. Завдяки скороченню робочого дня в членів родини збільшився фонд вільного часу. Одночасно збільшилися культурні запити дорослих членів родини, зайнятість обох батьків. Однак сутність сімейного виховання ми продовжуємо бачити в організації самої родини, особистому та громадському житті батьків і дітей.

Не слід ігнорувати й того фактора, що сучасна родина найчастіше малодітна, у ній немає дитячого колективу і усього комплексу взаємин, який позитивно впливав на сімейне виховання. Та й школа перестала бути єдиним постачальником інформації молодшому поколінню. На допомогу їй прийшли нові потужні засоби інформації – преса, радіо, телебачення. У силу цього сучасна родина потребує якісно більш досконалої педагогічної підготовки.

Останнім часом усе більше до виховання учнів залучаються найбільш активні представники громадськості із числа батьків, пенсіонерів, офіцерів-

відставників, ветеранів праці. Вони ведуть гуртки та секції, організують клуби, колективну та індивідуальну роботу з учнями.

Телебачення – одне з масових засобів інформації та пропаганди, виховання, освіти та організації дозвілля населення. Блакитному екрану, здається, доступно все: мікрочастинки атомного ядра і далекий космос. Телебачення для багатьох стало надійним супутником життя, особливо в умовах відсутності багатодітної родини, дитячого колективу, коли в робочий час батьків діти залишаються наодинці з телевізором.

З телевізором вдома до школяра приходять не просто нова інформація, а музика, кіно, театр, естрада, музеї, діячі літератури та мистецтва, науки і техніки – усе наше багатогранне життя. Зустріч зі знайомими людьми, спілкування з ними, хоча й не на пряму, робить сильне враження, залишає глибокий слід. З раннього ранку й до пізнього вечора в програмі багато дитячих, навчальних і просто цікавих каналів та передач. Усе це вимагає від школи, батьків розумного керівництва їх перегляду.

Важливим засобом масової інформації в середовищі школярів є дитяча періодична преса. Однак слід визнати, що періодична преса в цілому слабо використовується в навчальних і виховних цілях. Ця проблема чекає свого вирішення. Практика також показала, що далеко не всі класні керівники орієнтуються в дитячих періодичних виданнях. Неопрацьованої залишається методика використання матеріалів періодичної преси в навчально-виховному процесі.

Розглянемо деякі організаційні аспекти засобів масової інформації, їх місце та значення в системі виховання школярів.

Немає сумніву, що преса, телебачення та Інтернет є потужним чинником виховання учнів. З багатьох причин, однак, вони використовуються ще недостатньо. Не можна не пред'явити певних вимог до засобів масової інформації. Найбільш загальні з них можна сформулювати так:

- комплексність, всебічність (засоби масової інформації покликані допомагати школі та учителям у всебічному та гармонічному розвитку особистості);
- облік вікових особливостей (слухач, глядач – особистість, що формується. Отже, поряд з різного роду інформацією треба озброїти учнів уміннями та навичками оптимального сприйняття, аналізу, оцінки);
- облік основної ланки на кожному етапі розвитку школи (на сучасному етапі такою ланкою є виховання високої організованості. Преса, телебачення та Інтернет незважаючи на достатню кількість передач усе ще рідко і неспішно проводять роботу з школярами в плані наукової організації їх праці);
- облік слабких місць у роботі школи та учителя, допомога в їхньому усуненні (у житті школи, яке зараз завдяки потужному розвитку засобів масової інформації пов'язана буквально з усім світом, виникає багато проблем, яких раніше не було і вирішити які вона не завжди готова.) ;

- формування в учнів вміння слухати, дивитися та усвідомлювати телепрограму, аналізувати, оцінювати та використовувати отриману інформацію в процесі самоосвіти і самовиховання.

Підвищення ефективності засобів масової інформації багато в чому залежить від школи та учителів. Організатори позакласної виховної роботи, класні керівники повинні постійно інформувати учнів про відповідні передачі засобів масової інформації, організовувати їхнє ефективне використання. Школярів потрібно навчити грамотно «читати» програми передач телебачення, щотижня відбирати те, що слід переглянути і з якою метою. Педагоги повинні залучити кожного школяра до читання своєї газети, досягти, щоб у класі використовувався весь комплект призначених для даного віку журналів, організувати в класі власну службу інформації (на класній годині або зборах інформатор повідомляє учнів про найцікавіші повідомлення тощо).

Школа покликана зробити все, щоб учні були не просто споживачами засобів масової інформації, – вони повинні брати активну участь у її діяльності. Шляхів безліч: постановка питання, внесення пропозицій, участь у дискусії, проба своїх здібностей – літературних, художніх, у фото тощо.

Важливим завданням є розвиток конкурсу стінгазет, шкільного радіо, їх зв'язки з багатогранним життям міської чи сільської громади, із центральними засобами масової інформації. Як це не дивно, але такі перевірені засоби зв'язку, як шкільна газета чи радіо ще не скрізь стали надійними помічниками вчителя, класного керівника, директора школи. У цій роботі ще зустрічається формалізм, відсутність чіткої продуманої системи.

З кожним роком у країні зростає число установ, що проводять позашкільну роботу з учнями. Вони допомагають школі і родині у розвитку нахилів та здібностей дітей і підлітків, в організації їх вільного часу. У сукупності ці установи є потужним чинником всебічного та гармонічного розвитку особистості учнів.

Позашкільні дитячі установи підрозділяються на два основних типи: загальні та спеціалізовані. До першого з них відносять будинки школярів, палаци культури, дитячі парки, городки, літні табори тощо. Тут проводиться багатогранна робота в галузі науки, культури та спорту. Спеціалізовані дитячі установи – бібліотеки та читальні зали, театри, спортивні, музичні та художні школи, станції юних техніків, технічної творчості дітей, юних натуралістів, екскурсійно-туристичні станції, клуби юних автомобілістів – ведуть більш спеціалізовану роботу, зазвичай в одній галузі.

У практиці шкіл науковці прагнуть розширити виховні можливості педагогічних колективів за рахунок дитячих позашкільних установ. У цих цілях вивчалися та виявлялися інтереси, нахили та здібності учнів, можливість задовольнити їх інтереси в тих або інших дитячих установах. Ми виходили з того, що по-справжньому задовольнити багатогранні запити учнів на високому професійному рівні школа не може. У неї немає достатньої матеріальної бази, фахівців, що відповідають поставленим вимогам.

Шкільні активісти встигають працювати, як правило, і в школі, і в



позашкільних установах. У той же час чимала частина учнів загальноосвітніх шкіл залишається поза полем зору працівників позашкільних дитячих установ. А в нас їх великий загін: у країні працює більш 70 дитячих театрів і театрів юного глядача, понад 80 екскурсійно-туристичних станцій, 600 дитячих спортивних шкіл, більш 400 дитячий бібліотек тощо.

Добре б у кожній школі мати карту або список основних позашкільних установ регіону, де були б дані пояснення, як встановити з ними зв'язок. Бажано також створити схематичні карти області та району з переліком адрес дитячих установ, секцій тощо. Тоді й установити контакти, зв'язатися з відповідними позашкільними установами було б набагато простіше. Зробити це учні можуть самі, але турботлива участь учителів, керівників шкіл також необхідна.

Ефективність роботи дитячих позашкільних установ залежить не тільки від їхнього зв'язку зі школою, але й від тієї допомоги, яку їм у свою чергу надають учителі. Установи культури зараз, як правило, укомплектовані кваліфікованими фахівцями, але їм потрібна педагогічна допомога, і школа на надання такої допомоги не повинна обмежувати часу та сил.

Педагогічні колективи багатьох шкіл широко використовують мережу позашкільних дитячих установ, пропонують учням спробувати свої сили в літературі та музиці, театральному та образотворчому мистецтві. Естетичним вихованням школярів активно займаються багато діячів культури.

Відомо, що немає дитячої науки та техніки, але ми зацікавлені, щоб учні як можна успішніше опановували основами наук, щоб якомога раніше виявлялися нахили та здібності до технічної творчості, формувалися молоді наукові дарування. Тому не випадково вчені беруть участь у підготовці підручників і навчальних посібників для школярів, пишуть науково-популярні книги для підлітків, беруть безпосередню участь у заняттях із школярами, організують і проводять різні конкурси, олімпіади, відкривають школи юних математиків, фізиків, хіміків.

Однак величезний потенціал науки та техніки, літератури і мистецтва не завжди досить повно використовується з метою всебічного та гармонічного розвитку особистості школяра. Практика показує, що часом за параграфами підручника і поточними справами вчителі, вихователі та керівники шкіл забувають про життя за стінами навчального закладу, недооцінюють необхідність, наприклад, особистих зустрічей учнів з передовими працівниками, діячами науки, техніки, літератури та мистецтва. Завдання школи як організатора виховної роботи полягає в тому, щоб ця важлива ланка виховного впливу на учнів була в максимальній мері використана.

## Розділ 5

### ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОЇ ПРАЦІ

Поняття «технологія особистої праці» містить у собі сукупність засобів, знарядь праці, а також простих, але зроблених пристосувань, автоматизованих прийомів, застосовуваних у процесі педагогічної діяльності та сприяє підвищенню її ефективності. Специфіка педагогічної роботи поряд із простими пристосуваннями та технічними засобами вимагає застосування технології особистої праці вчителя, включаючи в себе педагогічну техніку, тобто комплекс автоматизованих прийомів праці.

У педагогічному середовищі, як відомо, усе це відбувається досить специфічно. Однак і тут пробиває собі дорогу наукове програмування та керування. Цю дорогу відкриває НОПП, яка з'єднує техніку та людей у єдиний процес.

Основне призначення технології особистої праці педагога в тому, щоб зробити вчителя більш фаховим, розширити його можливості в досягненні поставлених навчальних цілей. Суть оволодіння особистою педагогічною технологією полягає у відшліфуванні, доведенні прийомів праці до стану навички, яка при подальшому використанні не вимагає істотних витрат часу та енергії, реалізується майже автоматично. У цьому випадку робота протікає швидко, легко, точно.

Без технології особистої роботи успіх педагогічної діяльності в наш час немислимий взагалі. Чим солідніше власний арсенал засобів і досконаліша технологія особистої роботи, тим більше вивільняється часу для творчого росту, підвищення педагогічної майстерності. Не випадково слово «технологія» у перекладі із грецького означає мистецтво, майстерність.

#### 5.1. Технологія організації часу

Розглянемо спочатку матеріал, де виписані авторитетні висловлення про значення часу.

«Виграти час – значить виграти все», «Час – це найдешевше і разом з тим найдорожче, що є у нас, тому що завдяки ньому – часу – ми одержуємо все», «У важливих справах життя треба поспішати так, начебто від втрати однієї хвилини все загине», «Людей, що дозволяють розтратити хоча б одну годину свого часу, ще не доросли до того, щоб розуміти всю цінність життя».

Як бачимо, усі висловлення вимагають одного – дбайливого відношення до часу, робочих хвилин і годин. Заощаджує їх і зберігає технологія організації часу, що представляє собою комплекс прийомів і засобів, якими повинен бути озброєний учитель, що бажає навчитися розраховувати та раціонально використовувати робочий і вільний час. Якщо режим дня, розклад занять регламентують життя та педагогічну діяльність вчителя, то навички організації часу дозволяють йому найбільш раціонально використовувати час загалом.

Час – найбільша, своєрідна матеріальна і духовна цінність, у координатах якої протікає все наше багатогранне життя і діяльність. Уміння розраховувати,

розподілити час, заповнити його найважливішим, істотним відповідно до мети діяльності – одне з найважливіших надбань особистості, цінних її якостей. У життєвому розумінні час як би взагалі не має ціни. Спробуйте його зупинити, сповільнити, прискорити, у когось відібрати, комусь віддати. Його плин психологічно сприймається досить по-різному. Чи не тому деякі взагалі не бережуть час?!

Щоб стати матеріально і духовно багатше, нам найчастіше бракує часу. Сутність економії часу полягає в тому, щоб навчитися його розумно використовувати.

Як же вчителеві раціонально організувати свою працю в часі? Насамперед його потрібно впорядкувати. Це важливий крок в організації часу. У досвіді кращих учителів установлений такий порядок: наприкінці робочого дня, а нерідко за півгодини до відходу до сну аналізуються результати роботи за минулий день і ретельно продумується все те, що треба зробити завтра (це може бути зроблене і під час вечірньої прогулянки на свіжому повітрі). Усе більш важливе слід записати, а менш істотне відсунути на другий план. Так звичайно формується загальний план роботи наступного дня. Потім слід розрахувати роботу в часі, тобто визначити хоча б орієнтовно, опираючись на колишній досвід, скільки часу необхідно для виконання тієї або іншої роботи і коли її найбільш доцільно виконувати.

Планування та особливо розрахунки роботи в часі спочатку можуть розчарувати вчителя. Адже може виявитися, що для виконання наміченого бракує часу. Як же бути? Насамперед треба перевірити, а чи немає в цьому плані справ, потреба яких досить сумнівна, чи немає роботи, яка у відведений час може бути виконана лише формально. Із цієї ж точки зору слід подивитися і на збори, наради, засідання, частину яких, мабуть, можна було б і не проводити, а, можливо, і об'єднати з іншим тощо.

Аналіз підтверджує, що частина занять, обов'язкова участь у яких досить сумнівна, у бюджеті робочого часу в різних педагогів коливається в межах від 3 до 17 відсотків, а це становить від 50 до 285 годин за навчальний рік.

Наступний крок у технології організації часу полягає в тому, щоб виявити, а чи немає тут роботи, яку без втрат можна передати іншим особам. У педагога, як ми вже відзначали, завжди буває багато добре підготовлених помічників із числа учнів, батьків, громадськості. Правда, пошуки, їх відбір, підготовка, перевірка виконання вимагають часу, енергії, і справжня допомога приходить не відразу. Очевидно, тому багато вчителів не готують собі необхідних помічників, а все намагаються зробити самі. Це неправильно.

Практика переконує нас, що навіть наявність у педагога багатьох помічників не завжди суттєво поліпшує бюджет часу вчителя, тому що в нього, як правило, маса різних справ, і, передавши своїм помічникам одні, він часто буває змушений братися за інші. Однак не можна не відзначити, що з появою в педагога великої кількості гарних помічників значно зростає загальний обсяг виконаної навчально-виховної роботи, багатогранним стає виховний процес, підвищується його ефективність. Не біда, що в педагога не скорочується в цьому випадку робочий час, важливо, що позитивно міняється його структура,

зміст. Учитель із інформатора та виконавця усе більше стає організатором навчально-виховного процесу, своєрідним диригентом великого педагогічного «оркестру». Шлях до цього рівня важко виміряти в загублених хвилинах і годинах.

Істотна частина технології організації часу пов'язана з визначенням таких видів діяльності, які без шкоди можна об'єднати. Хто не помічав за собою, наприклад, що, виконуючи різні види домашніх справ, прибирання квартири, похід в магазини за покупками, ми якось непомітно включаємося в турботи майбутнього робочого дня, продумуємо його план, представляємо подумки результати. Ефективність такого роду об'єднання зростає, якщо до цього вчитель ознайомився з відповідними рекомендаціями НОПП.

Об'єднувати можна і різні види підготовки до занять. Так, наприклад, можна читати літературу і робити «заготовки» для занять; дивитися телепередачу для учнів і записувати для наступного використання; робити аналіз контрольного диктанту і формулювати питання для індивідуальної роботи учнів тощо. Рекомендується також, повертаючись зі школи додому, продумати «по свіжих слідах», що вийшло і що не вдалося за день, щоб, прийшовши додому, зробити оцінки на майбутнє у робочому плані.

Об'єднання видів діяльності – досить надійний прийом НОП, що дозволяє заощаджувати час і підвищувати ефективність праці. Проаналізувавши понад тисячу анкет, пов'язаних з бюджетом часу вчителів, науковці виявили, що тільки в процесі підготовки до занять за рахунок об'єднання видів діяльності можна було б заощадити близько 13 відсотків робочого часу. Звичайно, не можна об'єднувати несумісне або погано сумісне.

Важливим кроком в організації часу є з'ясування, а чи немає в плані такої роботи, яку можна виконати іншим, більш раціональним способом, за менший час? У значної частини вчителів, як вже відзначали, поки ще не відпрацьована наукова система підготовки до занять. Такий учитель ледве чи не щораз починає цю роботу з «нульового циклу». А це величезна розтрата часу. Якщо в педагога налагоджена система роботи, заготовок, та певне їхнє угруповання, класифікація, є порядок у бібліотеці, у столі та на столі, то все це набагато скорочує, наприклад, час на пошук потрібного матеріалу, на підготовку до навчальних занять у цілому.

Досить істотні витрати часу пов'язані із щорічним складанням робочих планів або конспектів уроків. Час заощаджується, якщо вчитель пише їх не в зошиті, а на картках, які заготовлює в запас. Тоді при підготовці до чергового заняття йому потрібно замінити або підготувати знову всього кілька карток. Навіть якщо продовжувати писати робочий план або конспект уроку в зошиті, то приклади, завдання, малюнки, схеми, докази, індивідуальні завдання сильним і слабким учням, – словом, усе те, що не становить плану уроку, найкраще робити на картках-вкладках. Заміна застарілих прийомів праці більш досконалими дозволить не тільки заощадити час, але і підвищить культуру праці.

Чітке планування та регламентування різних видів діяльності, правильний розподіл видів діяльності між можливими виконавцями дають

установку на раціональне використання часу, полегшують контроль і самоконтроль, дисциплінують учителя та підвищують ефективність праці.

Де і як учитель повинен нормувати та планувати свою щоденну та щотижневу педагогічну діяльність? Найкраще для цих цілей підходить щотижневик. У ньому можна регламентувати працю по годинам і дням тижня. Переваги щотижневика в тому, що він дозволяє вносити записи в графи в міру виникнення необхідності, що дає можливість більш рівномірно розподілити працю по днях тижня, не допускати перевантаження вчителя і учнів в окремі дні, а тим більше – нашарувань різних справ, у той самий час. У цих цілях для вчителів варто було б розробити і видати спеціальний щотижневик, розрахований на шість робочих днів і з декількома іншими видами діяльності.

У багатьох учителів накопичений корисний досвід регламентування діяльності. У плані уроку вони регламентують кожен його етап, а в плані виховного заходу – кожен новий вид діяльності. Як у першому, так і в другому плані регламент лише тимчасовий орієнтир, певні тимчасові рамки, які коректуються в процесі діяльності.

Таким чином, навіть самий короткий розгляд найважливіших прийомів технології організації часу переконує в необхідності знання її вчителем. Економії часу всіляко сприяє технологія особистої праці.

## **5.2. Технологія роботи із книгою**

Книга – найважливіший засіб масової та науково-технічної інформації, засіб поширення знань, розвитку та виховання.

Книга – джерело знань. Щоб добути із книги знання, потрібні певні знання. Як працювати з книгою навчають педагоги, психологи, методисти. Багато книг написано на цю тему. Вони можуть надати вчителеві досить істотну допомогу.

У бюджеті робочого часу вчителя робота з книгою займає особливе місце. Встановлено, що багато хто з них технологією роботи з книгою не володіють. Ні в школі (за винятком початкових класів), ні у вузі (крім філологічних факультетів) серйозно цьому ніхто не вчить.

Завдання технології роботи із книгою полягає у вишукуванні шляхів, що полегшують можливості добувати знання найбільше ефективно і при можливо менших витратах часу та сил. Робота з книгою в загальному плані – предмет окремого розгляду. З організаційної точки зору важливо усвідомити комплекс питань, що становлять необхідний і разом з тим достатній мінімум, здатний забезпечити успіх роботи з книгою.

Що читає вчитель? Чи є в нього технологія пошуку та відбору книг для читання? Якщо спробувати якоюсь мірою згрупувати все, що він читає по змісту, то тут в основному виявляться книги з педагогіки, психології, фахового предмету, методик його викладання та художньої літератури. Співвідношення між цими видами джерел різна, але в більшості читачів перше місце займають книги по предмету та методиці його викладання. Це зрозуміло, коли мова йде про молодого вчителя. Це викликає тривогу, якщо вчитель зайнятий читанням

лише спеціальної літератури і не зростає науково, не цікавиться новинками художньої літератури.

Аналіз звичайного кола вчительського читання переконує в тому, що це заняття часто позбавлене плановості, системи та цілеспрямованості. Заважає надмірна завантаженість? Вірно, але не зовсім. Справа в тому, що багато вчителів – і ті, хто завантажений, і ті, хто не переймається завантаженістю, – не завжди знайомі з технікою пошуку та відбору книг. Справа це не така проста, як на перший погляд може здатися.

Відомо, що загальна кількість назв книг, що побачили світ, уже перевищило 40 мільйонів. Рік у рік друкована продукція збільшується. Звичайно, книг по конкретній спеціальності чи предмету менше. І все-таки, щоб розібратися в світі друкованої продукції, треба володіти технікою роботи із книгою.

Чим слід керуватися при пошуку та відборі книг для читання? Звичайно ж питаннями, на які ви прагнете знайти відповідь у книгах. Це додасть цільову спрямованість читанню, а вона формується галуззю праці, темою творчого пошуку. Учитель насамперед прагне одержати відповіді, які дозволили б йому вдосконалювати процес праці. На другому плані в нього література, що задовольняє інші його потреби.

Норми читання кожен учитель розробляє сам: робить розрахунки, визначаючи обсяг читання. Для цього він знайомиться з нормами читання, установлює зразковий час, який може виділити щодня для цих цілей. Так, якщо вчитель читає зі швидкістю 250-300 слів у хвилину (це приблизно одна сторінка книги), то за годину він зможе прочитати 50-60 сторінок. Отже, за рік, якщо приділяти щодня читанню одну годину, він прочитає 15-20 тисяч сторінок, або 50-60 книг. Це цілком задовільний обсяг.

Біографи академіка О. Ю. Шмідта розповідають, що ще юнаком він любив плановість у роботі і не полінувався скласти список необхідної літератури, яку слід йому прочитати, і зробив відповідні розрахунки. Виявилося, для того щоб виконати намічену програму, потрібно всього-на-всього тисячу років. З боєм у душі став він викреслювати те, що хоча і потрібно, але без чого можна обійтися. Залишив у програмі тільки те, без чого не мислив собі шляху в науку. Новий підрахунок. І знову приголомшуючий підсумок – двісті п'ятдесят років! Розрахунок необхідний. Інакше плани залишаться на папері.

Кожна бібліотека має каталог, який містить перелік наявних книг. Ознайомлення з каталогом дозволить вибрати потрібні книги. Особливо важливі каталоги з анотаціями – короткими описами змісту книги, а іноді і з їхньою оцінкою.

Якщо ж книг на тему, яка в цей момент цікавить педагога, виявиться небагато, а вибрати потрібно лише одну-дві з них, то при вільному доступі це можна зробити шляхом особистого ознайомлення з літературою. Найціннішу вчитель вибирає, ознайомившись із змістом, передмовою, анотацією або вступом.

Своєрідним компасом у світі книг є бібліографія, у завдання якої входить

виявлення, опис, розкриття та оцінка друкованої продукції. Слово «бібліографія» означає не тільки галузь знань, але й опис книг. У бібліотеках, як правило, становлять бібліографію по галузях знань, по авторах, що полегшує пошук.

Про нові книги вчитель довідається з педагогічних журналів, газет, а також зі спеціальних видань. Про нові надходження інформують і наявні в книгарнях списки новинок.

Вивчення кола вчительського читання дозволило встановити, що нерідко педагог потрібну йому книгу не читав тільки тому, що не знає про її існування. Найчастіше педагоги скаржаться: не змогли купити потрібної книги. На жаль, деякі спеціальні книги видаються тиражами настільки малими, що придбати їх кожному вчителеві практично неможливо. Однак тут є вихід: будь-яку книгу можна одержати через бібліотеку.

Суть технології пошуку та відбору полягає в тому, щоб з маси книг знайти найбільш необхідні та цінні. Якщо за своє свідоме життя людині з 30 мільйонів томів призначено прочитати всього лише дві-три тисячі, то дуже важливо, щоб це були саме ті книги, які йому найбільше необхідні.

Під технікою читання слід розуміти навички раціонального та швидкого читання. Можна зустріти суперечливі поради: «читай повільно», «читай швидко». Як же треба читати? Звичайно, швидкість читання залежить від мети читання та складності матеріалу. Автори, які радять читати повільно, не схильні до того, щоб штучно сповільнювати сам процес читання. Вони проти поверхневого, бездумного читання, за його свідомість. Інші, хто радить читати швидко, також указують на необхідність повного осмислення тексту. Кращий варіант – другий – уміти читати швидко і осмислено. Дослідження вітчизняних і закордонних учених підтверджують, що швидке читання – це не тільки економія часу, але й умова кращого функціонування мозку, ефективного розвитку особистості.

Останнім часом усе наполегливіше пропагується не зовсім звичайне, швидке, або динамічне, читання. Його швидкість у кілька раз перевищує звичайне нормальне і навіть звичайне швидке читання. Це також цілком серйозна форма читання, відома досить давно.

Відомо, що починаючий читач виголошує вголос слова, що вміє читати – говорить про себе. Тренування може прискорити швидкість читання, майже подвоїти його. Якщо усунути фонетичний бар'єр, то швидкість читання може збільшити в кілька разів. Швидке читання можливе лише за умови автоматизації та згортання (скорочення) мовних розумових процесів без особливих втрат для їхнього осмислювання.

Техніка швидкого читання заснована на вмінні сприймати відразу кілька слів, а то й цілий абзац, без уявного їхнього проголошення. Пам'ять і мислення в цей момент настільки активізовані, що дозволяють уважно сприймати майже весь текст. Ясно, що для цього потрібна спеціальна підготовка, тривале тренування. У цієї форми читання ознайомлювальне призначення, і вона доступна всім.

Як же визначити швидкість читання? У якості першого етапу

рекомендується вивчити фактичний стан справ, тобто з'ясувати, як швидко читає вчитель. Може він це зробити й сам. У цих цілях необхідно відібрати для читання книгу і такий матеріал до неї, який ще не був прочитаний. Найкраще, якщо це буде матеріал, необхідний для майбутнього заняття, що з'явиться стимулом до читання. У цьому випадку час, витрачений на перевірку швидкості читання, буде сполучено з підготовкою до чергового заняття. Крім того, у даній ситуації з'явиться потреба в максимальному розумінні тексту, що читається, а це основа того, що під час читання не буде зайвої квапливості.

Заздалегідь підраховується кількість слів на одній сторінці. Для цього досить порахувати слова на двох-трьох сторінках цієї книги й відповідно розділити на 2 або на 3. Словами вважаються всі частини мови, включаючи сполучники. Звичайно, на одній сторінці слів буде трохи більше, на іншій – менше. Іноді рахують не слова, а знаки.

Для простоти розрахунків слід читати кругле число хвилин, тому що час, як відомо, даний не в десятковій системі виміру і наявність хвилин і секунд ускладнює розрахунки. Однак для більшої точності найкраще читати 10 хвилин. Найчастіше саме цей час і береться за підставу перевірки швидкості читання.

Підраховано, що швидкість читання дорівнює відношенню загальної суми прочитаних слів до кількості витраченого на це часу. Наприклад, за 10 хвилин ви прочитали 9 сторінок. На кожній сторінці по проведених підрахунках, допустимо, по 268 слів. Додатковий підрахунок показав, що на десятій сторінці прочитано ще 169 слів. Таким чином, швидкість читання в цьому випадку буде рівно 258 сл/хв (слів у хвилину).

Другий досить важливий етап в удосконалюванні технології читання полягає у виробленні відповідної установки, у готовності до самовдосконалення. Дуже важливою умовою виступають тут вольові зусилля, уміння змусити себе працювати в заданому ритмі та напрямі.

Самий відповідальний етап – організація планомірного та систематичного тренування. Для цього немає потреби виділяти окремий час. Швидкому читанню вчать в процесі читання, пов'язаного із практичною діяльністю, виділяючи всього лише кілька хвилин для контролю, який дозволить одержати об'єктивну інформацію про досягнуті успіхи.

Таким чином, удосконалювання технології читання припускає знання фактичного стану справ у порівнянні з існуючими нормативами, вироблення в собі установки, готовності до оволодіння технікою швидкого читання і, останнє, включення в планомірне і систематичне тренування. Раз у тиждень рекомендується перевіряти та фіксувати успіхи.

Практика роботи з учнями та студентами з навчання швидкому читанню показала, що зрушення наступають не відразу, а лише після 4-8, а то й більш тижнів систематичного тренування. Більш помітні результати спостерігаються в тих, хто до цього читав дуже повільно, і навпаки. Відбувається деяке вирівнювання у швидкості читання. Найбільше виграють у часі учні, що повільно читали, а це дуже важливо. Адже вони, як правило, гірше встигають. Учні, наприклад, впродовж року в півтора-два рази збільшують швидкість



читання і виграють на цьому від 200 до 400 годин.

Досвід показав, що швидке читання (звичайно, при розумінні не менш 70 відсотків тексту, що читається) сприяє успішному розвитку особистості учнів, їх поінформованості. Це тією чи іншою мірою можна сказати і про вчителя. Перш ніж учити техніці читання учнів, учитель повинен сам опанувати швидке читання.

Економія часу в процесі роботи із книгою досягається не тільки за рахунок швидкості читання, але й за рахунок вибору найкращого в даних умовах різновиду читання. Розглянемо деякі з них.

**Попереднє читання.** У процесі такого читання відзначаються всі незнайомі, іноземні слова, наукові терміни і поняття, щоб можна було надалі усвідомити значення, наприклад, за словниками або довідниками.

**Наскрізне читання** – читання підряд – означає уважне читання всього матеріалу. Цей вид читання застосовується при необхідності повністю охопити зміст розділу, статті, книги в цілому.

**Вибіркове читання** передбачає певний відбір матеріалу для читання з метою його поглибленого вивчення. Іноді така необхідність виникає, коли потрібно знайти відповідь на певне питання, тобто цей вид читання визначається інтересами та практичними потребами вчителя.

**Повторне читання** полягає в тому, щоб повернутися до того, що дуже потрібно або не зовсім зрозуміло, через якийсь час, ґрунтовно осмислити його.

**Аналітичне читання**, або читання із проробленням матеріалу, являє собою критичний розбір змісту з метою глибокого його вивчення, конспектування найбільш істотного. Цей вид застосовується при роботі з першоджерелами та супроводжується найчастіше викладенням фактів, цитат, висновків на картки, складанням тез, рефератів тощо.

**Партитурне читання**, або, як його ще називають, швидке, динамічне читання, означає швидке ознайомлення із книгою в цілому при великій швидкості читання (за 1,5 – 2 години прочитується до 200-300 сторінок). Швидкість читання, як ми вже відзначали, зростає за рахунок уміння охоплювати зміст цілих абзаців, долаючи фонетичний бар'єр.

**Змішане читання** означає застосування різних видів читання залежно від змісту матеріалу, цілей і завдань його вивчення.

Розглянуті види читання не вичерпують усього їх різноманіття. Є, наприклад, читання з метою знайти відповідь на питання, що цікавить, перевірити, чи немає іншої точки зору з досліджуваної проблеми, уточнити точку зору автора, перевірити вірогідність висновків, фактів, положень тощо. Усі види читання пов'язані із завданнями, швидкістю читання та можуть бути економічними і ефективними лише за умови, якщо вчитель у досконалості ними володіє.

Науковці та практики, розробляючи для учнів комплекс прийомів самостійної роботи із книгою, рекомендують певну послідовність: виділення істотного, переказ, відповіді на запитання, складання плану, сортування матеріалу, самоперевірка, формування прийомів розумової діяльності.

Здається, що система прийомів роботи із книгою для учнів може бути

модифікована для використання вчителями. Широкі можливості тут нам відкриває все той же системний підхід.

До технології роботи із книгою слід також віднести навички роботи з олівцем усередині книги. Суть цієї роботи полягає в тому, що в книгах, які видані масовим тиражем і є особистою власністю, не тільки можна, але й потрібно залишати після їхнього прочитання певні сліди, робити позначки, які надалі полегшили б пошук необхідного матеріалу і її оцінку. В інших, бібліотечних книгах у цих же цілях роблять тільки закладки, у жодному разі не долучаючись до підкреслення та позначення.

Робота з олівцем усередині книги допускає підкреслення, використання різних знаків, заміток на полях і на внутрішній стороні обкладинки. Багато вчителів використовують ці прийоми. Підкреслити – значить провести лінію (тонку, жирну, хвилясту і т.д.) під словом або рядком тексту. Підкреслити – означає відзначити вертикальною лінією на полях кілька рядків і помістити поруч із лінією знак, який вказує, з якою метою зроблено підкреслювання.

При підкресленні лінії можуть мати різне значення. Наприклад, одна пряма риса – важлива думка, дві – основна, головна думка. Хвиляста риса – цікавий фактичний матеріал. Підкреслення різної інформації різним кольором полегшує її пошук і використання. Можна домовитися, скажімо, що поняття будуть завжди підкреслені синім, основні положення – червоним, наслідки, факти – зеленим кольором тощо.

Не менш важливо виробити і систему знаків. Знак оклику – важливе місце, звернути особливу увагу. Знак питання – сумнів, треба перевірити. На полях припустима класифікація, групування думок, положень, можна робити записи думок, що виникли по асоціації тощо.

Вирішальним у всьому цьому є певна система. Завжди слід однаково відзначати подібне, позначки та помітки повинні робитися чітко, акуратно і м'яким олівцем, найбільш істотне виносити для запам'ятовування на обкладинку. За цих умов робота з книгою буде корисною і ефективною.

### **5.3. Технологія фіксації та відпрацьовування інформації**

В технологію фіксації та відпрацьовування інформації входить порівняно великий і відносно самостійний комплекс прийомів і засобів технології особистої праці вчителя. Якщо вести мову тільки про найголовніший і необхідний, то до технології фіксації і відпрацьовування інформації слід віднести:

- технологію швидкого машинопису;
- технологію оволодіння різними видами та прийомами письма;
- технологію роботи з картками;
- технологію звукозапису тощо.

Розглянемо коротко ці питання у світлі організації праці вчителів. Технологія письма. Учителі звичайно пишуть багато, порівняно швидко, чітко і ясно, але вдосконалювання в цій справі, як відомо, безмежне. Технологія письма педагога – один з показників його культури та професійної підготовки.

Певна частина вчителів пише досить повільно і не завжди розбірливо. Щоб навчити учнів писати швидко і чітко, потрібно вміти це робити самому, але далеко не всі до цього прагнуть, а дехто вважає, що в нього до письма немає здібностей.

Питання про швидкість писання для вчителів має принципове значення, оскільки в процесі занять по самоосвіті, підготовки до уроків письмо займає від 30 до 50 відсотків загального часу. Пишуть звичайно педагоги від 15-20 до 30-40 слів у хвилину. Повільніше пишуть учителі початкових класів. Це пояснюється специфікою їх педагогічної діяльності.

Щоб навчитися писати швидко, треба насамперед усунути всі відхилення від норми, наприклад великий почерк, що вимагає більшої витрати часу і енергії. За нормальний прийнятий розмір шрифту звичайного друкованого тексту. Звичайно, треба враховувати індивідуальні та вікові особливості вчителів, стан їх здоров'я, зір тощо.

У практиці у вчителів виробляються почерки з різними нахилами букв: в одних – вправо, в інших – прямій, а в третіх – слова настільки нахилені вліво, що прочитати їх дуже важко. І справа не тільки в тому, що ускладнюється читання, – ускладнюється сам процес письма. Різна буває й щільність рукописного тексту. Часто букви та слова розтягуються так, що на рядку виявляється всього три-чотири слова. Або, навпаки, слова і фрази так стиснуті, злиті, що їх важко читати. Нерідко зустрічаються різні відхилення від норми в написанні окремих букв, усякого роду гачки, завитушки, риси та закарлюки.

Важко перелічити всі відхилення від норми письма, уявити всі його «хиби», з якими серйозно ніхто не бореться. Більше того, деякі спеціально виробляють свій почерк, вважаючи, що від нього залежить характер людини. Лист як вид діяльності в якійсь мірі відбиває деякі прояви особистості, особливості характеру, але, як відомо, дає незрівнянно більше інформації про технологію і культуру письма, ніж про особистість людини.

Щоб розчистити шлях до нормального скоропису, насамперед усуваються «хиби». Прийнятий розмір букв, їх припустима щільність, нахил, відсутність особливостей написання – перші кроки в удосконалюванні почерку. Це допоможе набагато підвищити швидкість письма, поліпшити його якість.

Наступний крок полягає в оволодінні скорописом. У практичному освоєнні скоропису рекомендується скористатися системою скорочення та умовних позначень. Ці рекомендації не виключають, а, "навпаки, припускають зміну, доповнення, пристосування з урахуванням специфіки праці вчителя, його індивідуальних особливостей. Важливо те, що це загальноприйнята, наукова основа скорочень. Суть у тому, щоб у кожному конкретному випадку застосовувалася така система скорочень, яка полегшувала б, а не ускладнювала користування зробленим записом.

Таким чином, нормалізація письма, його спрощення, різні види скорочення, систематичне тренування і, звичайно ж, наявність бажання поліпшити свою роботу допоможуть учителеві досягти такого рівня скоропису, який буде наближатися до стенографії. Перевага скороченого письма полягає в тому, що воно не має потреби в перекладі, як стенографічне. У цьому для

вчителя закладений досить істотний резерв часу.

Економія часу та енергії вчителя досягається не тільки за рахунок швидкості читання і написання, але й за рахунок уміння правильно вибрати та реалізувати найкращий, найбільш раціональний вид запису (план, тези, конспект, анотація, рецензія, реферат тощо).

План – короткий, логічно побудований перелік питань, що розкриває зміст досліджуваного матеріалу. У ньому немає конкретного викладу матеріалу, але є його структура, що визначає зміст. Щоб навчитися становити план, треба навчитися виділяти із прочитаного головні думки, встановлювати співвідношення, зв'язки між ними, чітко та коротко формулювати їх.

Тези – це коротко сформульовані основні думки, положення досліджуваного матеріалу. Якщо кожен пункт плану – це питання, то теза являє собою узагальнену, коротку на нього відповідь. Він виражає саму суть, але не розкриває змісти.

Конспект являє собою короткий виклад досліджуваного матеріалу, доповіді, лекції, статті тощо. Маючи в основі план і тези або план у тезовій формі, легко залучити для їхнього розкриття фактичний матеріал. Конспект містить у собі, те що не тільки констатує, але частину, що й аргументує: приклади, докази досліджуваного питання, власні думки тощо.

Анотація – невеликий (10-20 рядків) зв'язний опис змісту книги або статті, що включає іноді коротку їхню оцінку. Анотація служить в основному для орієнтування в пошуках потрібного матеріалу. Їх зараз можна знайти в будь-якій книзі, не говорячи вже про бібліотеку.

Реферат являє собою невеликий цілісний виклад, у якому хоча і коротко, стисло, але з мотивуванням, визначеннями та висновками викладаються основні ідеї, положення статті або ряду статей, книг, іноді визначаючи до них своє відношення. Реферати пишуться зазвичай для виступу на лекціях, семінарах, конференціях.

Рецензія – це критична оцінка досліджуваного матеріалу. Звичайно в рецензії дається виклад суті аналізованого матеріалу (статті, книги, доповіді, лекції), розбирається його зміст і форма, відзначаються переваги та недоліки, робиться узагальнення. Оцінні судження в рецензії повинні бути переконливо аргументовані.

Цитата – дослівне висловлювання з книги, що найбільш характерно відбиває ту або іншу думку автора. Тут же вказується автор, назва його роботи, місце та рік видання, а також сторінка.

Особливо слід зазначити такий вид роботи, як виписки. Звичайно під час читання книг, журналів, газет зустрічаються думки, положення, факти, які потрібні для практичної педагогічної діяльності. Сформульовані вони чітко, конкретно, оригінально. Учителі звичайно виписують важливі, оригінальні думки, ідеї, положення, факти, приклади, цифри, які можуть знадобитися в процесі навчальної, виховної або суспільної роботи. Однак і тут потрібна певна система.

Перераховані вище види роботи і є тими виписками, або записами, які виступають відносно самостійно, використовуються в різних комбінаціях

залежно від поставлених цілей і завдань.

Використання технічних засобів дозволяє частину матеріалів, особливо трансльованих по телебаченню чи Інтернету, або виступу з доповідями, промовами, лекціями записувати на різні носії.

Технологія роботи з картками – відносно самостійний вид фіксації та зберігання інформації, хоча картки, як правило, заповнюються в процесі роботи над іншими джерелами інформації та найчастіше являють собою різні виписки. Учителеві давно настав час поряд з використанням розгорнутих, докладних планів і конспектів, використовувати картки. Це науковий метод роботи.

Для карток рекомендується використовувати звичайний папір, але краще картон розміром 148X210 мм (A5), або 105x148 мм (A6) або перфокарти відповідних розмірів.

День у день в процесі читання книг, журналів, перегляду Інтернет ресурсів можна записувати на картки усе найбільш істотне та цікаве. Якщо регулярно заповнювати дві-три, а тим більше п'ять карток у день, то упродовж року нагромадиться більше тисячі таких карток, за 10 років – ціла мікробібліотека, яка для професійної діяльності вчителя буде кориснішою будь-яких інших додаткових матеріалів.

На картку, як уже зазначалося, заносяться оригінальні, цікаві думки, факти, приклади, пропозиції, нерідко і вправи, завдання. Увесь її зміст повинен відповідати, як правило, лише на одне конкретне питання.

Картки легко систематизуються й зберігаються в певному порядку в столі. Картки, згруповані в ящику письмового столу, розділяються більш щільними картками з виступами (тебами), на яких зазначений номер або назва теми, розділу, проблеми. Позначення тем, розділів учитель робить сам, але в певній системі. Для прикладу розглянемо три різні картки. Перша з них представляє картку з книги, друга – результати дослідження, третя – думки автора по певному питанню.

### ***І. Деякі закономірності пам'яті***

1. Проміжок часу, необхідний для переходу інформації з короточасної в довгочасну пам'ять, коливається від 15 до 30 хвилин і більше.

2. Сім безглузвих складів можна запам'ятати з першого разу, а для запам'ятовування 12, 16, 24, 36 складів потрібно 17, 30, 44, 55 повторень.

3. У результаті простого викладу знань засвоюється 40-45% усього матеріалу, «переданого» учителем.

4. Нова інформація витісняє стару (особливо якщо вона близька). Через годину її залишається не 45, а 25%.

5. Через 30 хвилин після сприйняття забувається до 40% усього матеріалу. Наступного дня в пам'яті залишається 34%, через 3 дні – 25 %, а через 30 днів – 21%.

6. Повторювати рекомендується з таким розрахунком, щоб попередити забування.

## II. Де і скільки часу втрачає вчитель?

Де і у результаті чого губиться час	До 5 випадків зі 100	Час у хвиликах	Усього годин і хвилин
Запізнення, очікування, паузи	41	1-13	2.09
Невиправдані відволікання, оцінювання	38	1-10	2.47
Нераціональне використання ТЗН, дидактичних засобів	17	1-09	1.20
Невміння поєднувати індивідуальну та колективну роботу	25	1-10	2.02

## III. Що означає вчитися працювати?

«Це означає планомірно та систематично ставити перед собою певні цілі, завдання, вирішувати їх, переробляти себе, змінювати характер своєї діяльності. А для цього треба пізнати себе, тобто визначити свою пам'ять, волю, склад мислення, характер тощо. Треба навчитися спостерігати, логічно міркувати, розбиратися у своєму психічному стані. Знати себе – означає уміти визначити ступінь своєї врівноваженості, самостійності, вразливості, збудливості. Для того щоб навчитися працювати, треба навчитися вивчати і змінювати себе відповідно до поставленої мети».

На картках педагога можуть бути занесені найрізноманітніші матеріали: плани уроків, дидактичний матеріал, індивідуальні завдання для учнів, проблемні ситуації, завдання, питання для перевірки нового матеріалу, повторення, вправи тощо. По можливості звичайні картки треба замінити перфокартами.

Переваги карток полягають в тому, що вони, по-перше, являють собою найціннішу, відібрану та оброблену інформацію. По-друге, це інформація багаторазового та найрізноманітнішого застосування. Відпрацьовану картку можна використовувати не тільки для занять, але і для доповіді, лекції, наукової статті, дисертації тощо. І по-третє, картками зручно користуватися, тому що вони невеликі по розмірах і не зброшуровані.

### 5.4. Технологія відбору та зберігання готової інформації

Сутність її полягає в тому, щоб уміло відібрати з величезної маси інформації найціннішу та найнеобхіднішу, певним чином обробити, систематизувати та забезпечити таке її зберігання, яке гарантує зберігання, а також легкість і зручність використання. Сюди ставиться комплекс прийомів і засобів технології особистої праці вчителя, пов'язаний з вибором книг, які збираються вчителем в особисте користування, газет, журналів та брошур, відбором з періодичної преси статей та вирізок, випискою всього необхідного на картки, систематизацією і зберіганням їх.

У зв'язку з цим насамперед слід проаналізувати бібліотеку вчителя. Як часто на полицях і в шафах його бібліотеки можна зустріти випадкові книги і

не виявити самих необхідних? Немає ні систематизації, ні бібліографії, ні правильного розміщення та зберігання.

Книги повинні бути згруповані і розміщені на полицях учительської бібліотеки так, щоб у будь-який час можна було легко і швидко знайти потрібну. Якщо бібліотека розташована вдалі від робочого місця, то на столі або на стіні біля столу потрібно мати робочу полицю із книгами, які потрібні повсякденно. Тут розміщуються, а потім прибираються на колишнє місце і ті книги, які потрібні на короткий час. Книги на полках ставляться в один ряд і в певному порядку. Важливо, щоб учитель знав, що й де перебуває.

Усі книги особистої бібліотеки бажано взяти на облік. Починати це краще, поки бібліотека невелика. Крім каталогу, слід вести анотації на всі потрібні книги по предмету, методиці, педагогіці, психології.

Досить істотну і готову інформацію вчителів пропонують газети, журнали, Інтернет ресурси та інші періодичні видання. З журналів і газет можна вирізати статті або їх частини, ілюстрації, роблячи на них позначки (автор, назва джерела, рік і місце видання). Маленькі статті або частини їх наклеюються на картки звичайного зразка і тим самим підготовлюються до зберігання. Якщо статей або окремих виписок збереться багато, то їх потрібно згрупувати, систематизувати та розмістити в окремих папках, але краще такі папки завести відразу. Папки можна пронумерувати, класифікуючи інформацію з окремих питань навчання і виховання, наприклад: «Теорія і практика навчання», «Теорія і практика виховання», «Комплексний підхід до виховання», «Виховання високої організованості учнів», «Нові підходи до навчання», «Наукова організація педагогічної праці», «Методика навчання технологій» тощо. Бажано на внутрішній стороні обкладинки записувати назви статей, що зберігаються. Це полегшить їхній пошук, коли інформації збереться багато.

Приблизно такі ж рекомендації можна дати і відносно збору та зберігання дидактичного матеріалу, робіт учнів. Як часто педагог, нагромадивши необхідний матеріал, не може ним скористатися тільки тому, що вчасно не обробив його, не зробив виписок, у потрібний час не потрапив йому на очі. Найчастіше його виявляє випадково, коли потреба в ньому проминула. Отже, відбір та зберігання інформації – ще один резерв часу вчителя, надійний його помічник. Зберігати потрібно лише саме цінне, істотне, усувати все застаріле, зайве. Інакше досить швидко можна ускладнити можливість швидко та легко користуватися тим, що є.

Крім перерахованих видів збору та зберігання інформації, в останні роки одержав поширення ряд нових. Так, багато бібліотек країни зараз мікрофільмують книги, брошурують на замовлення читачів, чи переносять на електронні носії. Правда, потрібне спеціальне обладнання для їхнього читання.

Готову інформацію можна сфотографувати чи зробити аудіозапис. Тут також повинен бути певний порядок відбору та зберігання. Багато вчителів мають можливість записати найцікавіші та найцінніші для учнів телепередачі, чи інші відеопостановки, а потім використовувати в роботі, наприклад: виступу видатних вчителів, науковців, методистів.

## Розділ 6

### ПЕРЕДОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД ТА РОЗВИТОК ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ВЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

Досвід роботи кращих шкіл дає підстави затверджувати, що без наукової організації праці не може бути і науково організованої творчості вчителів. Ефективність і якість навчально-виховної діяльності завжди були в центрі уваги вчителів, керівників шкіл, управлінь освіти та держави. Удосконалюється матеріально-технічна база загальноосвітніх закладів, переглянутий і оновлений зміст шкільної освіти. На черзі постало завдання підвищення рівня організації праці вчителів, максимального розвитку педагогічної творчості.

Виховання високої організованості педагогів і учнів – невід’ємна передумова вирішення проблеми ефективності і якості навчання і виховання. Другою важливою передумовою стає вміння вчителя об’єктивно оцінювати результати та процес праці.

Оцінна діяльність – невід’ємна частина науково організованого процесу праці. Якщо вчитель і керівник школи не вміють оцінювати свою діяльність, то немає підстав стверджувати, що вони впораються з вирішенням завдань підвищення ефективності та якості навчання і виховання учнів. Дехто може заперечити: у нас, дотепер не розроблені наукові критерії оцінної діяльності. Це вірно. Але слід погодитися з тим, що в практиці склалися загальновизнані, хоча не досить об’єктивні критерії оцінки праці вчителя та учнів.

#### 6.1. Роль особистісних якостей учителя в педагогічній діяльності

Усі особистісні якості педагога тісно взаємопов’язані і однаково важливі. Проте провідна роль належить світогляду і спрямованості особистості, мотивам, що визначають її поведінку і діяльність. Ідеться про соціально-моральну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість педагога.

**Соціально-моральна спрямованість.** Український педагог Костянтин Ушинський (1824-1871) писав: "Найголовніша дорога людського виховання є переконання, а на переконання можна діяти тільки переконаннями. Будь-яка програма викладання, будь-яка метода виховання, якою б хорошою вона не була, не перейшовши в переконання вихователя, залишиться мертвою буквою, що не має ніякої сили дійсності. Найбільш брутальний контроль у цій справі не допоможе. Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції: не зігріта теплотою його особистого переконання, вона не може мати жодної сили".

У діяльності вчителя ідейна переконаність визначає його соціально-моральну спрямованість, що виражається у соціальних потребах, моральних і ціннісних орієнтаціях, почутті суспільного обов'язку і громадянської відповідальності.

**Професійно-педагогічна спрямованість.** Навколо неї компонуються основні професійно значущі якості особистості педагога: інтерес до професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили.



*Інтерес до професії вчителя.* Відображається він у позитивному емоційному ставленні до дітей, їхніх батьків, педагогічної діяльності загалом, конкретних її видів, у прагненні оволодіти педагогічними знаннями і вміннями.

*Педагогічне покликання.* На відміну від педагогічного інтересу, який може бути і споглядальним, означає схильність, що впливає із усвідомлення здатності до педагогічної справи. Основою педагогічного покликання є любов до дітей. *Любов* до дитини – це, за словами В. Сухомлинського, "плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співак без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору". Ідеться про мудру, добру, вимогливу любов, що вчить жити. Ця основоположна якість є передумовою самовдосконалення, цілеспрямованого саморозвитку, багатьох професійно значущих якостей, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість учителя.

*Педагогічні нахили.* Це стійкі бажання і прагнення присвятити себе педагогічній діяльності. Не може бути хорошим учителем той, хто байдуже ставиться до своєї роботи. Діти безпомилково визначають учителів, які не люблять їх і педагогічної діяльності загалом.

Серед найважливіших якостей – педагогічний обов'язок і відповідальність. Керуючись ними, вчитель завжди поспішає надати допомогу всім, хто її потребує. Він вимогливий до себе, дотримується своєрідного кодексу педагогічної моралі, професійної честі. Вищим виявом педагогічного обов'язку є самовідданість учителя.

Якості особистості, що характеризують професійно-педагогічну спрямованість, формують *авторитет учителя* – визнання учнями його інтелектуальної, моральної сили і переваги. Авторитетний педагог повинен бути ерудованим, справедливим, толерантним, принциповим, людяним, з високим почуттям відповідальності. Не менш істотне значення мають його вміння гідно поводитися, бадьорість і життєрадісність, внутрішня зібраність, стриманість, привітність, привабливість не лише почуттєва й інтелектуальна, а й зовнішня.

*Пізнавальна спрямованість.* У її основі – духовні потреби та інтереси. Одним із виявів духовних і культурних потреб педагога є потреба у знаннях. Чи не найважливіший чинник пізнавального інтересу – любов до свого предмета. Л. Толстой зазначав, що коли "хочеш наукою виховати учня, люби свою науку і знай її, і учні полюблять тебе, і ти виховаєш їх; але якщо ти сам не любиш її, то, скільки б ти не змушував учити, наука не справить виховного впливу". Сучасний учитель має добре орієнтуватися у різних галузях науки, яку він викладає, ознайомлюватися з новими дослідженнями, відкриттями і гіпотезами, бачити близькі і далекі перспективи науки, володіти культурою науково-педагогічного мислення.

Особистість учителя як фахівця характеризується такими якостями: професіоналізм, педагогічна культура, педагогічна майстерність, професійно-педагогічна компетентність, педагогічні здібності, професійно-педагогічний потенціал, педагогічна техніка, педагогічна творчість.

*Професіоналізм.* Це інтегрована якість особистості вчителя, результат його творчої педагогічної діяльності, здатність продуктивно, грамотно розв'язувати соціальні, професійні та особистісні завдання.

*Педагогічна культура.* Вона є вищим виявом професіоналізму вчителя і охоплює такі компоненти: наукову ерудицію; загальну культуру; педагогічне мислення; педагогічну етику; культуру мовлення; культуру спілкування; духовне багатство; культуру професійного здоров'я; наукову організацію праці; прагнення до самовдосконалення тощо.

Педагогічну культуру слід формувати цілеспрямовано і постійно розвивати, оскільки саме вона забезпечує вдосконалення навчально-виховного процесу і самовдосконалення кожного педагога. Чим вищою є професійна культура педагога, тим різноманітнішою та ефективнішою є його взаємодія з учнями. Вона дає змогу вчителю піднятися до вершин майстерності.

*Педагогічна майстерність.* Це синтез наукових знань, умінь і навичок, методичного мистецтва і особистісних якостей педагога. Педагогічна майстерність ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його високій загальній культурі та педагогічному досвіді. Вона є результатом багаторічного педагогічного досвіду і творчого саморозвитку. Ця якість дає змогу досягнути високих оптимальних результатів за малих затрат сил учителя та учнів. Дитина у спілкуванні з педагогом-майстром не помічає, що її виховують і навчають, їй просто хочеться відвідувати уроки, зустрічатися, спілкуватися з ерудованою, інтелігентною, доброю і мудрою людиною-вчителем.

Щоб оволодіти педагогічною майстерністю, слід постійно працювати над собою, пропускаючи передовий педагогічний досвід крізь себе, опановуючи нові технології навчання і виховання, формуючи свою чітку професійну позицію.

Важливим елементом педагогічної майстерності є гуманістична спрямованість діяльності, яка полягає в зорієнтованості педагога на особистість іншої людини, утвердженні словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки, стосунків.

Кожен педагог має бути гуманістом, визнавати значущість особистості кожного учня, будувати взаємини з дітьми на основі любові і поваги. Вихідною тезою у професійній діяльності вчителя-гуманіста є розуміння того, що учнями можуть бути різні діти – кмітливі і тугодуми, дисципліновані і правопорушники, мовчазні і "гострі на язик", привабливі і малосимпатичні, здорові і хворобливі, а педагогами – тільки найкращі, які вміють навчити, захистити інтереси учнів, надати їм допомогу, створити умови для самоствердження і саморозвитку кожного з них.

*Професійно-педагогічна компетентність.* Вона передбачає глибокі професійні знання, навички та вміння, професіоналізм у галузі педагогіки та психологи, досконале володіння методикою здійснення навчально-виховного впливу.

З огляду на зміст педагогічної діяльності, її функціональні елементи розрізняють спеціально-педагогічну, методичну, соціально-психологічну, аутопсихологічну компетентність:

спеціально-педагогічна компетентність учителя стосується рівня його підготовки в галузі науки, що акумулюється в навчальному предметі і охоплює наукові знання, вміння, навички та їх практичне застосування;

методична компетентність учителя полягає в оволодінні засобами, шляхами, формами, методами педагогічних впливів і продуктивному їх використанні;

соціально-психологічна компетентність охоплює вміння учителя спілкуватися, пізнавати учнів, їх індивідуальні особливості, налагоджувати міжособистісні стосунки;

аутопсихологічна компетентність співвідноситься з розвитком самосвідомості вчителя і полягає у розумінні сильних та слабких сторін власної особистості, знанні шляхів, засобів професійного самовдосконалення для підвищення якості своєї праці.

*Педагогічні здібності.* Це сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю та її ефективного здійснення. На рис. 1.1 подано основні здібності вчителя як фахівця.



Рис. 1.1. Основні педагогічні здібності

Від рівня володіння здібностями залежить ефективність діяльності вчителя. З огляду на спрямованість діяльності виокремлюють:

1) дидактичні здібності – становлять основу вмінь дохідливо, цікаво, чітко і зрозуміло викладати учням навчальний матеріал;

2) організаторські здібності – вміння організувати учнів, захопити їх різними видами суспільно корисної діяльності, створити колектив і зробити його інструментом формування особистості;

3) комунікативні здібності – здібності, які сприяють налагодженню оптимальних стосунків з учнями, їхніми батьками, колегами по роботі;

4) експресивні здібності – здатність до зовнішнього вираження емоцій (мімікою, інтонацією), сприяють розвитку правильної артикуляції, дикції, усного мовлення;

5) перцептивні здібності – уміння проникати у внутрішній світ дитини, розуміти іншого суб'єкта педагогічного впливу без вербальної (словесної) інформації;

6) сугестивні здібності – здатність емоційно впливати на особистість переважно прийомами навіювання;

7) науково-пізнавальні здібності – здібності до оволодіння інформацією, знаннями з певної галузі науки, що допомагають вільно орієнтуватись у навчальному матеріалі;

8) емоційну стійкість – здатність контролювати себе, володіти ситуацією;

9) спостережливість – полягає не лише в умінні бачити, чути, а й у наявності інтересу до того, на що спрямовано увагу; уміння передбачати перебіг педагогічного процесу;

10) педагогічний оптимізм – оптимістичне прогнозування, опора на позитивне у становленні особистості.

Близький за сутністю до педагогічних здібностей професійний потенціал учителя.

*Професійно-педагогічний потенціал.* Це система природних і набутих якостей, що розкривають здатність педагога виконувати свої обов'язки і охоплюють базу професійних знань та вмінь у поєднанні зі здатністю активно творити, діяти, втілювати свої наміри і досягати запланованих результатів. Складниками професійно-педагогічного потенціалу є філософсько-методологічна культура, професійно-моральні принципи та ідеали, психолого-педагогічна культура, володіння методикою і технологією навчально-виховного процесу, висока відповідальність за свою працю, установка на професійне зростання, творчий підхід до справи.

*Педагогічна техніка.* Вона передбачає наявність певних умінь педагога, особливостей його поведінки: високу культуру мовлення; майстерне володіння мімікою, пантомімікою, жестами; акуратність і смак у виборі одягу, уважність до свого зовнішнього вигляду; здатність керуватися основами психотехніки (розуміння педагогом власного психічного стану, самовладання); розуміння внутрішнього стану вихованців і спроможність адекватно впливати на них.

Взаємодіючи з учнями, учитель постійно звертається до їх внутрішнього духовного світу. Це надзвичайно відповідально, тому він має володіти професійно-педагогічною етикою – знаннями, які є основою формування гуманістичної спрямованості особистості і розвитку професійних умінь, які сприяють налагодженню гармонійних, конструктивних та ефективних стосунків із дітьми.

*Педагогічна творчість.* Природа педагогічної діяльності вимагає постійної творчості, яка є невичерпним джерелом ініціативи педагога, його активності, інновацій. Без творчості неможливі натхнення педагогічна діяльність та активна взаємодія між учителем і учнем.

Професійна творчість охоплює всі аспекти діяльності вчителя. Вона характеризується якісно новими підходами до організації навчально-виховного процесу і формування творчої особистості учнів.

Особливістю творчості педагога є те, що він реалізує свої особистісні і професійні творчі потенції засобами творення особистості вихованців. Це дуже відповідальна справа, оскільки пов'язана з перетворенням людини, і водночас складна, бо "матеріал" (дитина), на який спрямовані перетворювальні зусилля

"творця" (педагога), має власну логіку і форму розвитку. Творчість педагога розгортається у формі співтворчості з дитиною. У спільній діяльності з педагогом учень відчуває себе суб'єктом творчості ("Я сам роблю те, чого раніше ніколи не робив"). При цьому творчість дитини спрямовується на зміну світу навколо неї, творчість педагога – на формування особистості дитини.

Творчий педагог – це насамперед дослідник, якому притаманні такі особистісні якості: наукове педагогічне мислення, певна дослідницька сміливість, критичні аналіз і підхід до розв'язання педагогічних завдань, розвинена педагогічна інтуїція, потреба у професійному самовдосконаленні, розумному використанні передового педагогічного досвіду тощо.

Кожний учитель володіє творчим потенціалом, який необхідно розвивати і вдосконалювати. Ідеал вершини життєвого циклу і творчого злету особистості педагога закріплено в понятті "акме" – найвищому для кожної конкретної людини рівні розвитку її фізичного здоров'я, розуму, почуття, потенціалу тощо.

Основою творчості вчителя є професійно-педагогічне мислення, яке передбачає цілісне бачення педагогічної ситуації, її системний аналіз і творчу гнучку побудову варіантів виходу з неї, нестандартний, пошуковий та інноваційний підхід до організації і здійснення навчально-виховного процесу, постійне його вдосконалення. Поєднання загальних і спеціальних здібностей із високим рівнем розвитку творчого мислення вчителя забезпечує справжню, а не суто зовнішню ефективність його діяльності.

Отже, педагог є визначальною фігурою системи освіти. Рівнем розвитку його професіоналізму, духовно-моральної культури і майстерності визначаються будь-які успіхи і в педагогічній діяльності, і в розвитку суспільства загалом.

## **6.2. З досвіду розвитку педагогічної творчості**

Нерідко роботу з НОПП і особливо по визначенню і оцінці рівня організації праці вчителі представляють як суцільну регламентацію. Ця робота, безсумнівно, пов'язана з певною регламентацією, тому що без науково обґрунтованих норм неможлива і наукова творчість. Робота в системі НОПП – це в кожному конкретному випадку композиція нормованого і ненормованого, закономірного і творчого. При цьому творчий компонент у НОПП є провідним у силу специфіки педагогічної праці.

Ще в 20-і роки справедливо відзначалося, що «... організація праці, мистецтво працювати, є найважливішим з усіх мистецтв. Варто його тільки раз засвоїти, як полегшує засвоєння знань та умінь». Саме це спонукає нас викласти деякі висновки з досвіду розвитку педагогічної творчості вчителів.

Педагогічна праця – творча по самій своїй природі. Але не всі вчителі мають рівні здібності та можливостями. Чому ж досвід одних учителів не завжди збагачує інших? Що гальмує розвиток педагогічної творчості вчителів?

Для того щоб відповісти, уточнимо зміст таких понять, як «передовий», «педагогічний досвід», «педагогічна творчість» і «педагогічна майстерність».

**Педагогічний досвід** слід розглядати як сукупність професійних знань,

умінь та навичок, постійно застосовуваних у практиці навчання і виховання, що й дають певний ефект. Він може бути визнаний передовим, якщо реалізує прогресивні тенденції національної школи, тобто, опираючись на наукові досягнення, створює щось новаторське в засобах і методах педагогічного впливу, що не мав раніше місця в досвіді інших учителів. **Передовий досвід** завжди актуальний, має перспективу розвитку та дає стійкі і ефективні результати.

Отже, треба розрізняти просто позитивний досвід, який не містить у собі чогось нового, а заснований на успішному застосуванні вже узагальнених наукою принципів і методів, від передового, в основі якого лежить прогресивна педагогічна ідея, новаторство.

**Педагогічна творчість** – це процес створення передового педагогічного досвіду. Професійна творчість учителів, як правило, носить колективний характер і спрямована на створення принципово нового в галузях, частинах, елементах системи або досвіду, що був, завдяки певним нововведенням, перетворенням. Це активний процес праці вчителя, спрямований на пошуки більш досконалих шляхів навчально-виховної роботи, успішне вирішення педагогічних проблем і підвищення якості навчання та виховання учнів. Це такий стан педагогічної діяльності, коли вчитель нічого не ухвалює бездумно, на віру, а все перевіряє, досліджує і на основі вже досягнутого проектує та створює власний варіант, удосконалює свою педагогічну майстерність.

Педагогічна творчість формується потребою працювати нестандартно, на основі останніх досягнень науки і практики, планомірно та систематично вдосконалювати навчально-виховний процес.

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії і практики існує не тільки потреба та об'єктивна необхідність, але й реальна можливість масового розвитку педагогічної творчості вчителів на науковій основі. Практичний досвід передових учителів і педагогічних колективів, сучасна навчально-матеріальна база роблять педагогічну творчість нормою життя та діяльності кожного вчителя.

Досвід організації праці вчителів дозволяє виділити наступні рівні творчості: професійне становлення, стихійне самовдосконалення, планомірна раціоналізація та оптимізація процесу і результатів праці.

Рівень професійного становлення викликаний потребою в пошуках необхідного мінімуму вмінь та навичок, без яких педагогічна діяльність неможлива. Це рівень елементарної творчості, здійснюваної методом спроб і помилок. Через нього тією чи іншою мірою проходять усі молоді вчителі. Ефективність його багато в чому залежить від здібностей та теоретичної підготовки педагога. С. Т. Шацький рівень професійного становлення вчителя не відносив до творчості, тому що останнє тут елементарне.

Рівень стихійного самовдосконалення – це педагогічна творчість, що базується, з одного боку, на вже визначений у процесі професійного становлення комплекс вмінь та навичок, а з іншого – на широко відомий досвід і рекомендації окремих методик. С. Т. Шацький писав, що ми багато апелюємо до творчості вчителя, а його потрібно навчити педагогічній техніці, умінню

робити ту або іншу роботу і що «... відсутність техніки і є наше загальне лихо, і тому, не відкладаючи питання про творчість, що пожвавлює кожную роботу, ми повинні говорити про вміння цю роботу робити, хоча б самим елементарним чином».

Цей рівень нерідко пов'язаний з вольовим впровадженням не стільки системи «чужого» досвіду, скільки окремих прийомів, методів, нерідко абсолютизованих. Найчастіше він зводиться до впровадження окремих методичних рекомендацій і тому іноді називається окремо методичним.

Рівень планомірної раціоналізації характеризується тим, що вчителі не задоволені «чужим» досвідом, а прагнуть систематично проектувати і створювати свою систему роботи, використовуючи при цьому в якості «будівельного матеріалу» елементи досвіду інших учителів. На цьому рівні педагогічна творчість, навіть планомірна, не завжди системна, тому що вчитель ще недостатньо володіє системним підходом та дослідницькими методами, не знає науково обґрунтованого зразка процесу праці, еталона вирішення того або іншого педагогічного завдання. Тому він раціоналізує лише окремі елементи та ланки в процесі своєї праці, не звертаючи увагу на інші, на головне – на систему роботи в цілому. Про цю категорію вчителів і зараз можна сказати словами Шацького: «Адже ми емпірики в дуже сильному ступені, ми займаємося по інтуїції, і результати виходять іноді гарні, але ми ... не вміємо працювати. Готуватися до своєї роботи ми не вміємо. Будувати життєвий практичний план роботи не вміємо і користуватися результатами своєї роботи теж не вміємо». З тих пір як були сказані ці слова, ми чимало навчилися, але зросли і сучасні вимоги.

Процес організації педагогічної творчості здійснюється в плані раціоналізації, тобто щодо поліпшення роботи. Раціоналізація – шлях до НОП, але тільки за умови, якщо вона ведеться в плані наукової організації праці. Інакше немає об'єктивного критерію для оцінки ефективності роботи вчителів і діяльності учнів.

На рівні оптимізації процесу і результатів праці педагогічна творчість здійснюється не тільки планомірно, але і системно, а формуванням систем педагогічної праці, як ми вже відзначали, займається НОПП. На цьому рівні вчитель повинен в основному володіти методами наукового дослідження, уміти проектувати і створювати свій досвід, що дозволяє йому піднятися до рубежів експериментальної науки, коли вона перетворюється в безпосередню продуктивну силу. Ще прогресивний німецький педагог А. Дістервег ледве чи не півтора століття назад затверджував, що «... без прагнення до наукової праці вчитель елементарної школи неминуче потрапить під владу трьох педагогічних демонів: механічності, рутинності, банальності... Без постійного прагнення до науки його діяльність втрачає ту натхненність, без якої все навчання перетворюється в натаскування і дресирування».

В останні роки в школі все частіше став проявлятися ще один, більш високий рівень організації творчої праці вчителів – науково організований, що відрізняється тим, що теоретичну основу педагогічної діяльності становлять ідеї і принципи наукової організації педагогічної праці і методи НОПП. Перш

ніж що-небудь змінити й для того щоб змінити або вдосконалити, учитель ретельно вивчає історію і теорію питання, передовий досвід з даного питання, а із цих позицій – свою практику, відповідно оцінюючи її. Потім з обліком усіх взаємодіючих факторів проектує і створює свій досвід. Така праця вчителя те саме що праці вченого, і тому його можна назвати ще й дослідницьким.

Із числа вчителів, що досягли високого рівня педагогічної творчості, як правило, виростають науковці-педагоги.

Головне заняття вчителя – практична діяльність, однак науково осмислена, що припускає оволодіння науковими методами планомірного та систематичного вивчення учнів і процесу педагогічної праці. На цій основі і проходить процес впровадження досягнень науки в практику, проектування та створення власного досвіду, удосконалювання навчально-виховної роботи, підвищення ефективності і якості навчання і виховання учнів. «Якщо ви прагнете, – радив В. А. Сухомлинський молодим керівникам школи, и – щоб педагогічна праця давала вчителеві радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворилося в нудну, одноманітну повинність, ведіть кожного вчителя на щасливу стежку дослідження... Стає майстром педагогічної праці швидше за все той, хто відчув у собі дослідника».

Розглянутий розподіл педагогічної діяльності за рівнями творчості на групи досить умовний. В одного вчителя можлива наявність різних рівнів: щось він може робити на високому рівні, наприклад раціоналізація, але в чому ще відстає. Можливі всілякі варіанти поєднання рівнів.

Для того щоб підняти більшість вчителів на рівень планомірної раціоналізації, а потім і оптимізації навчально-виховного процесу, необхідна серйозна психологічна, теоретична та практична підготовка, створення певної системи роботи з педагогічними кадрами. Наукова підготовка вчителів повинна бути органічно пов'язана з фаховою освітою і практикою педагогічної діяльності.

Організація педагогічної творчості вчителів на основі НОПП дозволила науковцям виявити наступні закономірності:

- залежність творчої активності і самостійності учнів від рівня розвитку педагогічної творчості вчителів;
- залежність ефективності і якості навчання та виховання учнів від рівня розвитку педагогічної творчості вчителів;
- залежність виховання організованості учнів і якості їх підготовки до життя та праці від рівня організації педагогічної творчості вчительського колективу.

Ці закономірності були використані в практиці, оскільки забезпечують можливість свідомо направляти творчі пошуки вчителів на розвиток пізнавальної активності і творчої самостійності учнів, виховання в них високої організованості.

Довготривала дослідно-експериментальна робота в школах підтвердила необхідність планомірного і систематичного розвитку педагогічної творчості вчителів і дозволила зробити наступні висновки:

1. Педагогічна творчість – це активний процес діяльності вчителя,



спрямований на пошуки більш досконалих шляхів навчання і виховання, ефективного вирішення педагогічних проблем і на цій основі успішного формування всебічно розвиненої особистості учня.

2. Процес включення вчителів у творчу працю забезпечується масштабною індивідуальною і колективною роботою з виховання ідейної переконаності, теоретичним навчанням, ознайомленням з методами педагогічного дослідження.

3. Створення і удосконалювання власного досвіду на базі передового колективного досвіду – найбільш активний шлях становлення особистості педагога і удосконалювання його педагогічної майстерності.

4. Педагогічна творчість здійснюється на різних рівнях. Рівень творчості залежить від загальної підготовки вчителя, складності розв'язуваних проблем, його здібностей, умов роботи тощо.

5. Педагогічна творчість доступна кожному педагогові, що працює за покликанням. Завдання в тому, щоб виробляти такі якості, як постійне бажання знань, творчий склад мислення, любов до праці і дітей, захопленість своєю професією, загострене почуття нового і висока організованість.

6. Для творчо працюючого педагога практична діяльність залишається головною, але в ній зростає частка науково обґрунтованого пошуку. Практика – полігон для досвідченої перевірки нових ідей, методів. Творчість учителя – один з важливих шляхів поєднання педагогічної науки із практикою.

7. Творча праця вчителя пов'язана з більшою нервовою напругою і підйомом духовних сил, емоційною перенапругою, що сприяє швидкому розвитку особистості, але потребує всілякої підтримки, турботи і уваги.

8. Колективна творча праця сприяє розвитку здібностей кожного вчителя, тому що веде до взаємозбагачення, множення сил і розвитку колективних здібностей.

9. Успіх педагогічної творчості вчителів багато в чому визначається активною участю учнів, розвитком їх творчої активності і самостійності.

10. Планомірний розвиток педагогічної творчості вчителів, систематичний ріст ефективності навчально-виховного процесу забезпечує наукова організація праці в школі.

Тому, у вирішенні завдань організації педагогічної праці не можна розраховувати на швидкий успіх. Тут потрібна тривала, кропітка творча робота.

### **6.3. Передовий педагогічний досвід – вивчення, узагальнення і поширення**

Педагогічний досвід – сукупність знань, умінь і навичок, здобутих учителем у процесі навчально-виховної роботи. Він є важливим елементом загальної культури педагога, в якій відображаються знання, вміння, навички та індивідуальні риси його особистості, постійно розвиваючись, збагачуючись протягом усієї педагогічної діяльності. Оновлюваність педагогічного досвіду зумовлена постійними змінами у практичній педагогічній діяльності та освітніх надбаннях педагога.

Педагогічний досвід учителя є підґрунтям, на якому зростає його педагогічна майстерність. Водночас він є і джерелом розвитку педагогічної науки. Це своєрідний пробний камінь під час експерименту, перевірки істинності теорій, концепцій, прогнозів тощо. Аналіз результатів експериментальної роботи, тобто спеціально організованого педагогічного досвіду, дає змогу довести істинність чи неправомірність теоретичного знання, перевірити оптимальність рішень, вірогідність прогнозів та ін.

Здобуті під час навчання у вищих педагогічних закладах знання тільки у шкільній практиці стають гнучкими і глибокими, оптимізуючи педагогічні дії вчителя. У процесі педагогічної діяльності досвід осмислюється, оновлюється, спираючись на психолого-педагогічну науку. Активізує і вивчення чужого досвіду, порівняння його з власним.

Педагогічний досвід повинен виражатися в технології навчально-виховного процесу, виявленні взаємозалежності його компонентів.

Передовий педагогічний досвід – творче, активне засвоєння і реалізація вчителем у практичній діяльності засобів і принципів педагогіки з урахуванням конкретних умов, особливостей дітей, учнівського колективу і особи вчителя.

Передусім він спрямований на розв'язання актуальних проблем навчально-виховного процесу школи, зокрема на сучасному етапі – використання комп'ютерної техніки у навчальному процесі, формування правової культури школяра, виховання підприємливості молодшої людини та ін. Для передового педагогічного досвіду характерною є новизна, яка виокремлює його з маси позитивної діяльності педагогів. Досвід можна вважати передовим тільки за умови, що він забезпечує високі результати навчально-виховної діяльності вчителя, які мають бути не випадковими, а наслідком застосування продуманої системи навчання й виховання.

Важливим його показником є стабільність. Це означає, що результативність навчання і виховання мають бути перевірені часом. Перспективність передового педагогічного досвіду передбачає, що він «працює» й у практичній діяльності інших педагогів, його можна поширювати, втілювати в життя.

Розрізняють передовий педагогічний досвід: новаторський і зразковий.

Новаторському досвіду властиві оригінальність, новизна. Досвід педагога-новатора, що має експериментальний характер, називають дослідницьким. Якщо йдеться про вдосконалення форм, методів, засобів навчання і виховання на основі творчого їх використання, то такий досвід називають раціоналізаторством.

Зразковий досвід – це сумлінна діяльність учителя, який уміло використовує досягнення педагогічної науки, методичні рекомендації вчених, методистів, досвід інших педагогів, і на цій основі його навчально-виховна робота є зразком для інших.

Передовому вчителю властиві науково-педагогічне мислення, яке характеризується здатністю: аналізувати виховні явища в сукупності, взаємозв'язку та взаємозалежності; простежувати генезу впливу педагогічних взаємодій і впливів; співвідносити педагогічну дію з цілями і результатами

навчання й виховання; охоплювати всі типи і способи мислення; аналізувати і синтезувати педагогічні явища, розрізняти педагогічну істину й помилки; відмовитися від усталених шаблонів і стереотипів, шукати і знаходити нові оцінки, узагальнення, підходи, дії; використовувати нові ідеї в практичному і творчому пошуку; виявляти мислительну гнучкість і оперативність; співвідносити тактичні й стратегічні дії.

Школа повинна стимулювати пошук учителів, які працюють творчо. По-перше, її має очолювати добре підготовлений керівник, здатний створити в педагогічному колективі творчий настрій, здоровий морально-психологічний клімат, сприятливі матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні умови праці. По-друге, для організації творчої діяльності педагогічного колективу необхідна відповідна теоретична і практична підготовка вчителів, озброєння їх методикою творчих пошуків. По-третє, потрібен вибір суспільне значущої для школи і посиленої для педагогічного колективу теми, чіткість і ясність мети й завдань творчого пошуку для всього колективу і для кожного педагога зокрема, раціональний розподіл і кооперація праці. По-четверте, слід забезпечити вільний час педагогам через раціональну організацію їхньої праці та звільнення від невласних їм функцій. По-п'яте, має існувати система стимулювання педагогічної творчості кожного вчителя і педагогічного колективу.

Передовий педагогічний досвід фіксують у процесі внутрішкільного контролю на педагогічних читаннях, конференціях тощо. Щоб він став надбанням масової практики, його потрібно вивчати й узагальнювати. Педагогічна наука пропонує таку етапність вивчення педагогічного досвіду.

*Визначення педагогічної проблеми та об'єкта вивчення.* На цьому етапі формулюють тему досвіду, обґрунтовують її актуальність, формують групу для його вивчення.

*Попереднє вивчення досвіду.* Цей етап передбачає попереднє ознайомлення з об'єктом досвіду через відвідування навчальних занять, бесіди з педагогами, попереднє вивчення шкільної документації. Виходячи з цього, визначають ідеї передового досвіду, уточнюють методи його вивчення.

*Теоретична підготовка.* Особам, які вивчають передовий досвід, треба знати теоретичні та методичні положення з цієї проблеми, вже розроблені в педагогічній науці та практиці. Це дасть змогу визначити ступінь новизни досвіду, з'ясувати педагогічні умови, які забезпечують його результативність.

*Основне вивчення досвіду.* На цьому етапі збирають емпіричний матеріал, вивчають окремі ланки навчально-виховного процесу, проводять контрольні зрізи. Зібраний матеріал класифікують на типовий і випадковий, відтак його систематизують та узагальнюють.

*Визначення провідних педагогічних ідей досвіду.* Аргументуються і підкріплюються емпіричним матеріалом вихідні теоретичні положення, сформульовані на етапі теоретичної підготовки. У процесі систематизації та узагальнення досвіду саме вихідні теоретичні положення є основою визначення провідних його ідей, вироблення методичних рекомендацій щодо вирішення досліджуваної проблеми. Дається оцінка перспективності цього досвіду.

Під час вивчення передового педагогічного досвіду розкривають його авторів, технологію – сукупність методів педагогічної діяльності, особливості їх співвідношення та взаємодію, що забезпечують бажаний результат і визначають педагогічну майстерність автора досвіду. Важливо чітко визначити критерії передового педагогічного досвіду, які дадуть змогу розглядати його не як випадкове явище, а як систему діяльності, а також умови формування досвіду, що допоможе зробити висновок про можливість його відтворювати. Необхідно визначитися і щодо засобів вивчення передового педагогічного досвіду, шляхів його поширення та популяризації.

У практиці склалися такі форми і методи втілення передового досвіду: відкриті уроки та інші заняття; усні повідомлення результатів вивченого, узагальнення передового педагогічного досвіду у виступах педагогів у школі, на нарадах, курсах, семінарах представників народної освіти; письмові повідомлення результатів вивченого, узагальнення передового педагогічного досвіду у формі методичних листів, методичних розробок, статей у газетах і журналах, видання брошур, монографій, збірників матеріалів конференцій і семінарів; наочно-демонстраційна популяризація передового педагогічного досвіду – організація виставок, спеціальні стенди при методкабінетах та ін.

Дієвість передового педагогічного досвіду забезпечує органічна взаємодія педагогічної науки та шкільної практики, яка застерігає вчителів від можливих випадковостей і помилок у пошуках нових методів навчання та виховання.

Педагогічне співтовариство з особливим зацікавленням знайомиться з доробком В. Сухомлинського, В. Шаталова, М. Гудзик та інших.

Наводимо деякі гуманістичні поради-заповіді В. Сухомлинського педагогам-практикам.

Що найважливіше в учительській праці? Знати дитину. Легше любити увесь світ, ніж одну дитину. Виховання лише тоді стає реальною силою, коли воно ґрунтується на вірі в дитину. Діти повинні приносити зі школи радість. Жодна дитина не повинна відчувати, що вона невдаха, що вона нездібна. Без здійснення сподівань не можна уявити собі правильного виховання дітей. Без заохочення неможливе просування вперед. Покарання – не сила, а слабкість вихователя! Сила в свідомості, а не в страху! Не допускайте окрику: «сильні» засоби свідчать про ваше безсилля; їм, важким дітям, бракує головного – турботи, ласки, доброти. Дайте їм це – і вони перестануть бути важкими. Якщо хочеш, щоб дитина була чесною, не замикай від неї на замок те, що для неї є привабливим. Чим би не вабив дітей вогник, яким є для них учитель, у цій привабливості завжди є найголовніше – єдність духовного життя вчителів і учнів. У сто разів більше потрібно знати, ніж ви сповіщаєте учням. Поганий учитель підносить істину, хороший вчить її знаходити. Чим більше знатимуть учні про те, що не передбачено програмою, тим цікавішою стане для них ця наука. Творча праця, захоплення улюбленою справою – найвірніший шлях до серця дитини. Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культи: культ Батьківщини, культ Матері, культ книги і культ рідного слова.

Згідно з ідеями учителя математики В. Шаталова всі діти талановиті, всі діти – без винятку! – здатні успішно оволодіти шкільною програмою. Вчитель повинен допомогти учневі усвідомити себе особистістю, пробудити потребу в пізнанні себе, життя, світу, виховати в нього почуття людської гідності, складова якого – усвідомлення відповідальності за свої вчинки перед собою, товаришами, школою, суспільством; попереду – теорія; уроки відкритих думок – повідомлення; щадна педагогіка: Веренчук, Губенко, Євтушенко ... до побачення (решта залишаються на консультацію, але ніхто про це не знає, і їм не доведеться червоніти); незвичайне краще запам'ятовується; зорова пам'ять – механізм надійності; письмове і магнітофонне опитування; опорні сигнали без страху й докору; принцип відкритих перспектив; оцінювати по заслугі щодня; батькам теж потрібна перспектива; навчання - процес колективний; поважайте акселератив!; метод ланцюжка (перевірка розв'язування задач); учень повинен вчитися переможно.

Характерною особливістю досвіду В. Шаталова є: виділення доз навчального матеріалу, які охоплюють головне, істотне в ньому, навчання школярів алгоритмів виконання навчальних завдань, широке залучення їх до самостійного виконання навчальних завдань у школі й удома, оперативний контроль за засвоєнням навчального матеріалу всіма учнями класу. Позитивне у цьому досвіді – намагання виділити в навчальному матеріалі найістотніші елементи. Проте слід мати на увазі, що прагнення до скорочення термінів вивчення навчального предмета за рахунок концентрування уваги тільки на головних моментах змісту, без певного зіставлення їх з допоміжними елементами знань, без здійснення учнями самої операції виділення в матеріалі найістотнішого, може призвести до зниження розвиваючого впливу навчання, якщо не використовувати спеціальних засобів. Саме таким засобом є система самостійної роботи з розв'язування задач. Проте надто великий обсяг задач може знизити інтерес учнів до інших предметів.

Учитель хімії М.Гудзик головним принципом системи вважає подання нового матеріалу «великими порціями». Тому планування ним кожної теми з хімії передбачає уроки-лекції, уроки-семінарські заняття, уроки узагальнення і систематизації знань, уроки захисту творчих завдань, уроки-практикуми.

Урок-лекція складається з трьох частин. Спершу коротко (без деталізації) викладається навчальний матеріал (до 7 хв.). Відтак – головна частина (до 30 хв.), в якій учитель уже вдруге й детальніше пояснює той самий матеріал, інструктує учнів щодо індивідуального його вивчення. У заключній частині (5-8 хв.) він утретє повертається до нового матеріалу, підводячи підсумки та пропонуючи необхідну літературу для опрацювання. Головне завдання уроку-семінарського заняття – самостійне вивчення учнями навчального матеріалу різного рівня складності, що забезпечується трьома програмами (програма А – на рівні творчого використання; програма В – відтворення здобутих знань на продуктивному рівні, вміння застосовувати їх за аналогією; програма С – репродуктивне відтворення знань, застосування їх за зразком). Програми учні обирають самостійно. На уроці практикується групова форма роботи. У процесі виконання завдань учні користуються підручником, власними конспектами

лекцій, у разі потреби звертаються за консультацією до вчителя. Наприкінці уроку-семінару вчитель проводить самостійну роботу. На уроці-заліку узагальнюється і систематизується засвоєний матеріал. Міжпредметне узагальнення і систематизація знань здійснюється на уроці захисту творчих завдань. Такі уроки проводяться після вивчення великих розділів з хімії, біології, фізики, географії та інших суміжних дисциплін. Тематичні творчі завдання до цих уроків учні отримують заздалегідь. Над їх розв'язанням працюють групами. На уроці із повідомленням про виконану роботу виступає керівник групи. Учитель підсумовує обговорення даного варіанту розв'язання завдання. Уроки-практикуми проводять за традиційною системою.

Учитель-філолог Є. Ільїн зосереджується на пошукові опори (зв'язок з життям); побудові уроку на основі «яскравої конструктивної деталі», складного «морального питання», творчого прийому; мистецтві запитання, яке стимулює відвагу висловитися. Суттєвими є й такі аспекти: запитуйте – відповідаю; здивувалися – побачили!; завоювати увагу; про все і при всіх; навчити співпрацювати.

У досвіді педагогів-новаторів чітко простежуються риси, що вирізняють їх педагогічну діяльність, розкривають індивідуальність. Проте у їхній роботі є й спільні риси, зокрема такі ідеї педагогіки співпраці: використання багатства стосунків у колективі з виховною метою; обмірковування форм і методів роботи з таким розрахунком, щоб діти взаємовиховувалися; прищеплення учням уміння аналізувати свою діяльність і стосунки; єдність педагогів і учнів у навчально-виховному процесі; навчання без примусу; оптимістичний погляд на учня, його можливості; формування в учня об'єктивної самооцінки і ставлення до навколишньої дійсності.

#### **6.4. Втілення досягнень педагогічної науки в шкільну практику**

У час кардинальних політичних, соціальних та економічних змін, що відбуваються в українському суспільстві, зростає роль педагогічної науки. Вона визначає мету і зміст, форми та методи виховання та підготовки підростаючого покоління до життя і праці, впливає на розвиток й удосконалення національної школи та освіти. У період розбудови національної школи розробка теоретичних проблем виховання і навчання, практичних шляхів підвищення якості навчально-виховного процесу повинні якнайповніше задовольняти потреби практики.

Говорячи про необхідність впровадження у практику роботи школи результатів педагогічних досліджень, залучення вчителів до наукових пошуків, педагог А. Фурман зазначив: «За пересічний, а то й низький рівень навчання у загальноосвітній школі відповідальність несуть передовсім наші науковці, вчені. Школа, яка будує свою роботу на інструкціях чи наказах, ніколи не стане тією соціальною інституцією, в лоні котрої гартується нова продуктивна сила. Шлях до школи XXI століття – через фундаментальний експеримент за участю в ньому творчо мислячого наукового потенціалу країни».

Впровадження в практику досягнень педагогічної науки передбачає оволодіння широким загалом учителів, вихователів і керівників шкіл результатами нових педагогічних досліджень, розробленими на їх основі практичними рекомендаціями і методикою їх застосування. Втілити ідеї педагогічної науки в практику діяльності можуть як окремий педагог (учитель навчального предмета, класний керівник, вихователь, директор школи чи його заступник), так і група осіб (методичне об'єднання класних керівників або вчителів навчального предмета), цілий педагогічний колектив.

Конкретні досягнення запроваджуються в практику такими етапами: підготовка науково-методичних рекомендацій і розробка необхідної документації для працівників школи; проведення інструктивно-методичних нарад з керівництвом школи і активом учителів; розподіл функцій між усіма учасниками; надання оперативної допомоги керівництву школи у плануванні й проведенні методичного навчання і самоосвіти вчителів з впроваджуваної проблеми; чітке визначення основних етапів впровадження і пов'язаного з ним методичного навчання, щоб воно стало доступним для вчителів; проектування системи заходів морально-психологічного стимулювання працівників школи, які беруть участь у цьому процесі; оперативний контроль за впровадженням, виявлення типових труднощів і недоліків, внесення коректив до методичних матеріалів, змісту методичного навчання, до темпу і етапів впровадження; аналіз результатів впровадження в кінці навчального року і накреслення нових перспектив роботи над цією темою.

Досвід переконує, що не все нове, навіть явно позитивне, педагогічний колектив сприймає з ентузіазмом. Адже завжди знайдуться вчителі, які на будь-які новації дивляться з недовірою, дехто – скептично, а дехто не бажає нічого змінювати у своїй діяльності. Тому потрібно переконати педагогічний колектив у їх доцільності, показавши: зумовленість цих педагогічних ідей суспільними потребами, вимогами, які ставляться перед школою; яких результатів у навчанні та вихованні буде досягнуто; як втілення позначиться на розв'язанні інших навчально-виховних завдань; вплив нововведень на вдосконалення і раціоналізацію праці вчителів та учнів; наступність нових ідей з уже наявними у шкільній практиці, передусім у передовому досвіді вчителів, що доведе можливість використання їх у цій школі; результати досвіду інших шкіл, які успішно втілюють цю наукову ідею; порівняльні діаграми, схеми, таблиці, що доводять ефективність нових прийомів роботи.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки доцільно запровадити в практику навчально-виховної роботи школи такі педагогічні новації: шляхи оптимізації навчально-виховної роботи; диференційоване навчання; методику попередження і подолання педагогічної занедбаності учнів та ін. Однією з форм упровадження є так звані авторські школи.

Прикладом такої школи може слугувати авторська середня загальноосвітня школа № 80 м. Дніпропетровська.

Проблема, над якою працює школа, – «Індивідуалізація та диференціація роботи з учнями, батьками, вчителями на основі теоретичних і практичних

досягнень сучасної зарубіжної і вітчизняної педагогічної та соціально-психологічної науки і практики».

Мета створення цієї школи: у навчанні – визначити, якими індивідуальними особливостями наділила природа кожну дитину і залежно від цього дати їй освіту, підвести до професії, яка найбільше відповідає її інтелекту та можливостям; у вихованні – навчити дитину виходити з конфліктних ситуацій з гідністю, без моральних втрат для себе і для людей, що її оточують.

В авторських, експериментальних класах створюється власна система опанування знань, практичних умінь і навичок дослідно-експериментальної діяльності, окремих видів професійної підготовки, роботи за новими технологіями. Під авторством розуміють передусім глибоке вивчення особистості учня (його інтелектуальних, психологічних, медичних, фізичних даних, навчальних можливостей, здібностей, нахилів, мрій) і на цій основі вироблення, погодження та реалізацію індивідуальних планів його навчання, виховання, розвитку з обґрунтованим прогнозуванням результатів усіх етапів навчально-виховного процесу. Авторство передбачає роботу за авторськими, експериментальними та оригінальними програмами на уроках, заняттях факультативів, у гуртковій роботі тощо; використання нестандартних та оригінальних підходів до організації навчально-виховного процесу; орієнтацію на зв'язок з вищими закладами освіти, НДІ, позашкільними й іншими установами та організаціями, навчання на їх базі; серйозну системну індивідуально-групову роботу медико-соціально-психологічної служби; цільову роботу з підвищення психолого-педагогічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу; індивідуальну науково-методичну роботу з педагогами і поєднання в ній контрольно-аналітичного й методичного аспектів; організацію центрів розвитку і дозвілля учнів, батьків, учителів; зняття дискомфорту в навчанні, розвитку учнів, роботі педагогів; співпрацю зі школою.

Авторські класи створюються за ініціативою вчителя, який згодом стає його класним керівником.

Основа науково-філософської концепції авторської школи – любов до дітей, повага до дитини, яка перебуває в центрі педагогічної системи, звернення до її внутрішнього світу, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості.



## Розділ 7

# ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАД НАУКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ УЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ В ШКІЛЬНИХ МАЙСТЕРНЯХ

### 7.1. Нормативи навчальних приміщень для занять трудового навчання

Уся матеріальна база для забезпечення технологічної підготовки учнів – майстерні, кабінети технічної праці, робочі кімнати для трудового навчання молодших школярів, деякі кабінети для проведення трудового навчання в старших класах – можуть (у залежності від проекту школи) розташовуватися безпосередньо в будинку школи, або в окремому будинку.

Другий варіант переважніше, тому що неминучий виробничий шум не проникає в класи. З урахуванням особливостей педагогічного процесу і великої фізичної активності учнів під час роботи площа робочого місця на одного учня повинна бути збільшена на 25 – 40 % у порівнянні з нормою площі робочого місця дорослого робітника. Установлено наступні нормативні площі на одного того, якого навчають: у слюсарня – 4 м<sup>2</sup>; у столярній майстерні – 4...5 м<sup>2</sup>;

Площі збільшуються при заглибленій допрофесійній підготовці: для токарів – 6...8 м<sup>2</sup>; для фрезерувальників і шліфувальників – 9...12 м<sup>2</sup>.

Навчально-виробничі майстерні можуть розташовуватися на будь-якому поверсі будинку, за винятком підвального. Приміщення навчальних майстерень повинні бути світлими, теплими і сухими.

Кількість майстерень, їхній різновид і площі в кожній школі приймаються в залежності від кількості і наповнюваності класів (класів-комплектів), але при цьому варто орієнтуватися на максимальний розмір площі. Бажано, щоб кожна майстерня мала площу не менш 70 м<sup>2</sup>. Кількість робочих місць у майстернях визначається наповнюваністю класів з урахуванням розподілу V-IX класів на підгрупи відповідно до встановлених норм: у міських школах з числом учнів 25 і більше, у сільських – 20 і більше учнів.

Майстерні для технічних видів праці також можуть бути комбінованими (сполученими). Разом з тим у будь-якому випадку нормативами передбачена наявність інструментальної – для збереження інструментів і пристосувань (не менш 15-20 м<sup>2</sup>) і склади – для збереження довгомірних пиломатеріалів і металів, фанери й ін. матеріалів. Встановлено вимоги до окремих видів майстерень, що учителі трудового навчання повинні знати:

1. Робочим місцем індивідуального користування в даних майстерень є столярний, слюсарний або комбінований верстак. При відсутності в майстерень комплекту електропостачання комбінованого до верстатів може підводитися електроживлення напругою не вище 42В для виконання електротехнічних робіт.

2. Робітниками місцями колективного користування в майстернях по обробці деревини і металу є верстати, муфельна піч, прес для штампування, універсальні пристосування для прокатки і гнучкі листового металу, дроту, а також додаткове устаткування для організації продуктивної праці учнів. Верстатні робочі місця обладнуються тумбочками або укладаннями для

розміщення вимірювальних і різальних інструментів, заготівель, готової продукції і документації. Токарські верстати додатково комплектуються гачками для видалення стружки.

3. Фарбування виробів розпиленням у майстернях повинні вироблятися в спеціально обладнаному для цих цілей витяжній шафі. При пайку і випалюванні в майстернях використовуються комплекти спеціального устаткування з відсмоктувачем повітря. У випадку відсутності такого комплекту для пайки обладнаються спеціальні місця з обов'язковою установкою місцевих вентиляційних відсмоктувачів.

4. Спеціальні приміщення (індивідуальна кімната майстра, комора для збереження сировини і готової продукції), передбачені в складі майстерень, призначаються для збереження інструментів, пристосувань, заготівель, матеріалів, незавершених робіт учнів, навчально-наочних посібників, виконання заготівельних робіт.

Ці приміщення є, як правило, суміжними з приміщеннями майстерень. Розташування і геометрія приміщення коморі повинні забезпечувати можливість розрізування на круглопильному верстаті довгомірних (до 6 м) пиломатеріалів.

5. Верстати фуговальний шкільний СФО-1, круглопильний (шкільний СКД-1 і заточувальні відносяться до устаткування на якому працює тільки вчитель. Ці верстати встановлюють у спеціальних приміщеннях майстерень. У виняткових випадках вони можуть зупинятися безпосередньо в майстернях біля робочого місця вчителя, при цьому під час занять з учнями закриваються футлярами, що захищаються. Зазначені верстати, а також токарські верстати по дереву і муфельній печі обов'язково обладнаються вентиляційними відсмоктувачами.

6. Робоче місце вчителя в майстернях по обробці деревини і металу додатково оснащується верстатом для демонстрації прийомів виконання робіт.

У залежності від конфігурації приміщення і виду висвітлення застосовується фронтальне і лінійне розміщення устаткування.

Робоче місце вчителя в майстерні рекомендується розташовувати на підвищенні – подіумі зі зразковими розмірами 3600 x 2000 x 200 мм. Як правило, воно обладнається класною дошкою з комплектом класних інструментів і пристроєм для аварійного знеструмлення робочих місць учнів. У зоні робочого місця вчителя рекомендується розміщати шафи-секції для збереження навчально-наочних посібників і інструментів. У багатьох випадках учителя трудового навчання модернізують свої робочі місця там, де це дозволяють площі і можливості. Подіум виконується більш високим – з обліком показаних на малюнку висувних сидінь для учнів, – а його розміри залежать від габаритів класу. Звичайно прийнятний розмір 6 x 3 м.

Слід особливо зазначити, що в даний час усе більше шкільних приміщень будується по індивідуальним, а не типовим проектам: збільшується корисна площа, створюються великі зручності для працюючих.

Відповідно до нормативів, кожна навчальна майстерня оснащується умивальниками (у більшості випадків допускається їхнє розміщення в

прилягаючих рекреаціях) з розрахунку кількості – 20 % від числа учнів, а також електросушками для рук. У спеціально відведених місцях розміщаються ємності для відходів, стружки сміття, обтиральних матеріалів. У комплект устаткування майстерень входять носилки й універсальна аптечка швидкої допомоги, біля аптечки вказуються адреса і телефон найближчої лікувальної установи, а також розміщаються протипожежні засоби, включаючи вуглекислотний вогнегасник.

Важливе значення для організації робочих місць учнів в шкільних майстернях норми відстаней між обладнанням та устаткуванням

Ширина проходів між торцями верстатів або верстатів.....	800;
Ширина проходів між рядами.....	1200;
Ширина проїзду в центрі майстерні .....	2000;
Відстань від стіни або колони до тильної сторони верстата .....	50;
Відстань до іншого верстата.....	800-1000

Проблема відповідності навчально-матеріальної бази трудового навчання оптимальним гігієнічним умовам для роботи підлітків досить актуальна. Численними дослідженнями учених встановлена пряма залежність фізичного розвитку школярів від правильної організації трудового навчання. Воно впливає на всі сторони формування зростаючого організму: удосконалюється координація рухів, зміцнюється кісткова система, розвиваються м'язи, поліпшується обмін речовин унаслідок більшої ефективності роботи дихальної і серцево-судинної систем.

Слід звернути увагу на вираження «правильна організація», відносячи його в даному випадку до дотримання гігієнічних норм.

Оптимальні гігієнічні умови для роботи учнів визначають:

- стан повітряно-газового середовища майстерень;
- освітленість робочої зони і всього приміщення;
- рівень виробничого шуму;
- режим роботи під час занять;
- ергономічні фактори при організації роботи в майстернях;
- облік психофізіологічного впливу кольору на органи зору учнів і ін.

Облік усіх цих факторів покликаний сформулювати такі умови роботи, щоб трудове навчання сприяло всебічному розвитку організму дітей, зміцненню їхнього здоров'я, а не привело до перевтоми й іншим негативним фізіологічним впливам.

Учитель трудового навчання повинен усвідомлювати, що при тому самому віці індивідуальний розвиток учнів може значно різнитися. У тому числі і внаслідок перенесених раніше захворювань, травм тощо. Усі ці зведення звичайно утримуються в медичних картах школярів, і ознайомлення з ними – прямий обов'язок шкільного вчителя. Тоді не буде помилок у дозуванні навантажень, можна врахувати індивідуальні особливості зору і т.д.

Необхідно зробити застереження, що за усіма виділеними вище питаннями є чітко встановлені нормативи – санітарні правила Сп-11-86-а-99 – дотримання яких обов'язкове. У протилежному випадку молодому організмові, що розвивається, може бути нанесений непоправна втрата, тим більше

чреватий, що він не відразу помітний, тобто виявляється не раптово, а характеризується ступенем ушкоджень, що накопичується.

Щодо повітряно-газового середовища майстерень встановлено, що в навчально-виробничих і допоміжних приміщеннях повинні бути обладнані вентиляцією та опаленням, для того щоб забезпечити повітрообмін, температуру і стан повітряного середовища, передбачені санітарними нормами. Зокрема, температура в приміщеннях навчальних майстерень по обробці металу і деревини повинна бути 16 – 18 °С, вологість 40 – 60%, а повітрообмін забезпечувати 20 м<sup>3</sup>/чол./год. при швидкості руху повітря 0,3 м/с. Для місцевих відсмоктувачів повітрообмін повинний складати 250, а місцева витяжка від клеєварки повинна забезпечувати повітрообмін 350 м<sup>3</sup>/ч. Особливо треба стежити за запиленням повітря!

Освітленість робочої зони і всього приміщення для шкільних майстерень оцінюється з використанням коефіцієнтів, що для природного висвітлення прирівнюються до виробничих приміщень для точних робіт (III розряд робіт), а для робочих місць по навчанню крою і шиттю – по II розряду робіт. При цьому найменша освітленість горизонтальних поверхонь на рівні 0,8 м від статі повинна бути в межах 150... 300 лк. Світильники місцевого висвітлення повинні харчуватися струмом при напрузі не вище 36В.

Рівень виробничого шуму вкрай важливий для стану нервової системи школярів. Він не повинний перевищувати 70 Дб. Особливо шкідливі високочастотні шуми, що часто не тільки перевищують припустимі рівні звукового тиску, але і негативно відбивають на психіці. В умовах обмеженості в засобах вчителі можуть самостійно виготовити захисні кожухи, що виконуються з пінопласту (сучасний пакувальний матеріал, що легко приймає будь-яку форму). Такі кожухи значно знизять шумові пороги в працюючих дискових пилок, відрізних фрез тощо. Встановлено, що при проведенні занять у комфортних умовах працездатність учнів зростає в середньому на 30 %.

Режим роботи в майстернях повинен враховувати чергування безперервної роботи з періодами відпочинку. Тут не може бути однакових вимог – усе залежить від віку учнів, теми і навіть від місця, що урок трудового навчання займає в шкільному розкладі. Тривалість трудових операцій і перерв на відпочинок пов'язана з такими критеріями, як фізичне навантаження на учнів (рубання металу або стругання деревини вимагають великих зусиль, чим розмітка) або одноманітність роботи. Якщо заняття по трудового навчання характеризуються зміною операцій, то корисний час роботи не зменшується. Тому найбільший ефект буде досягнутий, якщо вчителем передбачені з'єднання або чергування двох-трьох операцій при виконанні одного виробу. Разом з тим учитель трудового навчання в питанні визначення режиму роботи повинний підходити до учнем строго індивідуально.

Ергономіка – наука, що вивчає функціональні можливості людини в трудових процесах з метою створення таких умов праці, що роблять працю високопродуктивною і в той же час забезпечують необхідні зручності, зберігаючи його сили, здоров'я і працездатність. Ергономічні фактори при організації роботи в майстернях виражаються насамперед відповідністю

шкільного устаткування росту учнів. Дуже важливо ознайомити школярів з необхідністю і прийомами регулювання устаткування (наприклад, висоти тиску підніжних ґрат і т.п.), щоб пози при роботі стоячи і сидячи були правильними. Учитель повинний знати, що антропометричні виміри дозволили виробити чіткі розміри столів і сидінь до них. Його ні в якому разі не можна ігнорувати у V-VII класах, де акселерація виявляється ще більш різко.

Ергономічні фактори дозволяють враховувати багато сторін організації трудового навчання школярів, у тому числі:

- розробку раціональних робочих поз у залежності від характеру трудового процесу і величини робочого зусилля;
- підбір і удосконалення робочих меблів з урахуванням антропометричних даних людини;
- виключення з трудового процесу статичних напруг;
- раціональне розміщення інструментів на робочому місці й ін.

Існують гранично чітко розроблені ергономічні рекомендації, апробовані і вивірені, якими вчителів трудового навчання варто керуватися у своїй роботі.

Облік психофізіологічного впливу колірної гами, що оточує школярів під час занять трудовим навчанням, – найважливіша умова створення відчуття психологічного комфорту.

Справа в тому, що вплив колірних відчуттів через органи зору на нервову систему людини великий. От чому необхідно дотримувати науково обґрунтованих рекомендацій з фарбування устаткування і приміщень, де проходять заняття. При підборі квітів для фарбування статі, стін, меблів і устаткування треба домагатися оптимального сполучення квітів, створити сприятливу колірну гаму.

Поряд з виключно естетичними аспектами тут істотну роль відіграють психофізіологічні. Так, майстерні, вікна яких виходять на сонячну сторону, але стіни пофарбовані в холодні тони, будуть створювати для працюючих школярів ефект зниження температури в приміщенні. Навпаки, у кабінеті, при фарбуванні якого витримані теплі тони, створюється відчуття трохи більш високої температури, чим в дійсності. Це доцільно використовувати, якщо кабінет розташований на тіньовій стороні.

Отже, науково доведений вплив факторів зовнішнього середовища на настрій, працездатність, розумову діяльність – усі те, що створює сприятливі умови на уроках в шкільних майстернях. У добре обладнаній і зі смаком оформленої майстерні складаються необхідні умови для виховання культури праці і естетичного виховання школярів. От чому увага до оформлення всіх елементів навчальній майстерні, до зовнішнього вигляду використаних наочних засобів навчання, до інтер'єра навчального приміщення в цілому – важливий фактор створення сприятливих умов роботи учнів.

## **7.2. Організаційні вимоги до занять з урахуванням фізіологічних особливостей**

Під час трудового навчання слід враховувати специфіку працездатності

хлопців і дівчат. Статеві відмінності відбиваються не тільки на функціях окремих систем, а й на організмі учнів у цілому.

Ряд показників фізичної працездатності дівчат усіх вікових груп нижчий, ніж у хлопців. Так обсяг роботи, що виконують дівчата 7-8 класів сягає 66 – 68 загального обсягу роботи виконуваної хлопцями (М.Антропова). При виконанні відносно легких трудових операцій обсяг виконаної роботи у хлопців і дівчат майже однаковий. Роботи середньої важкості і важкі дівчата виконують у меншому обсязі, ніж хлопці. Вони викликають у них значно більші функціональні зрушення.

Вища працездатність хлопців у порівнянні з дівчатами пояснюється тим, що поряд з морфологічними відмінностями спостерігається певна різниця у фізичній підготовленості і тренуваності їх організму.

Дослідження реакції організму школярів під час роботи в майстернях показали, що при виконанні однакових трудових операцій (особливо при застосуванні інструментів) фізіологічні реакції дівчат характеризуються більшим напруженням і меншою економічністю, ніж хлопців.

Тому вчителі трудового навчання повинні враховувати статеві відмінності школярів як на уроках праці, так і під час виконання учнями суспільне корисної праці в позаурочний час

Враховуючи гігієнічні вимоги до організації трудової підготовки школярів, треба добирати такі інструменти, які відповідають їх морфофункціональним особливостям.

Під час виконання будь-якої фізичної роботи особливу увагу треба звертати на дотримання учнями правильної робочої пози. Якщо вони набирають правильну позу, робочі операції здійснюються з мінімальними фізіологічними витратами.

Для кожної трудової операції є відповідна робоча поза. Вона повинна забезпечувати нормальну діяльність внутрішніх органів і тривалішу працездатність. Під час роботи слід рівномірно навантажувати праву і ліву половини тіла і поперемінно включати в роботу різні групи м'язів.

Більшу частину навчального часу учні проводять на своєму робочому місці. Воно має відповідати таким гігієнічним вимогам:

- забезпечити дотримання школярами правильної робочої пози при виконанні будь-якої операції;
- забезпечити повну безпеку (запобігати травматизму) учнів під час роботи;
- сприяти вихованню в учнів звички дотримувати своє робоче місце в повному порядку.

Трудова діяльність сприяє фізичному розвитку школярів, якщо вона відбувається в оптимальних умовах зовнішнього середовища: за достатнього освітлення, чистоти повітря, зручного інструмента та ін.

Особливу увагу слід приділяти стану повітря в навчальній майстерні. Підвищена температура і вологість, бактеріальна забрудненість, підвищений вміст органічних речовин, погіршення іонного складу повітря тощо викликають передчасну втому, знижують працездатність організму школярів.

Велику роль у створенні теплового комфорту має температура повітря. Відомо, що чим молодші школярі, тим більше напруження несе терморегуляторна функція їхнього організму. В майстерні з обробки дерева найкомфортнішою температурою повітря вважають + 14-16 °С, з обробки металу + 16-17 °С. Вологість у цих приміщеннях повинна бути від 40 до 50%. Рух повітря не повинен перевищувати 0,8 м/с.

На мікроклімат шкільних майстерень впливає площа вікон: у теплу пору року через них нагрівається приміщення, а взимку значно охолоджується. Тому взимку температуру повітря в майстерні треба підвищувати на 1-2 °С.

У майстерні склад повітря (хімічний, фізичний та бактеріальний) протягом навчального дня значно змінюється. Збільшується концентрація вуглекислоти в повітрі (норма СО для закритих приміщень становить 0,07-0,1%). Іншим негативним фактором є органічні речовини, що знаходяться в повітрі. Їх наявність у повітрі залежить не тільки від дихання учнів, а і від гігієнічного стану інструментів одягу і власне майстерні. Органічні речовини в сполученні з іншим брудом, що знаходиться в приміщенні, створюють неприємний специфічний запах.

Тому завжди треба дбати про доступ у майстерню свіжого повітря. Достатність кисню є необхідною умовою продуктивної праці і відпочинку. Аерацію майстерень проводять шляхом природної і штучної вентиляції. Навіть узимку бажано залишати одне вікно незаклеєним для провітрювання майстерні під час великої перерви або між змінами. У холодний період року відкривають фрамуги. Тривалість провітрювання залежить від температури зовнішнього повітря (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

***Мінімальна тривалість провітрювання майстерні***

Зовнішня температура	Тривалість провітрювання (в хв.)	
	Мала перерва	Велика перерва
Від 10 до 5 °С	6-10	25-35
-" - 5 до 0 °С	5-8	20-30
-" - 0 до - 5 °С	4-6	15-20
-" - - 5 до - 10 °С	2-4	12-16
Нижче - 10 °С	2-3	8-12

Збільшити інтенсивність обміну повітря можна вилучанням з приміщення брудного повітря за допомогою витягувальної вентиляції. Грати вентиляційних систем систематично відчищають від пилу. не рідше двох разів за рік чистять вентиляційні канали.

Після закінчення навчальних занять у майстерні роблять вологе

прибирання при відкритих фрамугах або вікнах. Ретельно прибирають майстерню не рідше одного разу за місяць.

Потрібний рівень освітлення майстерні створює позитивні емоції і підвищує працездатність. Недостатнє освітлення приміщення – одна з причин зниження гостроти зору і погіршення фізичного стану учнів. Найкращі умови для зорового сприйняття при освітленні від 800 до 1200 лк. Таке освітлення забезпечується при коефіцієнті природного освітлення – 2,5-5 %.

Учні багатьох шкіл працюють у майстерні при штучному освітленні не тільки в другу, а й у першу зміну (перші уроки в осінньо-зимовий період року). Джерелом штучного освітлення можуть бути лампа накаливання та люмінесцентні. Перевага люмінесцентних ламп полягає не тільки в їх більшій економічності, а й у забезпеченні високого рівня освітлення.

Відповідно до затверджених гігієнічних норм у майстернях з обробки дерева і металу мінімальне освітлення передбачено в 300 лк, а на робочих місцях у 500 лк. Кожне джерело освітлення обов'язково має бути включено в арматуру, за допомогою якої створюється рівномірне освітлення.

На освітлення майстерні значною мірою впливає чистота віконних стекол. Забруднені стекла поглинають до 20% світла. Тому вікна треба систематично протирати. Для підвищення освітлювальності велике значення має колір стін, стелі, обладнання та їх чистота.

Обробка деревини і металу супроводжується значним шумом, ряд виробничих процесів пов'язаний з вібрацією, запиленням – травмонебезпечні.

Спеціальні дослідження (Л. Козлов, Г. Трембицький та ін.) про вплив шуму на організм учнів доводять, що його рівень силою в 50-60 Дб викликає помітні фізіологічні зрушення. Відмічається зміна порогу слухового сприймання, загальної працездатності і кров'яного тиску. Робота в умовах сильного шуму спричинює головний біль, шум у вухах, головокружіння.

У системі трудового навчання значне місце посідає дослідницько-практична робота учнів на пришкільній ділянці та в сільському господарстві.

Дослідження (Б. Янев, К. Георгієв та ін.) свідчать: фізична праця на свіжому повітрі позитивно впливає на організм учнів. Однак характер, види трудової діяльності, обсяг і режим праці не завжди відповідають віковим, статевим і функціональним можливостям школярів. Часто праця, пов'язана з тривалим перебуванням у незручній позі, іноді за несприятливих погодних умов, призводить до негативних фізіологічних зрушень.

Гігієністи розподіляють сільськогосподарську працю за ступенем навантаження на організм учнів на три групи:

1. Робота із значними фізичними навантаженнями: копання землі, перенесення вантажу.
2. Робота із середніми фізичними навантаженнями: висаджування рослин, поливання овочів, прополювання.
3. Робота з незначними фізичними навантаженнями: збирання трав, рихлення землі тощо.

За важкої та середньої за ступенем навантаження праці негативні фізіологічні реакції фіксувалися в 42 і 26 відсотках випадків. При виконанні



відносно легких видів праці ці реакції зафіксовані в 13 відсотках випадків (Р. Сапожникова).

Режим роботи учнів в навчально-виробничих майстернях визначається навчальним розкладом. Звичайно це щотижневі спарені уроки загальною тривалістю 80 хв. Для старших класів, що учаться, а також у тому випадку, коли програма трудового навчання збільшується за рахунок годин шкільного або регіонального компонентів, кількість занять у тиждень може бути збільшено.

Разом з тим учитель праці повинний розуміти, що фізичною працею займаються підлітки, чий організм ще не сформувався цілком, а можливості, у силу великого розкиду. Індивідуальні дані у цьому віці, досить різні. Тому при організації роботи в майстернях необхідно користуватися науково обґрунтованими рекомендаціями, обговореними гігієнічними нормами, для того, щоб трудове навчання сприяло всебічному розвитку організму дітей, зміцненню їх, здоров'я, а не приводило до перевтоми. Дані фізіології і гігієни праці свідчать: фізична праця, що за своїм характером відповідає можливостям організму підлітка і виконується в умовах, що рекомендуються, сприяє правильному розвитку всього організму. Під впливом праці, що відповідає віковим особливостям зростаючого організму, удосконалюється координація рухів, зміцнюється кісткова і м'язова структури, поліпшується робота серцево-судинної і дихальної систем. Фізичне навантаження підсилює обмін речовин в організмі, що відбувається інтенсивніше, ніж на звичайних шкільних уроках [47].

Разом з тим немаловажне значення має, як розташовуються уроки праці в загальному розкладі занять по днях і годинник. Медики і гігієністи провели спеціальні дослідження, що виявили піки і спади працездатності школярів (з обліком і віку тих, яких навчають,). Так, виявилось, що найкращим місцем для занять по праці в розкладі для п'ятикласників є третій, а для більш старших хлопців (VI-VII класи) – четвертий уроки. Уроки праці, перші в розкладі, показали їхню найменшу працездатність, тобто непродуктивність для всіх груп. Неоднакова розумова працездатність учнів і в різні дні тижня. Її рівень наростає до середини тижня і відносно низький на початку і наприкінці.

Велике значення має і характер виконуваної роботи. Одноманітна робота, особливо зв'язана зі значним фізичним навантаженням, нерациональна з погляду віддачі. Науково обґрунтовані фізіолого-гігієнічні рекомендації, адресовані вчителям трудового навчання, радять надходити в такий спосіб. Найбільший ефект, що забезпечує підтримка працездатності протягом всього уроку, досягається чергуванням двох-трьох різноманітних операцій на одній оброблюваній деталі, коли безперервна робота учнів не перевищує 10 хв., після чого робиться перерва на 3-5 хв. для самоконтролю, оцінки якості викладачем, можливо – поточного інструктажу.

Діючі гігієнічні норми (СП 2.4.2.782-99) рекомендують наступні тимчасові інтервали:

- тривалість практичної роботи на уроках праці для учнів V-XI класів не повинна перевищувати 65 % часу занять;

- тривалість безперервної роботи з основних трудових операцій для учнів V-VII класів - не більш 10 хв., IX - 12 хв., X-XI - 16 хв.

Учителюв трудового навчання потрібно знати рекомендацію гігієністів у відношенні оптимальної тривалості безперервного показу діафільмів, діапозитивів, кінофільмів і телепередач:

- для V-VII класів – 20...25 хв.;
- для VIII-XI класів – 25...30 хв.

Зрозуміло, що, як і до всяких рекомендацій, і до цим потрібно підходити з обліком особистості школяра (рівня фізичного розвитку і типу психічного темпераменту), але як орієнтири для учителя вони повинні використовуватися обов'язково.

Немаловажне значення для створення оптимального режиму роботи в майстернях має стан зовнішнього середовища, у якій відбувається трудовий процес (мікроклімат, висвітлення, шум, і ін.) Про це говорилося вище і згадується ще раз, щоб підкреслити багатогранність факторів, що впливають на підлітка в процесі роботи в майстернях, необхідність враховувати їх. Тільки комплексний підхід, що враховує сукупність всіх умов, дозволить дотримати науково-педагогічних вимог до організації трудової діяльності школяра.

Однією з найважливіших умов і гарантією успішної роботи в шкільних майстернях є забезпечення навчально-виховного процесу необхідними інструментами (індивідуального і загального користування), пристосуваннями, засобами наочності і т.п. Існують норми оснащення конкретних навчальних майстерень обов'язковим мінімумом робочих верстатів, столів, навчальним устаткуванням. Відповідно до них розроблені типові «Переліки для учбово-виробничих майстерень різних типів». Ми приводимо нижче зміст таких Переліків для двох найбільш розповсюджених типів, у яких обговорено усі для нормальної організації навчальних занять. Таке комплектування забезпечує первісну базу навчального процесу, і його поповнення виробляється за рахунок бюджетних асигнувань, щорічно виділюваних додатково на ці мети.

При необхідності уточнити відповідність оснащеності свого кабінету нормативам учитель трудового навчання може звертатися до цих даних. Типові Переліки розроблені також для майстерень по обробці металу і деревини, кабінетів трудового навчання обробки тканин і харчових продуктів, для кабінетів автосправи, кабінетів по вивченню тракторів і сільгоспмашин, по основах тваринництва, по механізації й електрифікації тваринницьких ферм і інших напрямків трудової підготовки.

Варто особливо підкреслити, що наповнення учбово-матеріальної бази для навчання необхідними інструментами і посібниками (при цілком природному для навчального процесу зносі) є предметом турботи шкільного вчителя і керівника навчального закладу.

Під час сільськогосподарських робіт учням важко часто змінювати позу і характер рухів, які спричиняють одностороннє напруження м'язів тулуба та швидко зниження працездатності організму. Так, роботи, виконувані в зігнутому положенні тулуба (просапування, висадження рослин, збирання овочів), слід чергувати з тими, що дають змогу рухатися і випрямляти тулуб

(перенесення зібраних овочів, води, поливання тощо).

Маса предметів, що переносять учні 7-10 років, не повинна перевищувати 3 – 4 кг, 11-12 років – 4 – 5 кг, 13-14 років – 5 – 7 кг;

дівчата: 15 років – 5 кг, 16 років – 8 кг, 17 років – 9 кг;

юнаки: 15 років – 9 кг, 16 років – 12 кг, 17 років – 16,5 кг.

Учням 11 – 14 років (хлопцям і дівчатам можна) рекомендувати виконання робіт із середніми навантаженнями за умови раціонального чергування праці і відпочинку (через кожні 45 хв. роботи – 10-хвилинна перерва). Хлопців 11 – 12 років і дівчат 13 – 14 років можна іноді залучати до важчих видів праці після засвоєння і закріплення ними трудових навичок обробки ґрунту.

При виконанні важких сільськогосподарських робіт учнями 11 – 14 років необхідно робити 2-хвилинні перерви через кожні 15 хв. праці в довільному для них темпі. У дівчат 15 – 17 років до важчих видів сільськогосподарської праці відносять роботу з тваринництва – триразове доїння та догляд за тваринами (Т. Богіна, У. Вайнруб).

Гігієністи обґрунтували норми виробітку для учнів, які працюють у сільському господарстві. Розрахунки роблять у процентах від погодинної норми дорослих: для учнів V – VI класів – 40 %, VI-VIII – 60 %, IX-XI класів – 75 %.

Залежно від трудомісткості сільськогосподарських робіт, стану засміченості ґрунту, характеру рельєфу місцевості тощо тривалість праці учнів зменшують. Так, наприклад, при виконанні трудомісткої праці норми виробітку юнаків IX – XI класів знижується до 60-65, дівчат – 25 % норми дорослих (М. Антропова, Е. Самохіна).

Під час прополочних робіт зі збільшенням засміченості овочевих культур у 3 рази норма виробітку в порівнянні із середньою зменшується в чотири рази. Встановлений негативний вплив високих температур повітря на організм школярів при виконанні сільськогосподарських робіт. Так, після 3 – 4 год. роботи в полі при температурі повітря понад + 25 °С в 75 % учнів були зафіксовані негативні зрушення у функціональному стані організму (Е.Белостоцька). Отже, при нормуванні праці школярів повинні враховуватися метеорологічні умови.

Встановлено, що поряд з температурними чинниками на учнів, які працюють на верстатах, через вібрацію та шум після 3 год. роботи гострота слуху знижувалася на 46%, після 6 год. – на 60%. Зниження гостроти слуху часто супроводжується порушенням координації рухів, тобто значним зниженням м'язової працездатності. Тому юнакам X – XI класів дозволяється працювати на сільськогосподарських машинах не більше 3 год.

Тривала дія вібрації викликає в організмі різні несприятливі зміни, сукупність яких отримала назву "вібраційної хвороби". Розладжується чутливість шкіри, внутрішніх органів, певною мірою порушується обмін речовин. При вираженішій формі вібраційної хвороби вражається центральна нервова система, відчувається сильний головний біль, загальна слабкість. Тому забороняється працювати з вібраційними інструментами дівчатам (постійні

струси тіла можуть порушити в них дітородну функцію) і підліткам (у них ще не сформувалися захисні механізми і центральна нервова система).

Садово-городній інвентар, що застосовується в сільськогосподарській праці, за розміром і масою має відповідати основним пропорціям тіла учнів, їхнім віковим можливостям.

Відра та лійки виготовляють місткістю в 4 і 6 літрів. Діти молодших класів користуються 4-літровими лійками, тільки води наливають на 1,5 л менше, ніж діти 11 – 13 років. Для цього на корпусі відра або лійки наносять відповідні позначки.

Для учнів різних вікових груп встановлено основні розміри лопат. Металеві і дерев'яні граблі використовують двох розмірів: для учнів молодших класів – на 8 зубців (металеві) та 7 зубців (дерев'яні), а для учнів V-XI класів – відповідно на 10 і 9 зубців.

Сапи використовують двох розмірів: для учнів молодших класів розмір бойка – 100 x 90 мм, для учнів V-XI класів – 125 x 100 мм. Довжина ручки сапи має відповідати зростові учня: для молодших школярів – не більше 110 см, для учнів V-XI класів – до 140 см. Ручки роблять овальної форми для зручнішого тримання в руках під час праці.

Гігієнічні норми, регламентують не тільки виробництво, а й тривалість робочого часу. Дослідженнями фізіологів (Т. Богіна, Е. Вайнруб) доведено, що найоптимальніша тривалість праці учнів молодших класів – 2, V-VI класів – 3, VII-VIII класів – 4 год. неважкої праці за день. Тривалість праці учнів IX-XI класів на прополюванні овочів має не перевищувати 4-5, збиранні фруктів – 5-6 год. за день.

Жодного з численних напрямів діяльності вчитель трудового навчання не повинно дотримуватися так скрупульозно, так пунктуально, як його обов'язку, встановлені «Положенням про службу охорони праці в системі Міністерства утворення України» (затверджено наказом № 92 від 27 лютого 1995 р.), причому в Положенні зроблена застереження, що, хоча в основному вживається традиційний термін «охорона праці», його зміст стосовно до специфіки системи утворення ближче до поняття «забезпечення безпеки життєдіяльності». Відповідно до зазначеного Положення існує встановлена номенклатура заходів щодо охорони праці, що ведеться в освітній установі в обов'язковому порядку. Стосовно до навчальних майстерень, це наступні документи:

1. Акт-дозвіл на проведення занять у навчальних майстернях (складається щорічно перед початком навчального року).

2. Акт-дозвіл на введення в експлуатацію устаткування в навчальних майстернях, лабораторіях (щорічно і після ремонту).

3. Наказ по освітній установі про покладання відповідальності за стан охорони праці і посадових обов'язків по охороні праці (на початок навчального року).

4. Посадові інструкції по охороні праці працівників освітньої установи з їхніми особистими підписами (доведення під розпис виробляється щорічно).

5. Журнал вступного інструктажу і інструктажів на робочому місці учнів. Варто підкреслити, що всі інструктажі школярів по безпечних прийомах праці

повинні бути відповідним чином оформлені в журналах по техніці безпеки.

Ці обставини завжди приймаються в увагу в першу чергу при розслідуванні нещасного випадку, що відбувся в учбово-виробничих майстернях.

Кожен учитель повинний пам'ятати, що, відповідно до законодавства України завідувач майстернями, учитель трудового навчання або керівник гуртка « ... несуть особисту відповідальність відповідно до діючого законодавства за нещасні випадки, що сталися з учнями і дітьми під час навчально-виховного процесу в результаті порушення правил і норм охорони праці». Якщо таке нещастя все таки сталося, процедура його розслідування передбачена постановою № 558 – «Положенням про порядок розслідування й обліку нещасних випадків на виробництві», прийнятим Урядом України 3 червня 1995 р., що повинні знати працівники навчальних закладів.

Тому, вчитель трудового навчання повинний стежити і за тим, щоб устаткування і захисні засоби в навчальних майстернях проходили перевірку у відповідності з термінами, установленими положенням.

Варто зробити застереження, що, хоча прямо багато чого зі сказаного вище відноситься до компетенції керівника освітньої установи, фактично контролювати дотримання встановлених термінів, перевіряти виконання робіт буде вчитель трудового навчання. Як державний службовець, якому довірено забезпечити охорону здоров'я і життя дітей при трудовому навчанні, воно зобов'язано строго дотримувати встановлені правила і положення, багато хто з яких, на жаль, враховують гіркий життєвий досвід.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко О. Педагогічний процес у професійній і загальноосвітній школі: проектування на засадах наукової організації праці / О. Аніщенко // Наукові записки Національного пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова : зб. наук. статей. Серія : пед. та історичні науки. – К. : Вид. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. – Вип. 78. – С. 12-22.
2. Аніщенко О. Проблема відпочинку учнів у контексті наукової організації праці: вітчизняний досвід / О. Аніщенко // Рідна школа. – 2007. – №11-12. – С. 73-75.
3. Аніщенко О.В. Психофізіологічний аспект наукової організації праці учнів / О.В. Аніщенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – №9. – С. 3-6.
4. Батышев С.Я. Научная организация учебно-воспитательного процесса / С.Я. Батышев. – Изд. 3-е. Профпедагогика. – М. : Высшая шк., 1980. – 456 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
6. Зельдіс І.В. Наукова організація праці у шкільних майстернях : посіб. для вчителів / І.В. Зельдіс. – К. : Рад. шк., 1969. – 159 с.
7. Педагогічна творчість і майстерність : Хрестоматія / Укл. Н.В. Гузій. – К. : ІЗМН, 2000. – 168 с.
8. Підгаєцький В. Що таке наукова організація труда / В. Підгаєцький. – Х. : Шлях освіти, 1924. – 118 с.
9. Піддубний В.В. Питання професійної гігієни в системі охорони праці : Інформ.-аналіт. довідник / В.В. Піддубний, О.І. Стовбун. – К. : ЛОГОС, 2004. – 191 с.
10. Раченко І.П. НОТ учителя / І.П. Раченко. – М. : Просвещение, 1982. – 208 с.
11. Рибалка В.В. Психологія праці особистості : навч.-метод. посіб. / В.В. Рибалка – К. : КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2006. – 59 с.
12. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості : підручник / С.О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
13. Сухомлинський В.О. Відповідність методів навчання змісту і меті уроку / В.О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1959. – №11. – С. 9-12.
14. Траверсе Т.М. Психологія праці : Навч.-метод. посіб. / Т.М. Траверсе. – К. : ІПО КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. – 116 с.
15. Черпінський М.В. Наукова організація праці в школі / М.В. Черпінський. – К. : Рад. шк., 1972. – 126 с.
16. Черпінський М.В. Наукова організація праці вчителя : методичні рекомендації / М.В. Черпінський. – К. : Товариство «Знання», 1968. – 48 с.
17. Чухін О.І. Питання раціональної організації розумової праці школярів / О.І. Чухін // Радянська шк. – 1958. – №1. – С. 52-56.
18. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>
19. <http://arhiv.hoippo.km.ua>

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### ПРАВИЛА

#### **безпеки під час занять у навчальних і навчально-виробничих майстернях навчальних закладів системи загальної середньої освіти**

##### **1. Загальні положення**

1.1. Ці Правила встановлюють вимоги безпеки і виробничої санітарії під час занять у навчальних і навчально-виробничих майстернях, дільницях і полігонах, автодромах, трактородромах, навчальних господарствах та інших навчально-виробничих підрозділах (далі – майстерні) навчальних закладів системи загальної середньої освіти і поширюються на загальноосвітні, позашкільні та інші навчальні заклади системи загальної середньої освіти (далі – навчальні заклади), незалежно від форм власності та відомчого підпорядкування, у яких учні послідовно набувають первинні трудові уміння і навички виконання робіт під час трудового і виробничого навчання, допрофесійної та професійної підготовки (далі – трудове навчання).

Ці Правила є обов'язковими для виконання учасниками навчально-виховного процесу: учнями, вихованцями; викладачами, учителями, майстрами виробничого навчання, інструкторами виробничого навчання (далі – особи, які проводять трудове навчання); керівниками навчальних закладів.

1.2. Відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 N 563 ([z0969-01](#)), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 20.11.2001 за N 969/6160 (зі змінами) (далі – Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах), введення в експлуатацію майстерень навчального закладу під час його приймання до нового навчального року проводить комісія, створена за наказом відповідного органу управління освітою, до якої входять представники обласного, районного (міського) відділу освіти (залежно від підпорядкування), відповідної профспілкової організації галузі, керівник навчального закладу, а під час введення в дію новоутворених або переобладнаних майстерень - також і представники відповідних органів державного нагляду (охорони праці, пожежної безпеки, санітарно-епідеміологічного нагляду тощо).

1.3. Трудове навчання в майстернях навчальних закладів проводиться відповідно до чинних навчальних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України.

1.4. Неповнолітні не допускаються до виконання робіт, що визначаються Переліком важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94 N 46 ( [z0176-94](#) ), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.07.94 за N 176/385.

1.5. Відповідно до Граничних норм підймання і переміщення важких речей неповнолітніми, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 22.03.96 N 59 ( [z0183-96](#) ), зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 16.04.96 за N 183/1208, перенесення важких речей неповнолітніми становить:

- під час короткочасної роботи:

для дівчат 14 років – 2,5 кг, 15 років – 6 кг, 16 років – 7 кг, 17 років – 8 кг;

для юнаків 14 років – 5 кг, 15 років – 12 кг, 16 років – 14 кг, 17 років – 16 кг;

- під час тривалої роботи:

для дівчат 15 років – 4,2 кг, 16 років – 5,6 кг, 17 років – 6,3 кг;

для юнаків 15 років – 8,4 кг, 16 років – 11,2 кг, 17 років – 12,6 кг.

Робота учнів з вантажами не повинна становити більш 1/3 робочого часу.

До тривалої роботи з підймання та переміщення важких речей учні віком до 15 років не допускаються.

1.6. На учнів поширюються всі норми і правила, установлені для неповнолітніх Кодексом законів про працю України ([322-08](#)), Законом України "Про охорону праці" ([2694-12](#)), чинним законодавством України у сфері охорони здоров'я.

1.7. Під час робіт в майстернях з технічного обслуговування та експлуатації автотранспортних засобів слід користуватися Правилами з охорони праці для навчальних закладів, у яких проводяться профільне навчання і професійна підготовка учнів з автосправи, затвердженими наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 12.11.2002 N 574 ([z0967-02](#)), зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 13.12.2002 за N 967/7255.

1.8. Вимоги безпеки під час проведення робіт в майстернях сільськогосподарського профілю визначаються Правилами безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів X-XI класів загальноосвітніх навчальних закладів у сільськогосподарському виробництві, затвердженими наказом Комітету по нагляду за охороною праці України Міністерства праці та соціальної політики України від 16.11.98 N 219 ([z0793-98](#)), зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 15.12.98 за N 793/3233.

1.9. Розслідування нещасних випадків з учнями, що сталися під час проведення занять в майстернях, проводиться у відповідності з Положенням про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 31.08.2001 N 616 ([z1093-01](#)), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 28.12.2001 за N 1093/6284 (зі змінами) (далі – Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах).

1.10. Ці Правила можуть використовуватися під час проведення навчання в майстернях професійно-технічних навчальних закладів.

1.11. Систематичний контроль за дотриманням вимог цих Правил покладається на керівників навчальних закладів, місцевих органів управління освітою.



## **2. Вимоги безпеки праці в навчальних майстернях**

### **2.1. Загальні вимоги**

2.1.1. Майстерні навчального закладу використовуються під час проведення занять з трудового навчання і поділяються на:

навчальні майстерні для трудового навчання молодших школярів віком 6-10 років (1-4 класи);

навчально-виробничі майстерні, у яких здійснюється трудове, допрофільне навчання і допрофесійна підготовка учнів 5-9 класів;

навчально-виробничі майстерні загальноосвітніх, позашкільних та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти для трудового і виробничого навчання та профільної, допрофесійної і професійної підготовки учнів 10-12 класів.

2.1.2. Приміщення майстерень навчальних закладів, розміщення в них обладнання і механізмів повинні відповідати вимогам:

ДБН В.2.2-3-97 "Будинки та споруди навчальних закладів";

Державних санітарних правил і норм влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу, затвердженим постановою Головного державного санітарного лікаря України від 14.08.2001 N 63 ( v0063588-01 ) (далі - ДСанПіН 5.5.2.008-01);

Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів, затверджених наказом Комітету по нагляду за охороною праці Міністерства праці та соціальної політики України від 09.01.98 N 4 ([z0093-98](#)), зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 10.02.98 за N 93/2533 (далі – Правила безпечної експлуатації електроустановок споживачів).

2.1.3. Приміщення для трудового навчання необхідно ізолювати від основних навчальних приміщень і розміщувати на першому поверсі в окремих блоках, відсіках будівлі або в окремих будівлях з гардеробом і туалетом в них.

2.1.4. Не дозволяється організація майстерень у підвальних і напівпідвальних приміщеннях.

2.1.5. Відповідно до ДСанПіН 5.5.2-008-01 (v0063588-01) майстерні повинні бути розраховані на 13-15 робочих місць, обладнаних верстатами, станками та іншим обладнанням.

2.1.6. Усі роботи, що проводяться в майстернях навчального закладу, повинні бути організовані таким чином, щоб повністю унеможливити утворення вибухонебезпечних концентрацій газо-, паро- і пилоповітряних сумішей в об'ємі всього приміщення та в окремих робочих зонах.

2.1.7. Температура поверхні обладнання і технологічних трубопроводів, до яких існує можливість доторкання учнів під час проведення навчання, не повинна перевищувати 45 град. С. За умови перевищення такої температури слід поверхні обладнання та трубопроводи закривати теплоізоляцією або розміщувати в недоступних місцях (на висоті, поза робочою зоною тощо).

2.1.8. Елементи обладнання і апаратури майстерні, які можуть бути джерелом небезпеки, мають бути позначені сигнальними кольорами, а в небезпечних зонах приміщення майстерні встановлені знаки безпеки за ГОСТ 12.4.026-76 "ССБТ. Цвета сигнальные и знаки безопасности".

2.1.9. У зв'язку з особливостями педагогічного процесу і великою фізичною активністю учнів під час роботи площа робочого місця на одного учня має бути збільшена на 25-40% порівняно з нормою площі робочого місця дорослого робітника.

Так, для навчання за професією токар площа на одного учня повинна становити 6 кв. м, фрезерувальник і шліфувальник – 9-12 кв. м, електрозварник – 7,5 кв. м, для слюсарів-інструментальників, складальників, ремонтників та інших – 4 кв. м.

2.1.10. Вимоги безпеки праці під час роботи з електрифікованим інструментом визначаються Правилами безпечної експлуатації електроустановок споживачів.

2.1.11. Розміщення та обладнання інструментальних кімнат і складів повинні бути найбільш зручними для обслуговування навчально-виробничого процесу і транспортування інструмента, пристроїв, матеріалів і готової продукції.

2.1.12. Учні забезпечуються обладнанням та інструментами відповідно до Переліку допоміжних засобів навчання та шкільного обладнання, рекомендованого Міністерством освіти і науки України.

Нестандартне саморобне обладнання, яке не зазначене у цьому Переліку, має відповідати вимогам безпеки праці, а саме:

- принцип дії, конструктивні схеми, елементи конструкції повинні забезпечувати електро- і пожежну безпеку,
- у разі необхідності мати захисні огорожі,
- застосовувати засоби захисту в конструкції,
- монтаж і експлуатація, ремонт обладнання повинні забезпечувати безпеку праці.

2.1.13. Склад для зберігання довгомірних пиломатеріалів і металів, фанери та інших матеріалів треба розмішувати поряд з приміщенням, де виконуються роботи з деревиною, у торцевій частині будівлі з одним виходом безпосередньо назовні та другим – у майстерню, що прилягає.

2.1.14. Проїзди й проходи всередині майстерні повинні мати чітко визначені габарити, окреслені білими лініями або показані знаками, що їх замінюють. Не дозволяється захаращувати проходи, сходи й коридори.

2.1.15. Гардеробні для зберігання верхнього одягу мають бути влаштовані окремо від гардеробних для зберігання домашнього одягу та спецодягу.

2.1.16. Підлога у приміщеннях майстерень (дерев'яна, з лінолеуму тощо) має бути теплою, гладенькою, неслизькою, зручною для очищення, а також задовольняти експлуатаційні вимоги до приміщення.

2.1.17. Усі матеріали, які використовуються при будівництві, реконструкції та оздобленні приміщень майстерень, настилу підлоги, повинні мати позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи.

2.1.18. У приміщеннях, де виконується робота з кислотами і лугами, а також з іншими агресивними речовинами (солями, нафтопродуктами тощо), підлога має бути стійкою проти хімічної дії і не допускати адсорбції зазначених речовин.

2.1.19. Стіни мають бути покритими фарбами світлих тонів жовтого, блакитного, бежевого, зеленого кольорів; стелі, двері, віконні рами – білі. При цьому використовуються фарби, що створюють матову поверхню.

2.1.20. У майстернях мають бути встановлені умивальники з гарячим водопостачанням та індивідуальними змішувачами, щітками, милом і рушником або пристроями, що їх замінюють.

2.1.21. Майстерні, обладнані поза територією навчального закладу, необхідно забезпечувати доброякісною питною водою відповідно до ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01). Температура питної води повинна бути не нижчою як 8 град. С і не вищою як 20 град. С. Обов'язкова установка питних фонтанчиків або закритих баків з насадками. Воду в баках треба міняти щоденно. Біля питних баків необхідний пристрій для стікання води.

2.1.22. У майстерні слід мати аптечку (додаток 2), а також інструкцію з надання першої (долікарської) допомоги, де вказати адресу і телефон найближчої лікувально-профілактичної установи, що може надати медичну допомогу. Ця інструкція розробляється завідувачем майстерні відповідно до Правил надання першої (долікарської) допомоги (додаток 3). Учні мають бути обізнані з Правилами надання першої (долікарської) допомоги.

## 2.2. Вимоги до освітлення, опалення і вентиляції

2.2.1. Відповідно до ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01) температура повітря в майстернях з обробки металу та деревини має бути 16-18 град. С, інших майстернях – 17-20 град. С, відносна вологість повітря – 40-60%.

2.2.2. Природне й штучне освітлення приміщень майстерень має задовольняти вимоги, передбачені вимогами СНиП II-4-79 "Естественное и искусственное освещение" та ДБН В.2.5-28-2006 "Природне і штучне освітлення".

2.2.3. Направленість основного світлового потоку в навчальних приміщеннях повинна бути з лівого боку від учня, а на робочих місцях у навчально-виробничих приміщеннях – відповідно до технологічних вимог.

2.2.4. Найменша освітленість горизонтальних поверхонь на рівні 0,8 м від підлоги в приміщеннях повинна бути:

у майстерні з обробки металу і деревини:

при люмінесцентних лампах – 300 лк, при лампах розжарювання – 150 лк;

у швейній майстерні:

при люмінесцентних лампах – не менш як 400 лк, при лампах розжарювання - 200 лк;

у проходах майстерень – відповідно не менш як 100 і 50 лк (на підлозі).

2.2.5. Над світловими отворами в майстернях з південною, західною і південно-західною орієнтацією вікон потрібні сонцезахисні пристрої (жалюзі, козирки).

2.2.6. Шибки у вікнах треба очищати від пилу й бруду не рідше як два рази на рік, а в приміщеннях із значним виділенням диму, пилу, кіптяви – у міру їх забруднення, але не менш як чотири рази на рік.

2.2.7. Штучне освітлення допускається загальне або комбіноване (загальне плюс місцеве). Застосовувати тільки місцеве освітлення не дозволяється.

2.2.8. Світильники місцевого освітлення (з будь-якими лампами) для приміщень майстерень повинні мати відбивачі, які виготовлені з матеріалу, що не просвічується, із захисним кутом, не меншим як 30 град.

2.2.9. У приміщеннях майстерень, коридорах улаштовують аварійне освітлення, що має створювати освітленість не меншу, як 0,3 лк на підлозі вздовж лінії основних проходів і на сходах.

2.2.10. Електрична частина освітлювальних установок повинна відповідати вимогам правил улаштування електроустановок, що затверджуються в установленому чинним законодавством порядку.

2.2.11. Приміщення майстерень мають бути обладнані опаленням та вентиляцією.

2.2.12. Опалення повинне забезпечувати рівномірну температуру, можливість регулювання ступеня нагріву приміщення і незалежного вмикання і вимикання опалювальних секцій.

2.2.13. Ворота і входні двері в капітальних стінах повинні бути утеплені. Біля воріт і дверей, через які відбувається транспортування матеріалів і виробів, мають бути опалювані тамбури.

Двері повинні мати пристрої для примусового закривання (пружини, пневматичні затвори і т. д.). У воротах для проходу людей повинні бути хвіртки.

2.2.14. У приміщеннях майстерень улаштовують змішану вентиляцію (природну й механічну), яка забезпечує повітрообмін, температуру й стан повітряного середовища, передбачені нормами ДСанПіН 5.5.2.008-01 (v0063588-01).

2.2.15. Граничнодопустима концентрація шкідливих речовин в повітрі робочої зони майстерні не повинна перевищувати значень, указаних в ГОСТ 12.1.005-88 "ССБТ. Общие санитарно-гигиенические требования к воздуху рабочей зоны".

2.2.16. Незалежно від наявності вентиляційних пристроїв у віконних отворах мають бути фрамуги, що відчиняються, або інші пристрої для провітрювання: для відчинення і регулювання фрамуг вікон слід мати зручні пристрої, якими керують з підлоги.

2.2.17. У майстернях з обробки металу і деревини вентиляція повинна забезпечувати повітрообмін 20 куб. м/год. на одну особу. Виробничі процеси, що супроводжуються виділенням пилу, обладнують пристроями для його уловлювання і видалення.

2.2.18. Місцеві відсмоктувачі повинні забезпечувати повітрообмін 250 куб. м/год. Повітрообмін місцевої витяжки від клеєварки повинен становити 350 куб. м/год.

2.2.19. Вентиляційні пристрої повинні бути завжди справними і перебувати під постійним наглядом осіб, які відповідають за роботу вентиляції.

Вентиляційні установки повинні проходити планово-запобіжний ремонт, періодичне технічне і санітарно-гігієнічне випробування. Результати випробувань заносять до спеціального журналу.

### 2.3. Вимоги з безпеки праці до обладнання

2.3.1. Усе обладнання майстерень має бути справним і надійно закріпленим.

2.3.2. Обладнання й механізми повинні мати всі необхідні надійно закріплені обмежувачі.

2.3.3. Розміщення обладнання (верстатів, машин, механізмів, верстаків тощо) має відповідати навчально-виробничому процесу, нормам розстановки обладнання й умовам його роботи, а також забезпечувати безпечні умови навчання та праці учнів.

2.3.4. Складування матеріалів і деталей треба виконувати на спеціальних місцях так, щоб вони не захаращували проходів і не заважали вільному обслуговуванню. Висота складування матеріалів, заготовок не повинна бути більшою 1 м. При складуванні потрібно забезпечувати стійкість складених предметів і запобігати падінню заготовок, деталей або матеріалів. Для цього застосовують спеціальні пристрої, стояки, прокладки, підкладки, підпори тощо.

2.3.5. Обладнання майстерень (установка для фарбування розпиленням, апарат точкового зварювання тощо), робочі місця для лиття металів і термообробки треба встановлювати в окремому приміщенні з обов'язковим влаштуванням місцевих витяжних відсмоктувачів. Фарбувати розпиленням необхідно тільки у витяжній шафі.

2.3.6. Передачі (пасові, канатні, ланцюгові, фрикційні, зубчасті тощо) повинні бути забезпечені надійними і зручними в експлуатації запобіжними захисними засобами і бути пофарбованими в сигнальні кольори відповідно до ГОСТ 12.4.026-76 "ССБТ. Цвета сигнальные и знаки безопасности".

2.3.7. Передачі, розміщені всередині обладнання і агрегатів, повинні бути закритими з усіх боків. Доступ до них має здійснюватися тільки за допомогою пристроїв, що відчиняються (кришка, дверці тощо).

2.3.8. Подавальні валики й інші подібні пристрої повинні бути забезпечені пристосуваннями, що запобігають захопленню одягу і пальців працівника.

2.3.9. Устаткування, пристрої та інструменти протягом усього періоду експлуатації повинні відповідати вимогам безпеки ГОСТ 12.2.003-91 "ССБТ. Оборудование производственное. Общие требования безопасности".

Обладнання і механізми майстерень повинні мати тільки індивідуальні приводи. Передавання руху до обладнання трансмісіями в майстернях не дозволяється.

2.3.10. Оброблювані, рухомі або обертові деталі, вироби, що виступають за габарити обладнання, повинні бути огорожені і мати стійкі підтримувальні пристрої.

2.3.11. Усе верстатне обладнання, призначене для обробки крихких металів, повинно мати захисні пристрої. Під час обробки матеріалів з утворенням зливної стружки верстати повинні бути обладнані стружколами.

Фрезерні верстати для захисту від стружки повинні мати надійні щитки й ширми. Стругальні верстати мають забезпечуватися стружкозбирачами.

2.3.12. Обладнання треба фарбувати світлими тонами одного кольору. Місця, що підлягають захисту, фарбують червоним кольором, який різко виділяється після зняття захисного засобу.

2.3.13. Справність і стан обладнання та його захисних засобів повинні перевірятися до початку роботи майстром, інструктором виробничого навчання або вчителем, викладачем.

2.3.14. Пуск і зупинка обладнання і механізмів повинні бути цілком безпечними, а пускові пристрої – зручними для користування.

2.3.15. Пускові пристрої мають забезпечувати швидкість і плавність вмикання з робочого місця і повинні бути позбавлені можливості самовільно вмикатися. Наявність кількох місць пуску не дозволяється.

2.3.16. Поблизу робочого місця вчителя, викладача, майстра, інструктора виробничого навчання має бути рубильник (кнопка "Стоп") вимикання всього обладнання майстерні.

2.3.17. Розміщення органів керування (рукояток, маховичків, кнопок) повинно бути зручним, безпечним для користування.

2.3.18. Кнопки вмикання будь-якого обладнання мають бути заглиблені на 3-5 мм, а кнопки вимикання повинні виступати над панеллю не менш як на 3 мм і мати добре видимий напис "Стоп". Колір кнопок вимикання – червоний.

2.3.19. Пусковий педальний пристрій, якщо він є, повинен мати захисний засіб, що запобігає випадковому вмиканню (від падіння предмета на педаль, несподіваного натискання тощо).

2.3.20. Прибирати стружки, обрізки,пил і бруд з обладнання слід тільки за допомогою крючків, щіток тощо після того, як вимкнено обладнання. Без використання зазначених пристроїв прибирати не дозволяється.

Застосовувати стиснене повітря для здування ошурок і стружок не дозволяється.

2.3.21. Змашувати частини обладнання треба ретельно і систематично згідно з відповідною інструкцією. Система змашування забезпечується пристроями, що запобігають розбризкуванню і розливанню мастил (щітками, збирачами, листами, піддонами), і повинна бути безпечною в обслуговуванні.

2.3.22. Ремонтувати обладнання під час його роботи забороняється.

2.3.23. Перед ремонтом обладнання треба його вимкнути з електромережі і привести до такого стану, при якому жодна його частина або вузол не могли б самостійно рухатися. Приводні паси треба зняти з шківів, під пускові педалі потрібно підставити підкладки (колодки).

Біля пускових пристроїв і рубильників, що підводять струм, вивішують попереджувальні плакати, де зазначають, що обладнання ремонтується і пуск його заборонений.

Знімні частини розміщують на заздалегідь підготовлених місцях, міцно і стійко укладають з використанням підкладок, круглі деталі - із застосуванням підпор.

Для виконання ремонтних робіт між знятими деталями і біля обладнання, що ремонтується, залишають вільні проходи і робочі площі.

2.3.24. Перед пуском обладнання після ремонту або налагодження всі захисні засоби, а також пристрої слід поставити на місце, міцно й правильно закріпити. Працівників, які є поблизу, повідомляють про початок роботи на відремонтованому обладнанні.

### **3. Вимоги електробезпеки**

3.1. Електрообладнання у навчальних приміщеннях повинно відповідати вимогам Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів.

3.2. Електрична частина освітлювальних установок (напруга, виконання і захист освітлювальних мереж, заземлення тощо) повинна відповідати вимогам правил улаштування електроустановок, що затверджуються в установленому чинним законодавством порядку.

3.3. Електропостачання робочих місць учнів здійснюється від розподільного щита, встановленого біля робочого місця вчителя, викладача, майстра, інструктора виробничого навчання.

3.4. На лабораторних столах слід встановлювати розетки з підводкою електроенергії напругою 12 В для виконання лабораторних робіт.

3.5. До початку навчання особа, яка проводить це навчання, повинна навчити учнів правилам електробезпеки і тільки після засвоєння їх учнями може допускати їх до роботи.

3.6. У разі виявлення несправності електрообладнання слід негайно припинити роботу і повідомити особу, яка проводить навчання.

3.7. Усі роботи з електрообладнанням, умикання і вимикання електроустановок, заміна електроламп, уставка запобіжників тощо має виконувати особа з відповідним допуском з електробезпеки.

### **4. Вимоги безпеки під час навчання учнів у навчальних і навчально-виробничих майстернях**

4.1. Робоче місце учня повинно бути організоване так, щоб запобігти будь-якому нещасному випадку.

4.2. Робоче місце, за необхідності проведення робіт сидячи, обладнують сидіннями (приставними, висувними або відкидними), якими учні можуть користуватися для відпочинку і виконання окремих операцій основної роботи.

4.3. Робочі місця повинні бути обладнані спеціальними пристроями: тумбочками, висувними ящиками, шафами, інструментальними полицями або стелажми для зберігання інструмента, захисних окулярів, креслень тощо; заготовки, інструмент тощо, які зберігаються на стелажах, не повинні виступати за межі робочої площини стелажа.

4.4. Інструмент слід зберігати в спеціальних інструментальних ящиках, шафах, столиках біля обладнання, а в тих випадках, де це передбачено конструкцією машини, а – всередині її.

4.5. Початкові роботи необхідно виконувати під наглядом майстра, інструктора виробничого навчання або вчителя, викладача.

4.6. Усі пристрої (кондуктори, ділильні головки тощо), що застосовуються на обладнанні, повинні бути справними, зручними, безпечними в експлуатації.

4.7. Для безпечного підймання агрегатів і механізмів за допомогою підймальних механізмів необхідно користуватися спеціальними захватами, які надійно їх утримують.

4.8. Особи, які проводять навчання, мають право користуватися підймально-транспортними механізмами для знімання і транспортування деталей і механізмів, якщо вони пройшли відповідне навчання та мають посвідчення. Залучати до цієї справи учнів забороняється.

4.9. Навчальні монтажні роботи, що проводяться з використанням м'яких припоїв, не дозволяється виконувати з використанням сплавів, що містять свинець.

4.10. Учні під час трудового навчання, а також учителі, викладачі, майстри, інструктори виробничого навчання повинні забезпечуватися справним спецодягом, спецвзуттям, запобіжними пристроями відповідно до діючих для певного виду виробництва норм.

4.11. Учні, учителі, викладачі, майстри виробничого навчання під час трудового навчання повинні забезпечуватися спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту відповідно до типових норм, що затверджуються в установленому чинним законодавством порядку.

Розміри спецодягу повинні відповідати зросту учнів.

4.12. У випадку, коли роботу на металевих поверхнях треба виконувати в лежачому, сидячому положенні або на колінах, учням треба видати для обов'язкового користування під час роботи спеціальні мати або наколінники з матеріалу низької теплопровідності.

4.13. Інструмент і пристрої в лабораторіях необхідно розміщувати безпосередньо на робочому місці в тій кількості, яка необхідна для виконання даного виду робіт.

4.14. У разі пересувного робочого місця інструмент треба розміщувати в спеціальному ящику або інструментальній сумці.

## **5. Вимоги пожежної безпеки**

5.1. Для всіх приміщень майстерень вимоги пожежної безпеки визначаються Правилами пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України, затвердженими наказом Міністерства освіти України і Головного управління Державної пожежної охорони Міністерства внутрішніх справ України від 30.09.98 N 348/70 ([z0800-98](#)), зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 17.12.98 за N 800/3240 (зі змінами) (далі – Правила пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України).

5.2. Усі навчальні та навчально-виробничі майстерні повинні бути повністю забезпечені протипожежним інвентарем, вогнегасниками, ящиками з піском (не менш ніж по одному ящику в майстерні), сигналами та іншим обладнанням у відповідності до Правил пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України ([z0800-98](#)).



5.3. Легкозаймисті і вогнєнебезпечні матеріали (бензин, гас, лак, фарбу, мастило тощо) зберігають у спеціальних приміщеннях, місцях і пристроях згідно з Правилами пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти України ([z0800-98](#)). Запас цих матеріалів на робочому місці не повинен перевищувати потреби в них робочого дня; при цьому залишати зазначені матеріали після роботи не дозволяється.

## **6. Обов'язки посадових осіб щодо забезпечення охорони праці під час занять у майстернях навчального закладу**

6.1. Керівництво і відповідальність за організацію охорони праці під час проведення навчання в майстернях навчального закладу покладається на його керівника відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах ([z0969-01](#)).

6.2. Керівник навчального закладу, у якому проводиться навчання в майстернях:

- створює здорові і безпечні умови для проведення занять;

- наказом призначає відповідальних осіб, які зобов'язані контролювати створення безпечних умов навчання та праці, стежити за виконанням учнями цих Правил та відповідних інструкцій з охорони праці на робочому місці в майстернях;

- організовує роботу щодо розроблення та затверджує інструкції з охорони праці (безпеки життєдіяльності) для учнів під час навчання в майстернях;

- організовує роботу щодо забезпечення учнів справними обладнанням та пристроями;

- організовує проведення технічного обслуговування та ремонту обладнання в майстернях;

- організовує один раз на три роки навчання учителів, викладачів, майстрів, інструкторів виробничого навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності з наступною перевіркою знань відповідно до Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці, затвердженого наказом Державного комітету з нагляду за охороною праці України від 26.01.2005 N 15 ([z0231-05](#)), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15.02.2005 за N 231/10511, та Положення про організацію охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах ([z0969-01](#));

- відповідно до Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах ([z1093-01](#)), проводить розслідування нещасних випадків.

6.3. Учителі, викладачі, майстри, інструктори виробничого навчання:

- навчають учнів безпечного поводження з наявним у майстерні обладнанням, а також безпечних методів виконання робіт;

- забезпечують дотримання вимог безпечного проведення навчально-виховного процесу;

- несуть відповідальність за збереження обладнання майстерні, справність засобів пожежогасіння;

стежать за своєчасним проведенням технічного обслуговування та ремонту обладнання майстерні;

здійснюють навчання та інструктаж учнів з охорони праці, безпеки життєдіяльності відповідно до Положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці в закладах, установах, організаціях, підприємствах, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 18.04.2006 N 304 ([z0806-06](#)), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 07.07.2006 за N 806/12680;

здійснюють першу допомогу у разі нещасних випадків, що сталися з учнями в майстерні.

Реєстрація інструктажів з охорони праці проводиться:

вступний – у журналі обліку навчальних (навчально-виробничих) занять на окремій сторінці за формою;

первинний на робочому місці в кожній майстерні, де проводиться трудове або професійне навчання, – у спеціальному журналі;

первинний перед виконанням навчального завдання, пов'язаного з використанням різних механізмів, інструментів, матеріалів тощо, – у журналі обліку навчальних (навчально-виробничих) занять на сторінці про запис теми уроку, навчального заняття тощо.

6.4. Навчання учнів проводиться відповідно до інструкцій з охорони праці, які розроблюють учителі, викладачі, майстри, інструктори виробничого навчання навчальних закладів згідно з Положенням про розробку інструкцій з охорони праці, затвердженим наказом Комітету по нагляду за охороною праці України Міністерства праці та соціальної політики України від 29.01.98 N 9 ([z0226-98](#)), зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 07.04.98 за N 226/2666

Директор Інституту інноваційних  
технологій і змісту освіти  
Міністерства освіти і науки,  
молоді та спорту України

А.В.Кудін

**ПЕРЕЛІК**

**допоміжних засобів навчання та шкільного обладнання, рекомендованого  
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України**

**Обробка металів  
Обладнання спеціалізоване  
Верстати**

Верстат горизонтально-фрезерний з пристосуванням для вертикального фрезерування  
Верстат свердлильний настільний  
Верстат токарно-гвинторізний  
Верстат електрозаточний  
Верстаки  
Верстак комбінований\*  
Верстак слюсарний з лещатами (довжина губок до 120 мм)

**Приладдя  
Пристрої**

Приладдя універсальне для згинання листового металу і дроту  
Плита розмічувальна 200x200x65 мм  
Рихтувальна плита або наковальня  
Прес для штампування  
Піч муфельна  
Електродріль з перфоратором (потужністю 750 Вт)  
Ножиці електричні (потужністю 750 Вт)  
Шліфувальна машинка кутова (потужністю 750 Вт)  
Круг шліфувальний до шліфмашинки  
Круг відрізний до шліфмашинки  
Електрофарбопульт (потужністю 60-100 Вт.)  
Пістолет заклепковий  
Заклепки для заклепкового пістолета  
Патрон свердлильний (для свердел 2-10 мм.)

*\* Обладнання, яке необхідно придбати для комбінованої майстерні замість слюсарних та деревообробних верстаків.*

**Інструменти  
Металообробні**

Лещата ручні  
Лещата машинні (ширина губок 80 мм) з ручним приводом  
Плашка (набір МЗ-М12)  
Плашкотримач  
Вороток  
Мітчик (набір МЗ-М12)  
Зубило слюсарне, ширина леза 10 мм  
Зубило слюсарне, ширина леза 20 мм  
Киянка для робіт із жерстю

Кернер  
Кусачки  
Молоток слюсарний, 150 г  
Молоток слюсарний, 300 г  
Молоток слюсарний, 600 г  
Свердло спіральне (від 2 до 12 мм)  
Свердло спіральне з твердосплавною напайкою (від 2 до 12 мм)  
Фреза (набір з 6 фрез)  
Різець токарний (набір з 10 різців)  
Щітка кордова для чищення напилків, 270x60 мм  
Надфілі (набір)  
Напилок плоский, насічка 3, довжиною 250 мм  
Напилок плоский, насічка 2, довжиною 400 мм  
Напилок круглого перерізу, насічка 1  
Напилок тригранний, насічка 3  
Напилок квадратного перерізу, насічка 3  
Напилок напівкруглий 200-500 мм  
Ножиці ручні для різання жерсті  
Ножиці по металу важільні шкільні  
Рамка ножівочна  
Полотно ножівочне  
Пензлик для фарбування  
Інструменти для виконання чеканки  
Інструменти для гравірування

### **Електромонтажні роботи**

### **Прилади та пристосування**

Універсальний вимірювальний пристрій для вимірювання сили струму, напруги, опору  
Індикатор  
Електричний лічильник  
Випрямлячі з вихідною напругою 12 В, 24 В, 36 В  
Плитка електрична лабораторна  
Стіл для паяння  
Електропаяльник (із набором матеріалів) потужністю 75 Вт

### **Інструменти**

Круглогубці  
Пінцет  
Пристосування для зняття ізоляції  
Ніж монтажний  
Викрутки  
Бокоріз

### **Обробка деревини**

### **Обладнання спеціалізоване**

Верстати  
Верстат токарний для обробки деревини

Верстат електрозаточний  
Верстат настільний свердлильний (діаметр свердла до 18 мм)  
Верстат настільний фуговально-пилний  
Верстаки  
Верстак столярний одномісний

### **Приладдя Пристрої**

Персональний комп'ютер учителя  
Мультимедійна дошка  
Коловорот  
Стусло  
Стусло універсальне  
Зшивач (для скріпок шириною 6 мм)  
Скріпки шириною 6 мм  
Інструмент для розведення зубів пилок  
Струбцина  
Дриль ручна з патроном до 10 мм  
Електродріль (потужністю не менше 500 Вт)  
Прилад для визначення механічних властивостей матеріалів  
Пилка електрична дискова (потужністю 1400 Вт)  
Лобзик електричний (потужністю не менше 750 Вт)  
Пилка для електролобзика (5 пилок)  
Рубанок електричний (потужністю не менше 750 Вт)  
Електрофрезер (потужністю не менше 800 Вт)  
Фрези до електрофрезера (5 фрез)  
Електрошліфувальна машинка стрічкова  
Шліфувальна стрічка для електрошліфувальної машинки  
Електрошабер (потужністю 180 Вт)  
Стамески для електрошабера (13, 14, 15 мм)  
Електрофарбопульт (потужністю 60-100 Вт)  
Дельташліфмашинка (потужністю не менше 240 Вт)  
Шліфаркуші до дельташліфмашинки (комплект)  
Вібраційна шліфувальна машинка (потужністю 500 Вт)  
Шліфаркуші до віброшліфмашинки (комплект)  
Ножівка електрична (потужністю 750 Вт)  
Пилки для ножівки електричної (5 пилок)  
Електровипалювач  
Подовжувач електричного кабелю (6 м, 10 м)

Директор Інституту інноваційних  
технологій і змісту освіти  
Міністерства освіти і науки,  
молоді та спорту України

А.В.Кудін

## **ПРАВИЛА** **надання першої (долікарської) допомоги**

Під час проведення занять в навчальних і навчально-виробничих майстернях можливі травми, пошкодження. У всіх випадках травм або пошкоджень необхідно звернутися до лікувальної установи. Надання першої (долікарської) допомоги потерпілому дозволить полегшити стан і зменшити термін післятравмового періоду реабілітації.

### ***Удари, розтяги***

Унаслідок удару об твердий предмет або падіння можуть пошкодитись м'які тканини, розтягнутися зв'язки. Це проявляється у вигляді припухлості, синця у місці удару. Щоб надати першу допомогу, треба створити спокій пошкодженій ділянці й покласти на неї 3-4 рази холод (щоразу на 1 годину з інтервалами 15-20 хвилин).

У разі удару носа, що супроводжується кровотечею, не дозволяється сякати. Голову слід нахилити вперед, затиснувши крила носа пальцями на 10-15 хв.

За умови удару голови треба забезпечити спокій. Під час транспортування постраждалого слід покласти на спину, підклавши під голову подушку або м'яку тканину. Не можна дозволяти учневі з такою травмою самостійно йти в лікарню.

### ***Переломи, вивихи***

Основними ознаками перелому є різкий біль, що посилюється при спробі рухатися, припухлість, що поступово збільшується у місці пошкодження, деформація. Діагноз перелому може встановити тільки лікар.

У разі вивиху відбувається зміщення з'єднаних кісток.

Якщо є підозра на вивих, перелом, підвивих, розтягнення зв'язок, не можна пробувати вправляти, тягти за пошкоджене місце. Необхідно створити максимальний спокій, нерухомість пошкодженої частини тіла за допомогою транспортної шини – твердого матеріалу, обгорнутого в м'яку тканину. Шину треба прибинтувати так, щоб вона захоплювала суглоби нижче і вище від місця пошкодження. У разі перелому кісток гомілки укладають дві шини із зовнішнього і внутрішнього боків ноги від стопи до верхньої третини стегна.

У разі перелому стегна одну шину розміщують уздовж зовнішнього боку від пахової западини пошкодженого боку до стопи, а другу - уздовж внутрішнього боку від паху до стопи. Шини туго прибинтовують до ноги бинтами або рушниками в 3-4 місцях. Стопу фіксують тугою пов'язкою.

У разі перелому руки, ключиці або вивиху кісток у плечовому або ліктьовому суглобі руку притискують до тулуба, закріплюють пов'язкою.

### ***Поранення***

Під час надання першої допомоги у разі поранення необхідно зупинити кровотечу, накласти стерильну пов'язку і доставити потерпілого до лікаря.

Той, хто надає допомогу при пораненні, повинен з милом помити руки, а якщо це неможливо – намазати пальці йодною настоянкою. Доторкуватися до

рани навіть вимитими руками не дозволяється. Не дозволяється обмивати рану водою.

При незначних порізах рану обробляють йодною настоянкою і накладають марлеву пов'язку, яка захищає організм від мікробів і сприяє швидкому зсіданню крові.

При пораненні склом або іншим предметом рану промивають великою кількістю дистильованої води або тампоном, змоченим етиловим спиртом або розчином перексиду водню; виймають осколки скла і знову промивають рану спиртом або розчином перексиду водню. Якщо рана забруднена, бруд видаляється тільки навкруги, але ні в якому разі не з глибинних шарів рани. Шкіру навколо рани обробляють йодною настоянкою або розчином брильянтової зелені, перев'язують і звертаються в медпункт.

У разі кровотечі у вигляді крапель або рівної струмینی під тиском судину, яка кровоточить, потрібно притиснути до кістки вище від місця поранення, а якщо це кровотеча на руці або нозі, то після цього максимально зігнути кінцівку в суглобі та забинтувати його в такому положенні. Потім накладають джгут на 5-10 см вище від рани, під джгут необхідно підкласти тканину або марлеву пов'язку, а також записку про час його накладання. Джгут не можна залишати на кінцівці довше ніж 1,5 год.

Директор Інституту інноваційних  
технологій і змісту освіти  
Міністерства освіти і науки,  
молоді та спорту України

А.В.Кудін

## ПЕРЕЛІК

### необхідної документації в кабінеті трудового навчання майстерня

#### ***I. Загальна нормативно-правова база***

1. Закон України Про освіту
2. Закон України Про загальну середню освіту
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти – 2004
4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти – чинний
5. Державний стандарт базової і повної середньої освіти – 2013
6. Державний стандарт початкової освіти – 2012
7. Національна доктрина розвитку освіти
8. Державна програма «Вчитель»
9. Конвенція про права дитини
10. Типові правила внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних заходів України
11. Загальні правила поведінки учнів під час навчально-виховного процесу у ЗНЗ України
12. Про використання мобільних телефонів під час навчального процесу

#### ***II. Документація кабінету***

1. Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів
2. Положення про навчальні майстерні загальноосвітнього навчально-виховного закладу
3. Акт введення в експлуатацію кабінету
4. Протоколи та акти вимірювань електробезпеки та перевірки заземлення
5. Рекомендації щодо заземлення кабінету
6. Акт-дозвіл на проведення занять у кабінеті у поточному році
7. Паспорт майстерні
8. Паспорт забезпеченості майстерні
9. Книга обліку стану навчально-методичного забезпечення майстерні
10. Про інноваційну діяльність
11. Інструкція з інвентаризації матеріальних цінностей
12. Про затвердження Змін до Інструкції з інвентаризації основних засобів
13. Типова інструкція про порядок списання матеріальних цінностей з балансу бюджетних установ
14. Інвентарна книга
15. Матеріальна книга
16. Річний план роботи майстерні
17. Перспективний план роботи майстерні
18. Графік роботи майстерні
19. Копія наказу по школі про призначення завідуючого майстернею



20. Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу

21. Список учнів які знаходяться на диспансерному обліку, підготовлений медичним робітником школи

22. Про затвердження Типових переліків навчально-наочних посібників, технічних засобів навчання та обладнання загального призначення для загальноосвітніх навчальних закладів – Наказ N 364

### ***III. Санітарно-гігієнічні вимоги***

1. ДСанПіН 5.5.2.008-01 – утримання загальноосвітніх навчальних закладів

2. Гігієнічні вимоги до шкільних меблів

3. Правил безпечної експлуатації електроустановок споживачів – ДНАОП 0.00-1.21-98

4. Правила користування електричною енергією

### ***IV. Техніка безпеки та охорона праці***

1. Типове положення про службу охорони праці – НПАОП 0.00-4.35-04

2. Типове положення про навчання з питань охорони праці – НПАОП 0.00-4.12-05

3. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу

4. Положення про порядок розслідування нещасних випадків

5. Акт про нещасний випадок з учнем

6. Журнал реєстрації нещасних випадків

7. Правил пожежної безпеки для закладів

8. Типове положення про спеціальне навчання з питань пожежної безпеки

9. Положення про розробку інструкцій з охорони праці – ДНАОП 0.00-4.15-98

10. Посадова інструкція учителя

11. Посадова інструкція завідуючого майстернею по дереву

12. Посадова інструкція завідуючого майстернею по металу

13. Посадова інструкція завідуючого робочою кімнатою

14. Посадова інструкція лаборанта

15. Посадова інструкція-керівника гуртка

16. Інструкція з охорони праці на робочому місці для працівників

17. Орієнтовний перелік питань вступного інструктажу з ОБЖ для учнів

18. Журнал реєстрації вступного інструктажу з питань охорони праці

19. Журнал реєстрації інструктажів з питань охорони праці

20. Інструкція з пожежної безпеки в кабінеті Загальна

21. Інструкція з пожежної безпеки в навчальних майстернях школи

22. Журнал реєстрації протипожежного інструктажу

23. Інструкція користування вогнегасником

24. Правила безпеки під час занять у навчальних і навчально-виробничих майстернях

25. Правила безпеки під час трудового навчання й літніх практичних робіт учнів

26. Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці
27. Інструкція з охорони праці під час проведення навчальних занять у навчальних і навчально-виробничих майстернях
28. Інструкція з електробезпеки
29. Інструкція під час виконання електромонтажних робіт
30. Інструкції з ПМД при ураженні електрострумом
31. Інструкція з охорони праці під час роботи з використанням переносних електроінструментів
32. Інструкція з охорони праці під час ручної обробки металу
33. Інструкція з охорони праці під час роботи на фрезерному верстаті
34. Інструкція з охорони праці під час роботи на токарному верстаті по металу
35. Інструкція з охорони праці під час роботи на заточувальному верстаті (електроточилі)
36. Інструкція з охорони праці під час роботи на свердлильному верстаті
37. Інструкція з охорони праці під час роботи на круглопилльному (циркульному) верстаті
38. Інструкція з охорони праці під час роботи на токарному верстаті по дереву
39. Інструкція з охорони праці під час роботи на деревофугувальних верстатах
40. Інструкція з охорони праці під час ручної обробки деревини
41. Інструкція з охорони праці виконанні сільськогосподарських робіт
42. Виробнича санітарія і гігієна праці в шкільних майстернях
43. Інструкція надання першої медичної допомоги при одержанні травм
44. Вміст аптечки першої допомоги
45. Положення про адміністративно-громадський контроль з охорони праці у навчальному закладі
46. Журнал адміністративно-громадського контролю
47. Граничні норми піднімання і переміщення важких речей неповнолітніми
48. ПЛАН евакуації у випадку аварійних ситуацій
49. СХЕМА евакуації з майстерні
50. Посвідчення про перевірку знань з ТБ
51. Стенд з охорони праці з розміщенням основних документів
52. Норми первинних засобів пожежогасіння у кабінеті
53. Саморобні інструкції: Інструкція з охорони праці під час чергування в навчальних майстернях – Інструкція з охорони праці під час виконання лабораторно-практичних робіт – Інструкція з охорони праці при проведенні екскурсій – Інструкція з охорони праці при розмічанні – Інструкція з охорони праці при пилянні деревини – Інструкція з охорони праці при струганні деревини. – Інструкція з охорони праці при довбанні та різанні деревини стамесками – Інструкція з охорони праці при складанні столярних виробів –

Інструкція з охорони праці при оздобленні виробів – Інструкція з охорони праці при рубанні металу – Інструкція з охорони праці при випрямлянні та згинанні листового металу й дроту – Інструкція з охорони праці при обпилюванні – Інструкція з охорони праці при різанні листового металу ножицями – Інструкція з охорони праці при різанні металу ножівкою – Інструкція з охорони праці при нарізанні метричної різьби – Інструкція з охорони праці під час електропаяння – Інструкція з охорони праці при термічній обробці металу

V. Навчально-методичне забезпечення кабінету

1. Методичні рекомендації щодо вивчення предмету на 2012/2013 н. р.
2. Перелік посібників на 2012/2013 н. р.
3. Програми
4. Календарне планування (окремі зразки)
5. Поурочні плани-конспекти (окремі зразки)
6. Підручники
7. Посібники:
  - Паспорт ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ - Рекомендації
  - Самоаналіз уроку трудового навчання
  - Типи уроків трудового навчання
8. Матеріали:
  - ЗНАКИ БЕЗПЕКИ (не плутати з дорожніми знаками!) – 134 шт., розміри 600х600 пікселей, формат – jpg: – Заборонні – 14 – Попереджувальні – 26 – Вказівні – 12 – Наказові – 21 – Пожежна безпека – 12 – Евакуаційні – 25 – Медичні – 4 – Різні – 20
9. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень
10. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з трудового навчання
11. Критерії оцінювання навчальних досягнень з креслення
12. Про обсяг і характер домашніх завдань учнів загальноосвітніх навчальних закладів (Лист Міністерства освіти і науки України від 29.10.07 № 1/9-651)
13. НАКАЗ-17.05.2005 N 297 – Про подолання проявів бюрократизму в освіті
14. МОН\_496\_08-Інструкція з ведення класного журналу
15. Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади
16. Положення про ДПА
17. Навчальний календар – 2012/2013 н. р.
18. Матеріали до атестації
19. Стенди постійної і змінної експозиції, таблиці Стенди Постійної експозиції
  - Державна символіка
  - Портрети видатних вчених галузі
  - Правила поведінки учнів у кабінеті
  - Розклад роботи кабінету
  - Правила безпеки життєдіяльності

- Правила протипожежної безпеки
- Основні етапи розвитку галузі з обов'язковим виділенням здобутків української науки
- Довідкові матеріали (у вигляді плакатів, таблиць) Змінної експозиції
- Матеріали до тем, що вивчаються
- Матеріали про вчених
- Матеріали про новітні розробки у галузі
- Результати експериментальної і дослідницької роботи учнів
- Кращі роботи учнів
- (матеріали експозицій змінюються під час переходу до вивчення нової теми)

20. Науково-методичні і науково-популярні журнали

21. Матеріали педагогічного досвіду

#### ***VI. Оплата праці***

1. Інструкції про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти
2. Про затвердження Нормативів наповнюваності груп (Інструкція про розподіл учнів на групи для занять)
3. Оплата заміни

#### ***VII. Позащтатні ситуації***

1. Порядок надання першої допомоги при одержанні травм
2. Порядок дій при виникненні пожежі

#### ***VIII. Контроль***

1. Атестаційний лист навчального кабінету
2. Типова програма комплексної перевірки загальноосвітнього навчального закладу

Передовий педагогічний досвід  
вчителя трудового навчання та технологій  
Пархоменка Олександра Миколайовича

*Портфоліо*



Учні запитали вчителя: – Який він, едельвейс? Вчитель відповів: – Не знаю... Я його ніколи не бачив, але якщо ви його зустрінете, то неодмінно впізнаєте, настільки він прекрасний (притча). Ніхто не наважиться визначити ціну коштовності каменя до початку його гранування... І лише тоді, коли є шедевр роботи ювеліра із фантастичною грою світла у задзеркаллі діаманту, він набирає своєї справжньої вартості. Байдуже, що світ не знає: гламурності і вишуканості передували піт зусиль, пил рутинної праці, блиск миттєвого прозріння. Отак і педагогічний талант... Який би потенціал не був у ньому захований, але поки він

не пройде випробування дитячою безпосередністю, учнівською допитливістю, підлітковим максималізмом – ніхто не візьметься говорити про багатогранність педагогічного «Я».

**Я – вчитель!** І намагаюсь бути ним із моменту закінчення факультету загально технічних дисциплін Уманського державного педагогічного інституту в 1996 році. Після його закінчення був направлений на роботу у Чемеровецький район Хмельницької області. Принциповим для себе вважаю досконале володіння методикою викладання трудового навчання і фахову компетентність. Бачу сенс своєї педагогічної діяльності у створенні умов для проектування особистісно значимої траєкторії розвитку кожного учня, пристосованого до техногенно-економічних, соціальних змін, які сьогодні відбуваються у суспільстві. Основним орієнтиром у моїй діяльності є акцент на професійне самовизначення сільських школярів, оволодіння ними методами творчої праці в умовах інформаційного буму, здатність їх бути конкурентоспроможними із врахуванням тенденцій до світової інтеграції та глобалізації.

**Я – освітній менеджер.** Тому для мене вирішальним є обрання стратегічної мети: формування в учнів якостей, необхідних для майбутньої трудової діяльності, шляхом залучення їх до основних видів проектно-конструкторських робіт. На уроках трудового навчання виділяю чотири етапи проектно-технологічної діяльності: 1) організаційно-мотиваційний; 2) онструкторський; 3) технологічний; 4) заключно-презентаційний. Спектр тактичних шляхів моєї педагогічної діяльності найрізноманітніший, але головним критерієм відбору слугує результативність. Використання проектної технології дозволяє мені активізувати пізнавальний інтерес, підвищити рівень

мотивації учнів на першому етапі. Для початку – це просто запитання, котрі вимагають від школярів польоту думки, вміння спиратися на власний життєвий досвід. Перед початком вивчення теми «Конструкційні матеріали» я намагаюсь інтригувати учнів несподіваним припущенням, що жерсть може бути м'якою, привабливою, гнучкою, і навіть, гарячою трояндою, а не тільки сірою, холодною, жорсткою... Зброєю. Опираючись на таксономію рівнів навичок мислення (за Блумом) пріоритетним для себе вважаю формування в учнів аналітико – синтетичних та оцінювальних умінь, які є вершиною особистісного інтелектуального розвитку. Тому для своїх вихованців забезпечую створення умов для прогнозування кінцевого та проміжних результатів роботи над проектом.

Як на мене, учні повинні вчитися мислити творчо, робити вибір серед декількох можливих варіантів, планувати власну діяльність, працювати з інформаційними джерелами, здійснювати рефлексію своєї діяльності. Проектна діяльність дає можливість врахувати особистісні інтереси та природні нахили дитини. Переконалий, що робота в режимі проекту привчає до самостійної, планово – систематичної роботи. Якщо раніше я виконував креслення майбутнього виробу на дошці і під час вступного інструктування пояснював зміст завдання, поетапно демонстрував технологію виготовлення того чи іншого предмета, то сьогодні для мене актуально створити атмосферу вільного простору, у якому учень міг би самостійно робити вибір проблеми (виріб), визначати шляхи вирішення, на основі цього виконувати креслення, складати відповідну технічну документацію, обмірковувати і усвідомлювати технологію реалізації творчого задуму. Саме це здійснюю на другому етапі – обмірковуємо рішення проблеми, розробляємо ескіз, креслимо, добираємо матеріал та інструмент для роботи. На третьому етапі відбувається безпосередня реалізація творчого проекту. Виконуються операції, передбачені технологічним процесом виготовлення або вдосконалення певного об'єкту праці. На заключному етапі презентується виконаний виріб, а учні – опоненти допомагають усвідомити його сильні і слабкі сторони та можливі шляхи корекції.

**Я – фасилітатор.** Максимально органічною для мене є інтерактивна модель уроку, яка дає змогу інтенсифікувати процес трудового навчання, забезпечити особистісно-орієнтований підхід, змодельовати життєві ситуації, створити атмосферу співробітництва, творчих взаємин у навчанні. З досвіду знаю, що найрезультативнішими є ті уроки, на яких вдається залишитися на позиції партнера, уникнути менторських настанов, коли процес навчання проходить мимоволі, ненав'язливо і природно.

Логічним продовженням моєї діяльності є застосування інформаційно-комунікаційних технологій у викладання трудового навчання. Працюючи у звичайній сільській школі своїм завданням бачу створення умов для формування інформаційної культури учнів, яка б забезпечила їм рівний доступ до якісної освіти. Це, певною мірою, забезпечує конкурентоспроможність моїх вихованців серед абітурієнтів та на ринку праці. На моїх уроках комп'ютер є теж «живим та активним» учасником інтерактивного спілкування. Тому він мотивує, стимулює, демонструє, оцінює. Мультимедійний супровід уроку дає

змогу побачити предмет об'ємним, сконцентрувати увагу на певних деталях спроектованої моделі, показати процес обробки матеріалу натуральним, а фізичний чи хімічний процес продемонструвати навіть за відсутності чи обмеженості реактивів та фізичних приладів.

Мною розроблений пакет тестів за програмним матеріалом для 5 – 9 класів. Можливості їх використання широкі: перевірка підготовки до уроку, актуалізація знань, закріплення вивченого, контроль навчальних досягнень учнів. Надзвичайно розширило ресурсне забезпечення моїх уроків використання інформаційного поля мережі Інтернет. Знову ж таки, залишаючись один на один з найрізноманітнішими джерелами які учні аналізують, здійснюють класифікацію і ранжування, вчаться творчо застосовувати. Уже зреалізований на сьогодні учнівський проект із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій «Дерево моєї школи», результатом якого стало омолодження саду біля школи силами наших учнів. Я-прихильник гуманної педагогіки. А тому стверджую: розвиток суспільства потребує формування не типового, а індивідуального. Кажуть, є дві парадигми навчання – батіг і пряник. Авторитарно підходити до дитини просто, використовуючи владу і страх. Але для цього не треба бути педагогом. Я не сприймаю твердження про те, що є виховувані і невиховувані діти. Мені близьке твердження Ш.Амонашвілі, що кожний учень несе у собі «місію». Тому намагаюсь не враховувати психологічні особливості дітей, а опиратися на них, як на фундамент.

Вважаю, що освітянські реформи, які проголошені сьогодні, це не «євроремонт», який можна зробити, озброївшись методиками і технологіями. Вони починаються в другому місці, там, де формується духовність, загальнолюдські цінності. Зважаючи на це, я намагаюсь навчати не трудового навчання, а трудовим навчанням.

**Я-новатор.** Перебуваючи в лещатах так званого «виконання» програм, вчитель фізично не може дійти до кожної дитини, скорегувати її індивідуальну траєкторію навчання. Відтак спостерігається зниження інтересу дітей до навчання. Така ситуація активізує проблему особистісно-орієнтованого навчання. Серед різноманітних нових педагогічних технологій у системі освіти, придатних для реалізації особистісно-орієнтованого підходу, найбільш характерна проектна методика навчання, що є новою педагогічною технологією навчання і можливою альтернативною традиційній класно-урочній системі. Необхідність застосування проектної методики в сучасній шкільній освіті зумовлена очевидними тенденціями в освітній системі для повноцінного розвитку особистості учня, його підготовки до реальної діяльності. Вона забезпечує не тільки міцне засвоєння навчального матеріалу, але й інтелектуальний і моральний розвиток учнів, їхню самостійність, доброзичливість у ставленні до вчителя і у стосунках між собою, комунікабельність, бажання допомогти іншим. У проектній методиці широко використовується принцип «єго-фактора» (я-фактор), що припускає спрямування всього навчання на особистість учня, на його потреби й інтереси. Це дозволяє розглядати проектне навчання як одну з найбільш продуктивних та

інтенсивних методик, що сприяє досягненню високих результатів навченості й освіченості учнів.

Провідні положення проектної методики ґрунтуються на врахуванні особливостей учнів; зв'язку ідеї проекту з реальним життям; зміні основної схеми. Приділяю максимальну увагу науково-методичній роботі. На рівні району проводяться семінари, практичні заняття з обміну досвідом, виставки учнівських робіт. Для саморозвитку і самоосвіти прийняв участь у Всеукраїнському конкурсі «Вчитель року - 2003», де став лауреатом обласного туру. Я-майстер. «Від творчого вчителя до творчих учнів». Цей девіз я обрав для своєї діяльності. На мою думку неможна навчити учня виконувати трудові прийоми володіння інструментами, не вміючи виконувати їх самому. При виборі об'єктів праці керуюсь індивідуальними інтересами учнів. Намагаюсь відроджувати і розвивати народні промисли. Захоплююсь різьбою по дереву, плетіння макраме, роботою з бісером і намагаюсь зацікавити учнів цими цікавими народними промислами. Постійно діюча виставка кращих робіт надихає учнів на створення нових цікавих виробів. Такі виставки проводяться і на рівні району, що дає змогу вчителям обмінюватися своїми педагогічними наробками.

Участь у предметній олімпіаді – одна з активних форм роботи з дітьми. Підготовка до участі розпочинається з перших днів і триває протягом усього навчального року. В 2002 році учень 9 класу Савель Юрій був учасником обласної предметної олімпіади, а в 2005 році – лауреатом олімпіади став учень 11 класу Пекарчук Валерій. Учні приймають постійну участь у різноманітних конкурсах: «Технічної творчості», «Юний технік Поділля», «Початкового технічного моделювання». Не лишаємо без уваги і дослідницько-пошукову роботу в МАН в секції науково-технічного відділу секції «Промислове, технологічне обладнання та технології» по темі «Способи визначення габаритних розмірів матеріалу конвеєрним способом». У партнерстві учитель-учень перше місце посідає учень, а завдання вчителя – створити умови успішного навчання з урахуванням його особливостей, інтересів і бажань. А я живу і працюю за принципом : «Хто має бажання, той знаходить можливість, хто не має бажання – знаходить причину».



## ЗМІСТ

Передмова.....	3
Розділ 1. Основи наукової організації педагогічної діяльності.....	5
1.1. Сутність наукової організації педагогічної праці.....	5
1.2. Закони та принципи наукової організації праці педагога.....	10
1.3. Управління як функція наукової організації праці.....	16
1.4. Теорія і практика управління процесом педагогічної діяльності.....	17
1.5. Основні фактори та найважливіші проблеми організації педагогічної праці.....	21
Розділ 2. Принципи та методи впровадження наукової організації педагогічної праці в практику.....	25
2.1. Принципи та методи організації педагогічної дії.....	25
2.2. Принципи та методи виміру процесу і результатів педагогічної праці.....	35
2.3. Загальноорганізаційні принципи і їх методологічне значення...	43
Розділ 3. Досвід наукової організації діяльності вчителів технологій....	47
3.1. Питання загальної організації праці вчителя технологій в школі.....	47
3.2. Організація праці вчителів технологій в процесі підготовки до занять.....	48
3.3. Досвід удосконалювання організації навчального процесу.....	51
3.4. Організація позаурочної виховної діяльності.....	60
Розділ 4. Комплексний підхід до організації діяльності учнів.....	70
4.1. Основні засоби організації діяльності учнів.....	70
4.2. Удосконалення організації за видами діяльності.....	78
4.3. Основні фактори, що визначають діяльність учнів.....	86
Розділ 5. Технологія організації особистої праці.....	90
5.1. Технологія організації часу.....	90
5.2. Технологія роботи із книгою.....	93
5.3. Технологія фіксації та відпрацьовування інформації.....	98
5.4. Технологія відбору та зберігання готової інформації.....	102
Розділ 6. Передовий педагогічний досвід та розвиток педагогічної творчості вчителів технологій.....	104
6.1. Роль особистісних якостей учителя в педагогічній діяльності...	104
6.2. З досвіду розвитку педагогічної творчості.....	109
6.3. Передовий педагогічний досвід – вивчення, узагальнення і поширення.....	113
6.4. Втілення досягнень педагогічної науки в шкільну практику....	118

Розділ 7. Практична реалізація засад наукової організації праці учителя та учнів в шкільних майстернях.....	121
7.1. Нормативи навчальних приміщень для занять трудового навчання.....	121
7.2. Організаційні вимоги до занять з урахуванням фізіологічних особливостей.....	125
Список використаних джерел.....	134
Додатки.....	135

# **НАУКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ ВЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГІЙ**

Навчальний посібник

Підписано до друку 27.02.2013. Формат 60х90 1/32

Папір офсет.

Обл.-вид. арк. 10,9. Ум. друк. арк. 6,9.

Тираж 300. Зам. № 2241.

**Віддруковано з оригінал-макета  
ПП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань, вул. Садова, 2  
(УДПУ, навчальний корпус № 1)

Тел. 097 255 65 07

047 44 5 21 66

067 77 30 197

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи  
до Державного реєстру видавців, виготівників  
і розповсюджувачів видавничої продукції  
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.

Віддруковано на цифровому дублюаторі Ricoh